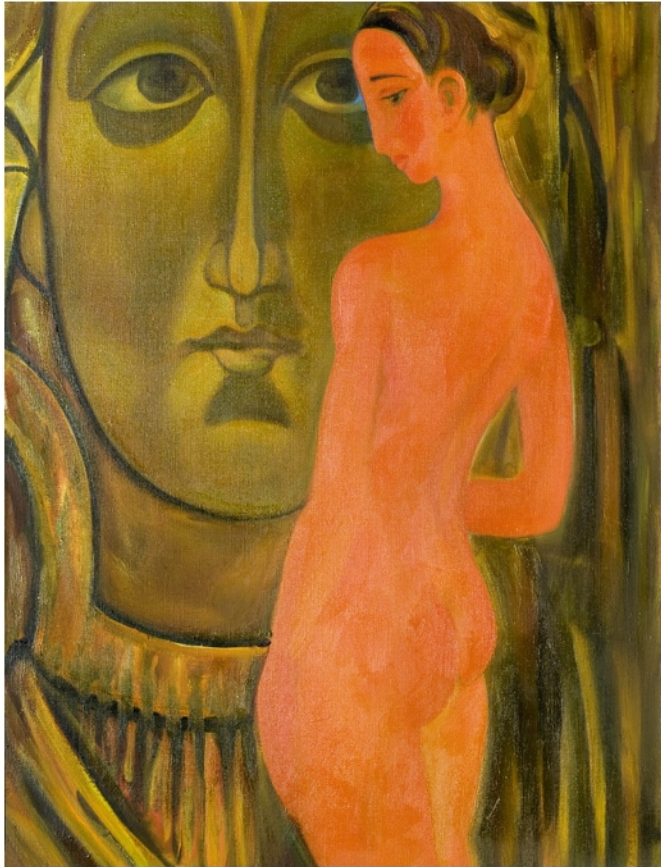
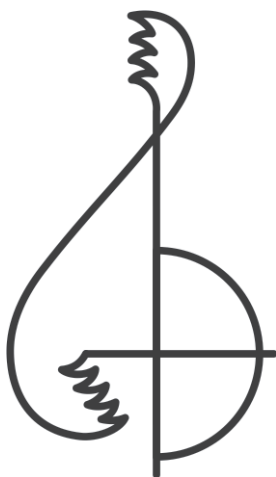

12+

2
2017

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Зам. гл. редактора, проза – Борис ГУСАЛОВ
Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2017

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ АЕхсар

Редакци

Сæйраг редакторы хæдивæг, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис
Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав,
КЪУСРАТЫ Анатоли, ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2017

НОМЫРЫ ИС:

<i>АГЪНАТЫ Гæстæн. Æмфæндагонтæ. Роман</i>	6
<i>КЪАДЗАТЫ Станислав. Раст рæдыд. Æмдзæвгæтæ</i>	71
<i>ЦГЪОЙТЫ Хазби. Хæлæджы фыдгæнд. Радзырд</i>	84

НОГ НОМ

<i>ТАХЪАЗТЫ Артур. Дыууæ æмдзæвгæйы</i>	92

СФÆЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

<i>БОЛАЙЫ фырт. Новеллæтæ</i>	94

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ	101

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

<i>МЗОКТЫ Аслæнбег. Интервью Касаты Батрадзимæ</i>	110

ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУТ

<i>ДЖИОЕВ Хазби. Социалистическое содержание и национальный характер литературного произведения</i>	118

ИРОН ПРОЗÆЙЫ АНТОЛОГИ

<i>БУЛКЪАТЫ Михал. Трактор æмæ гутоны зарæг. Радзырд</i>	124

АРВИСТОН	132

*Куы йæ базонон, чидæр бюджеты
æхцатæ кæй давы, уый, уæд ма
хъарутыл нæ бацауæрддзынæн,
цæмæй уыцы къæрных ахæстоны
сбада.*

Битарты Вячеслав

АГЪНАТЫ Гæстæн

ÆМФÆНДАГГОНТÆ

Роман

1994 аз. 4-æм сентябрь. Уæрæсе
æмæ Польшæйы æхсæн арæн.

ВИКÆ

Викæ ацы дунейæ ахицæн. Æмæ уымæн йæ фыццаг минуттæ, йæ фыццаг сахæттæ, фæлæ уый уыдонæн ницыуал базондзæн. Йæхи цыдæр æнахуыр уæззау æнкъардта, цыдæр тых æй бадæнмæ æлвæста. Хуыссæг æй ахста, хуыссæг æй йæ быны ныуæрста. Фæстаг минуттæ ма цæры, уый нæ зыдта, стæй никæд базондзæн. Æмæ уымæн, æви цæмæн – фæстаг рæстæг ыл ивгъуыд бонтæ тыхстысты, мысинæгтæ йæм алырдыгæй гуылф кодтой, сæ ахасты-иу бахауд, суанг-иу дзы йæ фæндаг дæр æрбайрох.

...Иуæй-иутæн Польшæмæ ацæуын Дзæуджыхъæуæй Бесланмæ ныууайынаы уæлдай нæу. Викæ ахæм даргъ фæндагыл никæд-ма цыд. Йæ къах æй æппындæр нæ хаста, йæхи тыххæй атыдта. Хуыздæргæнæн ын нæ уыд, æндæр... Ноджы уый зæрдæимæ... Хъæуа-нæ хъæуа – æппынæдзух гуыпп-гуыпп кæны, æрбалвасы йæ, йæхи риуы къултыл фæхойы, хатт фæсабыр вæййы, цыма йæ фæллад фæуадзы, иу уынæр дзы нал фæхъуысы, стæй та йæ сонт цæлхъ-цæлхъ райхъуысы. Йе ‘лхъывдад куы хæрдмæ ныццæвы, куы бынмæ æрхауы, иу бынат ын нал и. Хостæ æгæр арæх нуазы æмæ йæ фарсмæ Лидæ æмæ

инна æмфандагонтæй æфсæрмы кæны, фæлæ йыл хуыздæр бон нæй. Уый уавæры ахæм даргъ фæндагыл тæссаг у, фæлæ... Йæ бон иу къахдзæф акæнын куы нæ уыдаид, уæддæр нæ ныл-лæууыдаид. Алы æхсæв уыны уыцы иу фын. Хетæгимæ февзæрынц хохаг хъæуы, зæрдæйæн адджын, æхсызгон бынат, цыма йæ зоны, цыма дзы уыдысты. Æмæ йæ зоны: Дагом. Ирыстоны рагондæр хъæутæй иу. Æрдæгхæлд мæсгуытæ, уирагдурæй амæд кæлæддзæг къултæ. Бынаттон цæрджытæ ма дзы – цыппар æви фондз хæдзары. Кæддæр ам цард абухта, фæйлыдта, Уæлладжыры комы зæрдæ йæ хуыдтой. Хетæджы фыдæлтæ уырдыгæй ралыгъдысты быдырмæ, йæ фыдыл уæд цыд дыууадæс азы. Хетæджы зæрдæ æппынæдзухдæр уырдам æхсайдта, цыма йæ тугдадзинтыл туг уырдыгæй цыд, Викæмæ афтæ каст. Дæ алыварс æнахуыр цъæх дуне, уым арв дæр æндæр у – цъæх-цъæхид. Уæлдæф ног дыгъд æхсыры хуызæн. Ацы аз дæр дзы уыдысты. Дыууæ хатты.

Фæстаг хатт... Фæстаг хатт ма сты Дагомы, уый цæмæй зыдта Викæ, æндæр уырдыгæй нал ракуымдтаид. Сæ сывæллæттæ Дзерæ æмæ Аким гæлæбутимæ гæлæбутæ фестæдысты, куы иуырдам азгъорынц, куы – иннæрдæм, сæ хъæлдзæг кæл-кæл куы иу ранæй райхъуысы, куы иннæ ранæй.

Хетæг физонджытæ кæнынæн арт бандзæрста, фатхъæд хус сугтæ къæр-къæрæй судзынц, арты сыгъзæринхуыз стъæлфæнтæ схъиуынц. Æмæ Викæмæ афтæ кæсы: сæ сывæллæттæ æмæ сæхæдæг дæр сты уыцы стъæлфæнты хуызæн: рог, сæ зæрдæтæ ‘хсызгон æнкъарæнтæй се ’мдзæг, тæхынц уæлдæфы...

Кæрæдзимæ бакастысты, æмæ цыма дзырд бакодтой, афтæ азгъордтой, кæдæм æмæ цæмæн, уый сæ иу дæр нæ зоны æмæ сæ хъæугæ дæр нæ кæны. Ам бамбæхсæн нæй, Хетæг æй кæмфæндыдæр ссардзæн. Æмæ йæ ссардта. Уый дзы нæ лидзы, нæ, фæлæ – æрбахъæбыс æй кодта, лæппуйы æхсидав армытæппæнтæ йæ уæхсчытыл, йæ фæсонтыл судзынц.

- Хетæг, сывæллæттæ нæ куы феной.
- Нæ нæ уынынц.
- Нæ арт æгæр куы басудза.
- Махæн нæ арт никæд ахуысдзæн.

Хетæг æй йæ хъæбысы рахаста, цыма йæ æппæт дунейæн æвдисы. Æмæ худинаг нæу?.. Викæ æфсоны ныхæстæ кæны, æмæ уый дыууæйæ дæр æмбарынц. Хохаг хуры ирд рухс тынты сæхи

найынц. Арты фарсмає слæууыдысты. Сæ арт. Лæппу йæ къа-
йыл йæ цæстытæ æрхаста:

– Ам куыд хорз фенкъарын мæхи, афтæ никæм. Цымæ, фы-
дæлты уæзæг, фыдæлты зæхх афтæ адджын цæмæн у?

Цы йын зæгъа? Цы дзуапп ын радта?

– Æвæццæгæн, нæ уидæгтæ уырдыгæй кæй рацыдысты, уымæн.
Æвæццæгæн, адæймагæн æдзухдæр йæ фыдæлты зæххимæ ис
цыдæр бастдзинад.

– Вика, иу бæллиц мæм рагæй и, бирæ рæстæг мын æнцой нæ
дæтты, æмæ дын æй схъæр кæнон. Дагом у дзæнæты бæстæ,
дзæнæты бынат, æмæ уым иу къуым сараз, уый мæ тынг фæнды.
Æппынфæстаг, вагон дзы сæвæр, срæсутъд, саив æй кæн, æмæ
уæд уый уайд алæмæты бынат. Рæстæг дын фæци, уæд та уырдаæм
дæхи аппарат æмæ сулæфдзынæ, ды уыдзынæ аргъæутты бæстæйы.

– Хетæг, алцыдæр нæм ис, ницыуал нæ хъæуы, дæхи ма тых-
сын кæн.

– Ам исты сараз, уый мæ рагбонты бæллиц у.

– Куы никæдæмуал ацæуис, уый мæ фæнды. Æвзæр, суйтæ
рæстæг царæм æмæ...

– Вика, ма тыхс, ма тæрс, алцыдæр хорз уыдзæн, – æмæ та
йæ Хетæг æрбахъæбыс кодта. Зæрдиагæй. Æхсызгонæй. Æмæ
арыгон сылгоймагмæ афтæ фæкаст: йæ цардæмбал æй йæ
хъæбысæй никæдуал суадздзæн. Фæлæ йæ суагъта: Дзерæ æмæ
Аким се ‘нæмæт кæл-кæл сæ разæй æрбахастой, æмæ арыгон
лæг æмæ ус кæрæдзийæ фæиртæстысты.

Сылгоймаджы цæстытæ доны разылдысты. Ма та скæуæд.
Асарфта сæ. Уыцы фын та йæ зæрдыл æрбалæууыд. Уыны йæ
алы ‘хсæв. Мæнæ йæ ам, Польшæмæ фæндагыл дæр федта. Хетæ-
гимæ февзæры Дагомы, уыцы цъæх дунейы. Фæстаг хатт ма уым
куы уыдысты, уæд æй куыд зæрдиагæй æрбахъæбыс кодта, афтæ
йæ æрбахъæбыс кæны æмæ йæ цасдæр рæстæг не суадзы. Стæй...
Стæй йын йæ къухыл ныххæцы æмæ йæ акæны... ног къахт, ног
æмбæрзт ингæны цурмæ. Æбæрæг, æнæном ингæн. Хетæг ницы
фæдзуры, æдзæмай фæлæууы, æрмæст æм хатгай бакæсы. Уыцы
цæстытæ... Уыцы цæстæнгас... Цыма дзы цыдæр куры, цыма йæм
цæмæдæр æнхæлмæ кæсы, фæлæ йæ зæгъын нæ фæразы. Цыдæр
дзы фæагуры. Æмæ Вика скæуы, йæ бон дзурын нал вæййы.
Ноджы... Ноджы йæ фыны фæзоны: Хетæг нал ис, амард, æмæ
йын йæ алы ныхас сæххæст кæнынмæ дæр цæттæ вæййы.

– Хетæг, цы кæныс, цы дæ хъæуы? – йæ хæкъуырцц нæ фæуromы, афтæмæй йæ бафæрсы Викæ. Уымæй иу ныхас не схауы, йæ сæр банкъусы, йæ цæстытæ æнкъард, сагъæсæй – се ‘мдзаг, цыма афтæ зæгъынмæ фæхъавы, æдзухдæр мæ куы æмбæрстай, уæд мæ ныр куыд не ‘мбарыс?

Хетæг ацæуы, фæстæмæ нæ ракасы, сау фæлмы аныгъуылы, атайы. Викæ æдзæмæй фæлæууы: ацыд, ацыд йæ цардæмбал... Æмæ ноджы хъæрдæрæй ныккæуы. Йæ кæуынмæ фехъал ваййы.

Уыцы фын... Цы амоны? Кæддæриддæр йæ лæджы æмбæрста, уæд æй ныр, куы нæ уал и, уæд нал æмбары? Кæд ын, йе ‘нусон бынат йæ фыдæлты зæхх Дагомы скæнын хъуыд? Æгасæй йын уым ацæрын нæ бантыст, æмæ йын йæ фыны кæд уый фæзæгъы? Æмæ йæ Викæ йæ фыдæлты фæлмæн хъарм зæххæй фенæхай кодта. Æви?.. Хетæг æй æбæрæг, ног къахт æнæцырт ингæны цурмæ цæмæн бакæны? Æнкъард, мадзурайæ цæмæн фæлæууы? Цæмæн... Кæд... Хетæг куы нæ уал и, ууыл æхсæз мæйы рацыд æмæ йын цырт нæма сæвæрдтой, æмæ... Æнæ цырт, дам, мард мæрдтæм нæ хæццæ кæны. Æмæ тыхсы. Тыхсы Хетæг.

Викæ фыццаг хатт уыцы æнахуыр фын куы федта, уæддæр хъуыды кодта, дывыдон арты бахауд. Æмæ йын Хетæг æргом цæуылнæ фæзæгъы? Хъæр дæр ыл ныккæнæд. Цæуылнæ? Мæрдтæй дæр ыл ауды, æвæццæгæн, йæ зæрдæ йын куы фæриссын кæна, уымæй йын тæрсы. Зоны йæ, Викæйæн йæ къух цыбыр у, тынг цыбыр. Æмæ йын тæригъæд кæны. Викæ Хетæджы æнæ цырт нæ ныуадздзæн, ницы хуызы! Цы загъдæуа Дунесфæлдисæгæн? Дæ зæрдæйæн æппæты зынаргъдæр цы адæймаг у, уымæн дæ бон цырт сæвæрын ма уæд. Уый цард у? Цалдæр хатты ахъавыд: искæмæй уал æхца хæсы райса. Кæмæ-иу баулæфыд, уыдон-иу уымæй разындысты æнæбондæр, мæгуырдæр. Йæ хæстæджытæ, йæ хорз зонгæтæ-иу сæхи афтæ æвдыстой, цыма сæфгæ кæнынц, скæуынмæ-иу сæ бирæ нал хъуыд. Æмæ-иу сылгоймаг йæ чыссæ асгæрста: кæд æм иу капекк искæм разынид, кæд сын истæмæй баххуыс кæнид, фæлæ-иу чыссæ уыд афтид. Æцæгдзинадæй та алцыдæр хорз зыдта: цыдæр хæлæддзаг, пец дæр кæм нæй, ахæм къуындæг, талынг къуымы чи цæры, уымæн æфстау раттын у, де ‘хцатæ доны бакалæгау. Цæмæй сæ бафиддзæн? Уый ма дын фæстæмæ æхца дæтты. Мæгуыр, æнæбон кæй хъæуы? Кустæ ма куы кодтаид æмæ...

Уæд ма адæмы хуызæн цардысты, ницы хъуаг уыдысты. Хетæг

ын цалдæр хатты бакой кодта: зоны йæ. Викæ йæ дæсныад – ахуыргæнæджы куыст – бирæ уарзы, фæлæ ныртæккæ сывæллæттимæ зын дзурæн у, фæлтау сæхи хъæбултæ Дзерæ æмæ Акиммæ кæсæд, уыдоны царды раст фæндагыл саразæд, ницæмæй батыхсдзысты.

Викæйы йæ куыст ныууадзын нæ фæндыд, æмæ-иу ныхас æндæрырдæм аздæхта, фæлæ Хетæджы ныхасы сарты нæ ахызт.

– Сывæллæттæн рæвдауæндонæ дæр æвзæр нæу, нæ бон у – искæй æрбакæнæм, уый сæм кæсдзæн æмæ йын фиддзыстæм, фæлæ мады рæвдыд æндæр у, уымæн абарæн ницæимæ и.

– Зонын æй, зонын æй, фæлæ...

– Викæ, кæд мæ уарзыс, уæд мемæ сразы у.

Уæдæ ма кæй уарзы. Ацы зæххыл йæ зæрдæмæ хæстæгдæр цы адæймаг и, уый у Хетæг. Æмæ йæ куыст ныууагъта: сæ хъæбулты хъомыл кæндзæн, йæхи сын нывондæн æрхæсдзæн. Ныр æвиппайды уыдон дæр сидзæртæй аздадысты, æнаххосæй аххосджынтæ фестæдысты. Æмæ æгас чи у, уыдон истытæ кæндзысты, фæлæ Хетæг... Уæд та йын æхца исчи проценттыл куы радтаид. Æмæ ахæм дæр ничи разынд. Æмæ, о, Хетæг, нырмæ дын цырт кæй нæ сæвæрдта, уый тыххæй йын ныххатыр кæн. Æфсымæр ын уæд та куы уыдаид, тугхæстæг, хорз къабаз... Уæвгæ, фыдрæстæг æмæ алчи йæхиуыл ссис: цы хуызы аирвæза, цы хуызы ма фесæфа... Æмæ Викæйы зæрдæ никæуыл худы. Ацы цалдæр мæйы йын алы бон дæр урок у, гæдйы лæппын йæ цæстытæй куыд ракæсы, афтæ ракаст æмæ федта æнахуыр дуне: тызмæг, карз, æнахатыр, чъизи, æлгъаг дуне. Æви цъысымы бахауд æмæ уымæн афтæ хъуыды кæны? Цы фæуа, уый нал зоны æмæ йæм алцыдæр сауæй зыны. Æмæ-гъа. Æмæ-гъа. Хорз адæмтæ дæр куыд нæ ис. Чи йæ бамбæрста, йæ зæрдæйы цъæгъахст кæмæ фехъуыст, ахæмтæ. Æмæ уыдонæй иу йæ хорз зонгæ, йæ раздæры æмкусæг – Лидæ. Йæ ахуыргæнæджы куыст нæ ныууагъта, фадат куы ссары, уæд Польшæйы бамидæг вæййы. Дыууæ куысты дæр арæхсы, сæрæн адæймаг, сæрæн чызг. Æхсæвбон нæ зоны, цъилау зилы. Цалдæр хатты дзы схауд, стæй уæд комкоммæ загъта: уæд та, Викæ, Польшæмæ ацæуид, æваст нæ ахъæздыг уыдзæн, фæлæ кæд йæхиуыл фæхæцид. Викæ алы куыст дæр бакæндзæн, æрмæст цъысымæй раирвæзæд, æндæр алцæуылдæр разы у. Цæмæй Польшæмæ ацæуа, уый тыххæй йæ ‘хца нæ хъæуы? Æмæ йын чи ратдзæн? Лидæ уæд ницы загъта.

Æртыккаг бон æм æрбацыд. Цас æй хъæуы? Стæй доллæртæ æви нæхи æхца? Цал процентыл дæттынц æхца, Вика уый зоны? Зоны. Бафарста кæйдарты, адæм сæ фæтк уый тыххæй нæ аивдзысты. Лидæ йын ратдзæн доллæртæ. Ис! Ис ма хорз адæмтæ, зын сахат дæ фарсмæ чи æрбалæудзæн, зын сахат дæм йе уæхск чи æрбадардзæн. Æмæ дын уыдонæй иу – Лидæ. Æмæ Вика куыддæр Польшæйæ æрбацæуа, йæ дзаумæттæ ауæй кæна, афтæ йын йе ‘хца ратдзæн. Хетæгæн цырт сæвардзæн. Цæмæн хъуамæ уа Хетæг æнæ цырт? Адæймаг нæу? Ацы зæххыл нæ цард? Вика йын скæндзæн хорз цырт, æмæ сæххæст уызæн йæ бæллиц. Уый тыххæй йæ Польшæмæ цал хатты ацæуын бахъæуа, уал хатты ацæудзæн, йæ фазыл дæр фæбырдзæн. Хетæгæн цырт куы сæвæра, уæд сулæфдзæн, уæд йæ цæсгом йæ лæджы цуры уызæн сыгъдæг, æмæ йæ Хетæг æбæрæг, æнæ цырт ингæны цурмæ нал хондзæн, æнкъард, сагъæсæй се ‘мдзаг цæстытæй йæм нал кæсдзæн.

Уыцы цæстытæ...

Уыцы цæстæнгас...

Ныр дæр йæ цуры сты Викайæн.

БАДДЖЕРИ

Бадджери автобус æрурæдта. Польшæйы арæнæй ахызтысты. Алкæй дæр басгæрстой. Цы дæм ис? Цы ласыс? Сæ хъусты хуынчътæ сын куы феной, уымæ дæр сæ бирæ нал фæхъæуы. Ныр та сæм Польшæйы арæнгæстæ микроскопæй кæсдзысты. Бадджери автобус куы балхæдта, фæсарæнтæм цæуын куы райдыдта, уæд фыццаг рæстæг уæлæмæ никæд ницы суагъта, фæлæйу мæстæй тъæппытæ хауд, йæхимидæг фыхт. Ныр... Ныр дæр куыд нæ смæсты ваййы, фæлæ адæймаг алцæуыл дæр ахуыр кæны. Стæй йæ бон исты у? Нæхи, кæнæ уæлдайдæр, кæйдæр паддзахады закъонтæ уый аивдзæн? Арæнхъахъхъæнджытæ æмæ таможняйы кусджыты хъæуы æхца бакусын, адæмы бастигъын æмæ сæ хæс æххæст кæнынц.

Шофыр, йæ автобусы цал адæймаджы ласы, уый æвдисæг гæххæтт таможняйы кусджытæм ратдзæн, уыдон фæндаггонты, фыстæ куыд нымайай, афтæ банымайдзысты, сæ паспорттæ æмæ сæхимæ цыма рентгенæй кæсынц, афтæ кæсдзысты. Кæд

дзы фыдбылызау искамæ Польшæмæ аласын цы не ‘мбæлы, ахæм исты разынид, чидæр дзы, закон цыдæр хуызы халы, æмæ сыл уæд хуртæ æмæ мæйтæ ракасид. Иу хиды æртах дæ ма рахъарæд, афтæмæй цæттæ æхца дæ дзыппы ауадз. Æхца исынмæ, адæмы стигъынмæ Польшæйы арæнхъахъхъæнджытæ æмæ таможняйы кусджытæ махуæттæй фæстæдæр нæ баззæдысты. Фæлæ дзы уæддæр нæхиуæттæн æмбал нæй. Уыдон арæнхъахъхъæнджытæ æмæ таможняйы кусджытæ не сты, фæлæ адæмы стигъджытæ. Гæнæн сын и, уæд-иу адæймаджы мадардбæгънæг акæниккой, йæ мад æй куыд ныййардта, афтæмæй-иу сæ рагæпп кæнид.

Æмæ Бадджерид æдзухдæр фæархайы, цæмæй йæ бæлццæттæм къухбакæнæн ма уа, алцыдæр куыд æмбæлы, закон куыд амоны, афтæ уа. Хатгай йæм афтæ фæкæсы, кæй ласы, цыма уыдонæн сæхицæй тынгдæр фæтыхсы. Фыццаджыдæр, уый фæраууил-баууил кæнынц æмæ зонгæ-зонын йæхицæн сæрниз цæмæн кæна.

Шофыр автобусæй рахызт æмæ гæххæттытæ таможняйы кусджытæм радта. Изæрма дæр сæ фæрафæлдах-бафæлдах кæнæнт, цалдæр цæстæй сæм кæсæнт, уæддæр сæм ницы лаз ссардзысты. Ныр та хъуамæ фæндаггонтæй алчи йæхæдæг йæ паспорт чысыл уаты чысыл рудзынгæй бадæтта, æмæ сын сæм уым кæсдзысты, рауын-бауын сæ кæндзысты.

Бадджерийы цæстытæ фæтар сты, фæндаггонты старгæ ацыдысты, тагъд-тагъд сыл æрзылдысты: йемæ хъуамæ иуæндæс уой æмæ дзы иу... нæ зыны. Æмæ та ногæй акаст. Фараст адæймаджы. Иу дзы нæ фаг кæны. Æмæ чи у? Шофыры цæстытæ та йæ бæлццæттыл æрзылдысты. Викæ. Викæйы нæ уыны. Æмæ кæм и? Цы фæци?

– Геор, уæ Геор, – Геор ацы фæндаггонтыл цæуынмæ æппæтæй фæлтæрдджындæр у, цал æмæ цал хатты ацыд Польшæмæ, æндæр рæттæм.

Геор йемфæндаггонтæм кæсы: Викæ адæмимæ нæй. Æмæ цы фæуыдаид? Автобусы алыварс æрзылд, Бадджерид дæр агуры. Нæй, се ‘мбæлттæй иу нал и. Гæххæтты цал адæймаджы фыст и, уал куы нæ уой, уæд сæ нæ ауадздзысты. Викæйы æмбал – Лидæ, фæрсæй-фæрстæм бадынц, цымæ йын уый ницы зоны? Геор æм фæдзырдта.

– Викæ? Ам искам уыдзæн, æндæр... – Лидæйы цæстытæ уарæх байгом сты. Кæм и йе ‘мбал? Судзин у? Цы фæци?

Геор йæ сæр банкъуыста, цы фæуыдаид се ‘мфæндагон? Викае, æрдзæй мадзура чи рахаста, ахæм адæймаг у, йæ алы ныхас дæр цыма арф ныккæндæй фæласы. Цалдæр хатты йæ хостæ нуазгæ бафиппайдта. Нызта сæ ныгъуылдтытæ кæнгæ, цыма хостæ нуазын худинаг у, искæмæй сæ радафта. Æвæццæгæн, фырнымд адæймаг у. Уæдæ Геор та цы зæгъы, æндæр цæмæйдæрты-иу куы æфсæрмы кæниккой. Уæлдайдæр сылгоймæгтæ. Ам, æцæгæлон бæстæйы сæ рохтæ суадзынц. Æмæ уый фæстæ дæ лæджы цур цы цæсгомæй æрлæудзынæ? Геор Викайæ нæ зæгъы, уымæн ницы зоны.

Лæджы сæры æвиппайды февзæрд: кæд, мыййаг, се ‘мбал автобусы и, афынæй, цыма фынай кæнын чи уарзы, ахæм у.

– Бадджери, автобусы дуар ма бакæн.

Шофыр æмæ бæлццон кæрæдзимæ бакастысты. Автобусмæ æппæты разæй бахызт Геор. Куыд хъуыды кодта, афтæ рауад: Викае йæ разæй цы бадæн и, уый фæстæмæ ауадзæныл йæ сæр æруагъта æмæ фынай кæны. Уæд чысыл бафæраз, кæм сты, уый нæ зоны? Бадджери йæ хъæры бын ма фæкæнæд.

Геор сылгоймаджы уæхсчытыл ныххæцыд æмæ йæ бауыгъта:

– Викае, уый цавæр фынай у?

Уый нæ хъал кæны, йæ сæр бадæны хъæлыл куыд æруагъта, афтæмæй лæууы. Цы тар фынай у! Йе ‘мбал Лидæ автобусмæ схызт. Ныртаккæ йæ уый райхъал кæндзæн. Йæ уæхсчытыл ын ныххæцыд æмæ йæ бауыгъта хионхуызæй, барджынай. Викае не ‘змæлы, нæ хъал кæны. Йæ сæрыл ын схæцыд – ныр дæр нæма райхъал уыдзæн? Лидæ цæхгæр фæзылд, йæ армыгъæпæнтæй йæ цæсгом амбæрста:

– Викае... Викае амард.

Æртæйæ дæр бандзыг сты, сæ улæфт нал хъуысы. Стæй...

– Цы?..

– Уый та куыд?

– Мæнæ диссæгтæ.

Кæд Лидæ йе ‘мбалмæ хорз нæ бакаст, кæд тарфынай кæны æмæ йæ уый та мард фенхъæлдта. Бадджери Викайы сæрыл хъавгæ схæцыд, йæ рустыл ын йæ уырзтæ æрхаста. Йæ цæстытæ – æрдæггом. Викае... Викае амард. Æгас адæймаджы цæстытæ цæуылдæр фæдзурынц, фæлæ уыдон... Ницы сæ æндавы, ницы сæ хъæуы, ницы сыл зыны. Бадджерийы цæнгтæ, цыма тæфæрфæс кæны, афтæ æрхаудысты.

– Амард. Вика амард.

Æмæ та иу сыбыртт никæмæй уал хъуысы. Бæлцæттæй автобусмæ чи схызт, уыдон сæ сæртæ æруагътой, кæрæдзимæ бакæсынц. Геор æмæ Бадджери фæкомкоммæ сты æмæ цæстæнгасæй кæрæдзи фæрсынц. Уый сыл цы æвирхъау бæллæх æрцыд? Цы кæной? Цы кæной, уымæн сæ иу дæр æмæ иннæ дæр ницы зоны. Ахæм уавæры сæ иу дæр æмæ иннæ дæр никæд ма бахауд. Цыдæр кæнын хъæуы, фæлæ цы?.. Бадджери ахъуыды кодта: Викайы цæстытæ – æрдæггом, æмæ афтæ дзагъырæй куы баззайа... Нæ сæм бавналдзæн: уæд та ма ракаст. Дохтыртæ... Ам хъуамæ хæстæг искæм дохтыртæ уа. Æмæ ма йын цы бакæндзысты? Вика... Уый амард, ницы уал зоны, фæлæ Бадджери йæ бæлцæттæн цы кæндзæн? Цы фæуыдзысты дарддæр?

Адæм автобусæй иугай-дыгай рахызтысты. Æмæ Вика, куыд иунæгæй амард, афтæ иунæгæй баззад.

Бадджери æдзæмæй лæууы. Цы чындæуа, уымæн ницы зоны. Викайы амард – се ‘ппæтæн дæр арвæй дур æрхауæгау. Цыдæр кæнын хъæуы, уый зоны, фæлæ йæ сæр ницы ахсы. Ныр цал æмæ цал азы цæуы фæсарæнтæм, Польшæмæ, æндæр рæттæм æмæ йыл ахæм бæллæх никæдма æрцыд. Иу хатт сæ иу, ас сылгоймаг, йæ зæрдæйæ бавзæр, нал улæфыд, йе ‘взаг рахауд, дзагъырæй баззад. Иууылдæр тынг фæтарстысты. Хуыцау хорз, фæндагонтæй иу дохтыр разынд æмæ йæ мæлæтæй раздæхта. Иннæ хатт та... Уый дæр сылгоймаг уыд – йе ‘лхъывдад æвиппайды хæрдмæ сгæпп кодта æмæ нæ æгæстæй нал уыд, нæ – мæрдтæй, куыддæртæй йæхимæ æрцыд, уый дæр фæндагонты фæрцы. Бадджери уый размæ дæр æнæ хостæ никæд уыд, фæлæ уыцы бæллæхты фæстæ, бахъуаджы сахаты тынгдæр цы хостæ бахъæуы, уыдонæй йæ афтек – йе ‘дзаг. Викайæн йæ цуры исчи фæци, уæд, чи зоны, аирвæзтаид. Ныр... Ацы бæллæх нæхи арæныл æрцыд, уæд ма гъа, фæлæ ам... Исты кæнын хъæуы, фæлæ цы?.. Æвиппайды се ‘ппæтæн дæр сæрниз, проблемæ. Кæд рынчыын дæ, уæд кæдæм цæуыс? Хъуамæ Вика йæ мæлæт Бадджерийы автобусмæ æрхастаид? Цы ‘рцыд, уый æрцыд. Ныр та исты æрхъуыды хъæуы. Æмæ æрхъуыды кæндзысты. Адæм не сты? Æрхъуыды кæндзысты. Ахæм цъысым нæй, æмæ дзы раирвæзæн ма уа.

АФИНÆ

Афинамæ Асиат æрбакаст, йе уæхскыл ын андзæвæд æмæ, цыма истæмæй тæрсы, кæнæ йын цыдæр сусæг ныхас зæгъынмæ хъавы, афтæ былты змæлдæй дзуры:

– Викæйы цалдæр хатты хостæ нуазгæ федтон.

Афина сылгоймагмæ разылд, йæ цæстытæ йыл ахаста: йе ‘мфæндаггон æм чысыл сывæллоны хуызæн кæсы. Викæйы хостæ нуазгæ федта æмæ уым диссагæй цы и? Сæ фæндаг – зындоны фæндаг, хостæ нæ, фæлæ емынæ дæр баназдзынæ. Викæ йæ хъалæй нозта хостæ? Афина дæр æй цалдæр хатты федта, йæ сæр-иу иуварс азылдта æмæ-иу цыппар-æхсæз таблеткæйы уыцы-иу нозт акодта. Уыйбæрц хостæ-иу æнæдонæй куыд аныхъуырда æмæ гъа.

– Ахæм цардæй царæм æмæ абон æгас дæ, фæлæ райсом цы фæуыдзынæ, уымæн ничи ницы зоны, – Афина йæ къух ауыгъта, дзурын æм нæ цæуы. Ацы цардыл дзурын у, кардæй хи рæхон-йæгау. Сæ фæндаг ныр бынтондæр ныссаджилтæ, ныссуйтæ уыдзæн.

Сылгоймаг иуварс акъæхдзæф кодта: никæй уынын æй фæнды, никæимæ йæ фæнды дзурын, фæлæ йæхи куыд бамбæхса? Асиат æм хæстæг куы нæуал æрбацæуид, Афина æгæр цымыдис у, ахæм адæмты нæ уарзы. Цымæ дзы Асиат бирæ хистæр у? Йæхæдæг дæр æрыгон нал у, æртæ æмæ дыууиссæдз азы кæуыл цæуы, уый ма чызг у? Афина, йæхæдæг дæр æй æнкъары, фæстаг аз-дыууæ азы тынг аивта, йе ‘лвæст уæнгтæ сæхи æруагътой, йæ сæры урс хилтæ фæзынд, йе ‘нæниздзинад дæр фæцудыдта. Нæ, нырма йын раджы у йæ уæнгтæ æруадзынæн, йæ уæрджытыл æрхауынæн. Хъысмæт ын алы фæлварæнтæ иу иннæйы фæстæ æвзарын кæны æмæ... Æмæ æрмæст уымæн?.. Иуæн дæр æнцон нæу. Бафæраздзæн. Викæ... Æваст йæ цард фескъуыд. Уагæр ма Афинайы хуызæн царды зилдухæнты куы бахаудаид. Чи йын цы зоны, чи зоны, уый фыддæр уавæргы бахауд – алы адæймаджы, алы бинонты цард дæр сусæгдзинæдты сусæгдзинад. Афинамæ йæ цард афтæ кæсы, цыма йæ куыройы фыдтæ се ‘хсæн феууæрстой. Иу цæф. Иннæ. Викæ кæд афтæ æвзæр рынчын уыд, уæд цæмæн рацыд? Йæ хæдзары æнцад цæуылнæ бадт, Польшайæ йын йæ мард куы æрбаласой, уæд каджындæр уыдзæн?

– Цәйт, мауал фәстиат кәнәм. – Уый Георы хәләс у. Ләгән йә хәләс дәр ләджы хәләс у. Афинайы әрцъисын, әривонг кодта.

– Әмә дарддәр та?

– Викә цы фәуыздән?

– Ауадздысты нә?

Иу фарст. Иннә фарст. Цыма сын Геор сәрмагондәй сә фарстатән дзуапдәттәг у.

– Исты кәндзыстәм.

Уәддәр та нәлгоймаг нәлгоймаг у. Георы хуызән фендджын ләг фәндагыл стыр ныфс у. Афинайы цәстытә, семә цы нәлгоймагтә рацыд, уыдоныл әрзылдысты. Сә шофыр Баддже-ри, Геор, Олег әмә Әхсар. Ләгәй ләджы тәф хъуамә кәла. Әхсар сә кәстәр, фәлә цыдәр фынайхуыз у, ахәм кары әмә хъәвс-хъәвс кән!.. Азтә йыл куы рацәуой, уәд та ма куыздыдән? Цымә йын ус и? Әвәццәгән әй йә ус ратардта: исты бакусәд, уәлдәфәй цәрән нәй. Кәд ын ус и, уәд ыл, әвәццәгән, тәрсгә-ризгә андзәвы, кәд ыл уәвгә дәр андзәвы, уәд. Әвәццәгән әй ус йәхәдәг йәхимә әрбахәстәг кәны, әндәр уый...

Бафәллад Афина. Автобусы йә бадәны йәхи фәстәмә ауадзид, фәлә йә мидәмә йә кях нә хәссы. Ам уал искәм абад, әмә дзы иу бандон никәм и. Уәд та исчи йә уд исы. Сылгоймаг фәндаджы был бордюрыл йәхи әруагъта. Лидә йәм куы не ‘рбацәуид, ничи йә хъәуы. Ардыгәй кәд аирвәздзысты? Викәйы тыххәй сә уромдзысты, алы хуызы сә фәстиат кәндзысты.

Сылгоймаг йә сәрмә арвмә скаст: куы әрбабон уайд. Әхсәвдзу әмә фәндагыл цардәй бафәллад. Муратимә ма куы цардаид, уәд, әвәццәгән, йә хысмәт әндәр хуызы ацыдаид. Фәлә куыз? Әвзәрдәр? Хуыздәр? Царв әмә мыды йәхи надтаид, әви кәйдәр дзаг фынгтәм кастайд? Хуыздәр нә цардаид. Ницы хуызы.

...Мурат йә цуры әрләууыд әмә йәм кәсы. Хъоппәг цәстәй, цыма сонт фәци. Әмә Афинайы сәры атахт: кәд йә ләгән йә зонд фәцыд.

– Никәд мә федтай? Цы мәм ныдздвагъыр дә?

Ләппу бахудт. Хъәрәй нә, йә мидбылты.

– Фәстаг хатт ма дә уынын.

– Хъуаг исты фæдæ?
 – Хъуаг раджы фæдæн, дæуыл куы сæмбæлдтæн, уæд.
 – Æллæх, мæ бон, чидæр, дам, йæхицæн цæст æнхъæл нæ уыд æмæ æрфыг, æрфыг кодта.

– Цæй, ныр кæрæдзийæн къæхæнныхæстæ нал кæндзыстæм. Ныр дæхицæн дзæбæх цæрдзынæ, сæрибар бæлон, æз дæ нал хъыгдардзынæн, – Мураты хъæлæс сабыр, фæлмæн, дзуры уæнггай, цæмæй йын Афина йæ алы ныхас дæр бамбара, бахъара йæм, æвæццæгæн, уый тыххæй. Цыдæриддæр æй фæнды, уый дзурæд æмæ дзурæд, йæ ныхæстæ – уæлдæф. Мæлæты лæг мын басгуыхт.

Лæппу иуырда æм акаст, иннæрдæм акаст. Лæугæ-лæууын та ма афынæй уæд. Йæ хуыз... Йæ хъæлæс... Йæхи хуызæн нæу, йæ хъæлæс дæр... Цы йыл æрцыд?

Афина йæ лæгыл йæ цæстытæ æрæвæрдта:

– Цы загътай, цы? – Муратæй йæ цæстытæ нал исы. Цы зæгъы йæ фынæй лæг? Уый, цыма пълæй йæ къæхтæ тыххæй стыдта, афтæ фезмæлыд. Æнæ дзургæйæ шифанеры уæллаг тæрхæгæй йæ каттаг спортивон хызын райста æмæ йæ уаты астау æрæвæрдта. Афинамæ разылд æмæ загъта:

– Алцæмæндæр ис райдайæн æмæ кæрон.

Йæ хъæлæс æппындæр йæхи хъæлæсы хуызæн нæу.

– Цы?! Цы?! – Афина йæ лæджы не ‘мбары. Цы дзуры? Кæд, мыййаг, сæнттæ цæгъды.

– Æз дæу никæд хъуыдтæн. Ды мæн никæд уарзтай.

Афина ныр цыдæртæ æмбарын райдыдта. Мард, дам... ха-ха-ха! Æнхъæлдæн, йæ лæг лæг кæнын райдыдта.

– Æмæ дæ цы уарзон? Чи дæ, ууыл никæд ахъуыды кодтай?

Æнхъæлдæн, Мурат, Афина дзы æппындæр æнхъæл куыд нæ уыд, ахæм лæгдзинад равдисынмæ хъавы. Мард, дам... Ха-ха-ха! Афина фырмæстæй куы не ссудзид, куы не срæдудид. Æдзухдæр хиуылхæст уыд. Ныр йæ нервытæ гитарæйы æлвæст тæгтау: чысыл сыл бандзæв, æмæ ныццараудзысты. Нæ! Йæхицæн уыцы бар нæ ратдзæн.

– Мой скæнын дæ хъуыди æмæ мæнмæ смой кодтай.

– Æмæ фæрæдыдтæн, тынг фæрæдыдтæн. Æз дын лæг æнхъæл уыдтæн, ды та пысул дæ, – Афина æхсызгонæй сулæфыд, йæ риу фегом, йæ зардæйы зæгъинаг Муратæн афтæ ‘ргомай никæд сфæрæзта: уадз, чи у, уый зонæд. Мæлæты мæлхъ, слæг мын и!

Кæдæм ацæудзæн? Æнæ Афина цы фæуыздзæн? Бынтон æдылы у?

Афина фæсмон ницæуыл кæны. Муратимæ кæй рахицæн сты, уый хуыздæр уыд: уаргъы хуызæн æй кæдмæ хастайд?

Сылгоймаг йæхинымæр базмæлыд, йæ сæрыл схæцыд, йæ сахатмæ 'ркаст. Цымæ, цал минуты бады ацы бордюрыл. Æвæццæгæн, дыууæ-æртæ, фæлæ йыл рæстæг ныддаргъ. Йе 'мфæндаг-гонтыл йæ цæст ахаста, цымæ уыдонæн та цы хъуыдытæ зилдх кæнынц сæ сарты? Сæ фылдæр Викæйыл хъуыды кæндзысты, сæ фæндаг сын сызмæста. Æмæ ма йын райгастæнæн и? Ацы автобусы куы нæ рацыдаид æмæ... Ныр ма цы? Ох-хы-тæ æмæ ах-хы-тæй ницы сараздына.

...Уæд Афина æнхæлдта: Мурат мæстæй ссудздзæн, цæхæр калдзæн. Уый йæм бахудт æмæ загъта:

– Дæ дзуринагтæ скал æмæ дын фенцондæр уыздæн.

Мураты хъæлæс йæхиуыл чи æууæнды, ахæм адæймаджы хъæлæс. Æмæ йæм кæцæй æрцыд уыцы ныфс? Цыма æппындæр нæ тыхсы, цыма цæуылдæр цин кæны, ахæм хъæлæс ын, ахæм хуыз ын. Йæ дзаумæттæ радывай исы, æркæсы сæм: æхсад итуæвæрд сты? Сылгоймагæн хæдзары бирæ змæлд ис, æмæ Афина Муратимæ сæ цард куы баиу кодтой, уыцы бонæй фæстæмæ лæджы сахуыр кодта: хъуамæ йæ дзаумæттæ æхса йæхæдæг, хъуамæ йæ дзаумæттыл иту æвæра йæхæдæг. Æмæ сæ тынг хорз æхсы, иту бирæ сылгоймæгтæй хуыздæр сæвæры. Уæдæ диваныл дæхи аппарат æмæ телевизормæ кæс, уый хуыздæр у? Уадз, змæлæд, уый йæхицæн дæр пайдадæр у.

Мурат йæ дзаумæттæ хъавгæ æвæры, æвæццæгæн, куы нынцъылдтæ уой, уымæй сын тæрсы. Райсоммæ дæр сæ æвæрдзæн. Рæстæг барæй ивазы, Афинайы фыдæнæн. Æмæ Афина ницы зæгъдзæн, Афина абон дойнаг дур у. Мурат æй кæд тæрсын кæны, уæддæр. Мæлæты лæг, худ мын чи нæ хæссы. Афина ма æндæр исты дæр зæгъид, фæлæ гъа. Афæрдæг уæд! Фесæфæд! Афинайыл ницы 'рцæудзæн. Уый лæг куы бахъæуа, уæд тæккæ аизæр дæр ссардзæн. Фæлæ Мурат цы фæуыздзæн? Кæй хъæуы?

Лæг æмæ ус, уæвгæ ма цæй лæг æмæ ус уыдысты, фæкоммæ сты. Цыдæр уысм. Æмæ сылгоймаджы буары уазал риз ацыд, йæхимидæг барызт. Мураты цæстæнгас куыдфæнды, цыма йæ усæй нæ хицæн кæны. Цыдæр æнцой хуыз ын. Нæ, фæлæ цыдæр цин хуыз. Æцæгæй... Æцæгæй цæуы Мурат сæ хæдзарæй.

Уæд Афина, Мурат дуарыл куыд рахæцыд, куыд ацыд, уый

нае федта. Йæ цæстытæ бацъынд кодта, дурау æдзæмæй бадт, ницы уынын æй фæнды.

Ныр дæр ницы уыны, йæ цæстытæ бахгæдта. Бафæллад. Кæйдæр къæхты уынар йæ цуры æрсабыр æмæ ракаст: се ‘мфæндагонтæй иу – Зарæ. Æмæ йæм хонæг æрвыст уыд? Йæ фарсмæ сбадт:

– Æз дæр бафæлладтæн.

– Цы зæгъынц Георитæ?

– Нырма ницы. Таможняйы кусджытимæ иуварс ацыдысты æмæ цæуылдæр дзурынц.

Афинайы сæр ницы ахсы. Викæ хъуамæ цы фæуа? Сæ фæндаг сын ныссуйтæ кодта. Кæд нæлгоймæгтæ исты æрхъуыды кæниккой. Геор зондджын лæппу у, фендджын, дурæй дон рауадздзæн. Уый дын лæг, æндæр...

Сылгоймаг сыстад.

ГЕОР

Георæн Викæйы амард хъыг у. Цас хорз æй зоны? Фыццаг хатт рацыд, фыццаг хатт сæмбæлдысты, фæлæ йæ куыддæр йæ зæрдæмæ хæстæг айста. Уæздан, æфсæрмджын сылгоймаг. Æвæццæгæн, рынчын уыд, æвæццæгæн ыл зæрдæниз стыхджын æмæ ацы фыдвæндаг нае баурæдта.

Лæг ныуулæфыд, афтæ зæрдиагæй, æмæ йæ улæфт йæхимæ хорз фехъуыст. Æмфæндагонтæ дæр уый хуызæн мидтыхст, мидуырыд, æндæр æй исчи бафиппайдтаид, цы кæны, исты дзы риссы? Уæвгæ, уыдонæй ныртæккæ алчидæр йæхиуыл у. Ам... Æмæ ам цæмæн? Алы ран дæр адæймаг, фыццаджы-фыццагдæр, йæхиуыл хъуыды кæны, йæхиуыл тыхсы, йæхи гуылы бын æндзары, стæй та...

Геор ацы фæндагыл цал æмæ цал хатты рацыд, фæлæ йыл уæддæр нае ахуыр кæны: цы дæм æнхъæлмæ кæсы, ацу æмæ йæ базон. Кæм дæ, уый иу секунд дæр ма рох кæн, ды исты бакусынмæ раппæрстай дæхи, фæлæ гæнæн и æмæ бægънæгæй аззайай. Чи зоны, дæ хæдзармæ дын дæ сау чырын ласын бахъæуа. Змæст, суйтæ рæстæг.

Иу зындонæй уал, нæхи арæнхъахъхъæнджытæй, нæхи таможняйæ аирвæзтысты. Нæхи... Цы нæхи... Иууылдæр æмхуы-

зон сты. Кæмфæнды дæр сæ сæйраг нысан у: адæмы куыд æмæ цы хуызы тынгдæр бастигъой. Æхцайы тæф кæцæй цауы, уым æфсымæр æфсымæр нал у, уым æндæр закъонтæ æмæ æндæр бардзырдтæ сты хуыцауттæ.

Лæппу... Цæй лæппу ма у Геор – йæ цыппар æмæ дыууиссæдз азы къæсæрыл лæууы. Ацы мæнг дунейы цыдæртæ базыдта. Йæ царды иу хай фæстæ аздад. Уæвгæ, абон царыс, фæлæ райсом цы фæуыдзынæ, уымæн исчи исты зоны? Диссаг, тамако дымын нæ сахуыр, чи зоны, тамако дымы, уæд-иу йæ нервытæ сабырдæр уаиккой. Тамакойы цъæх фæздæг-иу сæ йæ быны бануæрдид. Нæ, ницæмæн æй хъæуы. Дæ мæгуыр капеччытæ ма ууыл хардз кæн, дæ цардвæндаг цыбыр кæн. Науæд арахъхъ хорз баназ, ныххырх, дæхи аппарат æмæ ницыуал зоныс, ницы мæт дæ и. Геор бæгæны дæр никад банызта, йæ зæрдæ нозт нæ агуры, нæ йæ хъæуы.

– Геор, кæм дæ? Автобусы сбаддыстут æви уæхæдæг ацæудзыстут? – Сæ шофыр Бадджери йæм дзуры. Ныр цал хатты цауынц иумæ. Геор æй йæ улæфтæй дæр базоны. Уæлдай тынгдæр дзы йæ зæрдæмæ цы цауы? Цыма шофыр нæу, фæлæ университеты ахуыргæнæг у. Æдзухдæр сыгъдæг, æфснайд, итувæрд, даст.

Бадджери кæбинæйы гом рудзынгæй йæ сæр радардта. Райсомы фæндзæм сахат райдыдта, фæлæ нырма талынг у. Сæ алыварс электрон цырагътæй боны хуызæн рухс. Арвгæрон æрбацъæхтæ.

– Ардыгæй ма уырдаæм автобусы цы бадаæм.

Бадджери, æвæццæгæн, уыцы ныхасмæ æнхъæлмæ каст. Георы хъæлæс æххæст нæма басабыр, афтæ автобус фезмæлыд.

– Уæдæ, цомут, – Геор акъахдзæф кодта. Польшæйы арæнæй сæ Польшæйы таможнямæ. дыууæсæдæ метры дæр ацæуын нæ хъæуы æмæ ма цы рабад-бабад кæнынц. Стæй сæ командир куы нæ у, мыййаг: ам, æмфæндагонтæ иууылдæр æмсар, æмбар сты. Алчидæр дзы цары иу хъуыдыйæ: цы гæнæн æмæ амал и, уымæй куыд зынаргъдæр æмæ тагъддæр ауæй кæна, цы дзаумæттæ аласта, уыдон; цы гæнæн æмæ амал и, уымæй куыд фылдæр пайда æрбахæсса йæ бинонтæн. Афтæ амоны сæ фæндаг. Афтæ амонынц базарады æнæфыст, æнæфехæлгæ фидар закъонтæ.

Геор фæцауы. Автобусы фæстæ фæцауынц иннæтæ дæр. Чи рæвдздæр змæлы, чи æнæбары, чи – æрдæгфынæй, йæ къæхтæ йæ фæстæ ласы. Хæрзчысыл къорды дæр иу хаххыл аразын хъæуы. Афтæ нæу, уæд иуæндæс уыдысты æмæ иуæндæс саджилы фæуаиккой. Ныр ма сты дæс. Алы ран дæр сæрбос хъæуы,

æмæ, фæндагыл цæугæйæ, цæмæндæр ахæм разыны Геор. Сæ балц ахæссы иуæндæс-дыууадæс боны, æмæ руль ваййы йæ къухы. Сæрбос уымæ уа, уый тыххæй хъæлæс не скæнынц, фæлæ цæмæндæр афтæ рауайы æрдзон хуызы, æмæ Геор нæ ныуоцани ваййы. Ацы фæндæгтыл иу æмæ дыууæ хатты нæ ацыд, Польшайы йæ фондз æнгуылдзы хуызæн зоны, Варшавайы цы къуымæй нæ ракаст, ахæм дзы нæй. Хатгай йæм афтæ фæкæсы, цыма йæ Дзæуджыхъæуæй хуыздæр зоны. Ацы фæндæгтыл цæуынмæ, ацы куыст кæнынмæ йæм стыр фæлтæрддзинад кæй и, æмæ уый стыр ахсджиаг кæй у, уый бæлццæттæ уайтагъддæр базонынц, суанг фыццаг хатт чи рацæуы, уыдон дæр. Æмæ йæм хъусынц. Суанг афтæ куы зæгъа, сæхи йæ дæлбазыр бакæнæнт, уæддæр рæдыд нæ уыдзæн. Хъусынц, зæгъгæ, мад æмæ фыдмæ сæ цот куы нæуал хъусынц, фæлæ уæддæр.

Автобус йæ амынд бынаты æрлæууыд. Дыууæ-æртæ минуты, æмæ бæлццæттæ дæр ам уыдзысты. Польшайы таможня. Æцæгæлон бæстæ. Æмæ та райдайдзæн сæ ног зындон. Таможняйы кусджытæ сæ сгардзысты, лыстæг сасирæй сæ луардзысты, рафæрс-бафæрс, рауын-бауын, ракъах-бакъах. Цы ласынц, уый сын сæхицæй хуыздæр фæзанынц, фæлæ уæддæр... Куыд сæ сфæлмæцыдысты адæм! Георæн йæ нервытæ æндонæй конд сты, фæлæ суанг уымæн дæр нырризынц. Уый иу капекк дæр гæртам никуы никæмæн радта, стæй нæ ратдзæн. Уымæй æхца райсын чи фæхъавы, уыдон уымæй зондджындæр сты? Лæгдæр сты? Иу капекк дæр сын цæмæн хъуамæ ратта?

Лæппу йæ алыварс цалдæр хатты акаст, ахъахъхъæдта. Сæ адæм иууылдæр ам сты? Ахæм рæстæг уæлдай сым-сымæн фадат нæй. Цæй, фесæфынæй дзы тæссаг никæмæн у. Нæхимæ горæты бæлццæттæ автобусы нæма сбадынц, афтæмæй сæ Геор фæзаны. Бадджерийы афæрсы: чи сты, цавæр адæм сты, цы кары сты... Уæд та се ‘хсæнмæ цыдæр æнамонд, къуызыр, расыггæнаг бахауд, уæд сæ змæнтдзæн, сæ фæндаг сын фенад кæндзæн.

Фыццаг хатт чи цæуы, уыдон иннæтæй тынг хицæн кæнынц. Мадзура, сидзæртæ цыма сты, кæрæдзиимæ цыдæр сусу-бусу кæндзысты, сæ цæстытæ цыдæр дзæгъæл каст фæкæнынц, цыдæр æнæууæнкдзинад сæ фæзыны. Дыккаг-æртыккаг бон иннæтæй нал фæхицæн кæнынц. Фыццаг хатт чи цæуы, ныр сæм ахæмтæ и дыууæ адæймаджы – Викæ æмæ Æхсар. Фæндаг сæ сахуыр кæндзæн, йæ нучы сæ ауадздзæн.

Геор та йæ алыварсмæ акаст: дыууæ-æртæ минуты фæстæ та зындоны дуæрттæ байгом уыдзысты. Цы фæндагыл рацыдысты, уый иууылдæр зонынц. Нæхимæ, горæты, автобусы куы сбадынц, уæд Геор, алчидæр æй куыд фехъуса, афтæ фæзæгъы:

– Варшавæйы стадионы фæуыдзыстæм уал æмæ уал боны. Уал сахатыл хъуамæ алчидæр йæ бынаты бада. Чи байрæджы кæна, уый баззад. Баныхас кодтам?

Æмæ амынд рæстæг алчидæр ногдзауы хуызæн йæ бынаты фæбады. Автобус æнæ къуылымпыйæ фезмæлы амынд рæстæг. Геор цыдæр газеты каст: Каганович, дам, æфсæнвæндаджы министр куы уыд, уæд поездтæ афтæ бæлвырд цыдысты æмæ секунд раздæр нæ ацыдаид, секунд нæ байрæджы кодтаид. Адæм, дам-иу, сæ сахаттæ, поездтæ кæд ацыдысты æмæ æрбацыдысты, уымæ гæсгæ раст кодтой. Уый дын æгъдау, закъон. Хъуамæ паддзахады афтæ æвæрд уой закъонтæ. Ныр та цы? Ницы.

Геор дæр министрæн бæззы. Æмæ уæдæ куыд? Ацы дунейыл рæстæгæй зынаргъдæр ницы и, æмæ хъуамæ Геор йæ рæстæг кæйдæрты тыххæй сафа? Мæнæ ныр... Викæйы тыххæй сын сæ рæстæг сафгæ æрцæудзæн. Æмæ цы гæнæн и? Ницы. Викæ рухсаг уæд, æвгъау уыди мæлынæн. Æппындзухдæр цыдæр æнкъардæй бадт, фæлæ дзы цыдæр рухс цыд, зæрдæ агайдта. Ныр уый ницыуал зоны, фæлæ æнæнхæлæджы се 'ппæтæн дæр сæрниз сси. Нæхи зæххыл куы амардаид, уæд ын истытæ кодтаиккой, фæлæ ам, æцæгæлон бæстæйы, ноджы арæныл... Сæр сæ бахъуыд. Цæй, адæймаг æрхъуыдыйæн у. Истытæ кæндзысты.

КЛАРÆ

Кларæйы цæстытæ йе 'мфæндаггонтыл æрзылдысты. Адæм диссаг сты, базонæн сын нæй. Викæ амард æмæ цы? Мидæгæй иу нуардæр кæмæй нæ фезмæлыд, уый дæр иннæты цæстмæ йæхи тыхсæг скодта. Викæ фыццаг æмæ фæстаг у? Алчидæр амæлдзæн. Мæнæ фæндагыл кæй амард, уый, æндæр... Æнæнхæлæджы се 'ппæтæн дæр – о, сæрниз. Цымæ адæймаг куы амæлы, уæд йæ буар хæлын кæд райдайы? Уыцы æнахъинон тæфæй нæ фæхыдуг уыдзысты? Æндæр Викæйы мард Кларæйы æппындæр ницы хыгдары. Æртæ боны æмæ 'ртæ 'хсæвы фæндагыл фæцыдысты æмæ иу хатт дæр кæрæдзиимæ нæ аныхас кодтой. Кларæйы бафæрс,

Викайы цæсгом цы хуызæн у, уæд дын æй нæ зæгъдзæн. Худинаг дæр у. Кларæ ныр æртыккаг хатт цæуы ацы фæндагыл. Æмæ никæдуал рацæудзæн. Уæвгæ, цы бæрæг и. Æхца кæддæриддæр хъæуы, æхца бæллицтæ æххæстгæнæг у.

Сылгоймаг йæхинымæр бахудт. Фæстаг рæстæг йæ царды æппæты ахсдзиагдæр, вазыгджындæр хъуыддагыл цы нымадта, уый, зæгъæн и, сæххæст. Æмæ йын æнцон у, æхсызгон. Ныр сулæфдзæн. Уыцы стыр цин йæ уд йеддæмæ ничи зоны. Ныр ын уæлдæф дæр ад кæны, улæфы: сæрибардæрæй, æнцондæрæй, йæхи æнкъары æнахуыр рог, цыма йыл базыртæ и. Йæхимæ кæсы æндæр адæймаг. Æмæ æндæр адæймаг у. Йæ бæллиц нæма сæххæст, фæлæ сæххæст уыздæн. Зæгъæм: сæххæст. Йе ‘мфæндагонтæ уый куы зониккой, уæд ын арфæтæ æмæ хъæбыстæ кæниккой. Фæлæ йæ нæ зонынц, æмæ никæд базондзысты. Уый зонынц æрмæстдæр æртæ адæймаджы: Кларæ, йæ чызг Зифæ æмæ Батырбег, Батыр.

Польшайы таможня. Кларæ йæ дзаумæттæ скалдта. Кæсæнт! Кæсæнт! Кæсæнт! Судзины быныйас хуынкъ дæр сæ æнæ сгæрстæй ма аирвæзæд. Фенæнт алцыдæр. Кларæ сыгъзæринтæ ласы, гыццыл атомон бомбæ æмæ хорз басгарæнт.

Сылгоймаг йæ дзаумæттæ бафснайдта æмæ автобусмæ схызт, йæ бадæны йæхи фæстæмæ ауагъта. Ницæмæй тыхсы, æнæмæт у. Йæ цæстытæ бахгæдта. Куы афынæй уайд, фæлæ йæм хуысæг æмгæрон нæ цæуы. Йæ зæрдæ рухс у. Фæлæ уыцы-иу рæстæг йæхимидаг цæуылдæр тыхсы. Мацæуыл тыхсæд, алцыдæр хорз у. Тынг хорз. Цыдæр уысм Сослан йæ цæстыты цур фегуыр, æмæ Кларæ йæ мидбынат фестъæлфыд, йæ цæстытæ йæ алыварс сонт зылд æркодтой. Лæг куыд æвиппайды фæзынд, афтæ æвиппайды æрбатар. Дæлзæхх ныххауæд! Æмæ ныххаудзæн. Кæцæй фæзынд? Цæмæн ауад йæ цæстытыл? Æхсызгон æй хъæуы?

Сылгоймаг та йæ цæстытæ бахгæдта, æппындæр ницæуыл тыхсы. Рæстæг фæстæмæ æрзылд. Цал æмæ цалæм хатт? Рæстæг фæстæмæ цас æрзылд, уый минуты онг зоны: дыууæ азы æмæ фондз боны. Уыцы бон, Кларæ фондзyssæдз азы куы фæцæра, уæддæр нæ ферох кæндзæн.

... – Кларæ, мæ фарсмæ ма чысыл абад, – нæ йæм кæсы, афтæмæй йæм дзуры Сослан. Йæхæдæг, цыма йæ бинойнаг йæ фарсмæ куы сбада, уымæй тæрсы, уыйау диваны кæрон йæхи

æруагъта. Йæ фарсмæ йæ цæмæн бадын кæны, уый зоны. Цы йын зæгъынмæ хъавы, уый дæр зоны. Ныртæккæ се ‘хсæн æрцаудзæн, фæстаг рæстæг цæмæй тæрсы, уыцы ныхас. Æмæ дзурæд, цы йæ фæнды, уый дзурæд.

– Æз æнæбадгæйæ дæр хорз хъусын, – нæ йæм разылд, афтæмæй загъта Кларæ. Сослан цыдæр рæстæг ницы дзырдта. Цыма йе ‘взаг аныхъуырда, йе ‘взаг ахауд.

Лæг æм скаст æмæ бахудт. Цæмæн цин кæны? Цæмæн худы? Цæмæй Кларæйæн зындæр уа, уый тыххæй? Цæмæй мæстæй атона, уый тыххæй?

– Кларæ, дарддæр нын иумæ цæргæ нал у. Рахицæны тыххæй гæххæттытæ сцæттæ кодтон.

Сылгоймаг ацы ныхас иу бон кæй фехъусдзæн, уый зыдта: сæ иумæйаг цард раджы фæсаджил æмæ сын иу рæстæг æнæ-фæхицæн нæй. Уæддæр ын Сосланы ныхас у æнæнхъæлæджы, æмæ йæм афтæ кæсы, цыма йыл исчи кæфойы дзаг цæхæр бакалдта, æмæ ныртæккæ ссудздзæн, ныггуыпп ласдзæн. Уæлдæф йæ хъуыры бады, æрхæцы, йæ улæфæнтæ æхгæнынц. Сослан фæстад æмæ агуывзæйы дон раскъæфта.

– Кларæ, дон ахуыпп кæн, кæд дын фенцондæр уайд.

Уый агуывзæйыл иуварс ахæцыд, асхуыста йæ, æмæ агуывзæ æрхауд, базгъæлæнтæ, сæ иумæйаг цард куыд базгъæлæнтæ, афтæ. Диссаг, ацы чъизи, æлгъаг адæймаг æм цы цæсгомæй æрбадардта агуывзæ? Мæлы, æмæ уыцы дон йæ удирвæзынгæнæг у, уæддæр дзы не схуыпп кæнид, йæ был дæр дзы нæ фæхъæстæ кæнид. Фæлтау марг баназдзæн.

– Кларæ, хъусыс мæ. Ныр бирæ рæстæг кæрæдзийæн æцæгæ-лæттæ стæм, æмæ ахæм цардæй цæр, уый нæхи цур дæр æмæ Хуыцауы цур дæр стыр тæригъæддзинад у. Æмбарыс мæ?

Уый йæ æмбæрста æмæ не ‘мбæрста. Йæхимидаг сыгъд, спичкæ йыл баппар, уæд, æвæццæгæн, ныггуыпп кодтаид. Кæмдæр журналы каст, сылгоймаг куы смæстджын уа, уæд цæф арсы хуызæн у, сонт, йæхи куыд равдисдзæн, уымæн йæхæдаг дæр ницы зоны. Æниу, Кларæ йæ йæхицæй нæ зоны? Йæ дæндæгты къæс-къæс цыд, йæ былтæ æхсыдта. Хуыцаумæ куывта. Сæ чызг Зифæ сæхимæ кæй нæй, йæ мад æмæ йæ фыды хыл кæй нæ уыны. Нæ, фæлæ сæхимæ куы уыдаид, уæд йæ фыд куыд чъизи у, уæйгæ-нæг, ницæйаг, уый йæхи цæстытæй федтаид. Йæ мады йын æндæр кæмæйдæр баивта. Æмæ кæмæй? Цыдæр гаццайæ.

Кларæ йæхи нал баурæдта, фестæлфыд, Сосланы уæхсчы-
тыл ныххæцыд æмæ йæ ныууыгъта:

– Кæмæй?!. Кæмæй хынджылæг кæныс ды?!

– Кларæ?.. Кларæ, дæхиуыл фæхæц, – сабыр æй кæны лæг.
Йæ цæнгтæ, цыма йæ ‘рбахъæбыс кæнынмæ хъавы, афтæ. Сыл-
гоймаг æй йæхицæй асхуыста: æнæуынон, тынг æнæуынон ын у
Сослан.

– Ацу, ацу ардыгæй тагъддæр!

– Цæуын. Мæ бон цы уа, уымæй уын æххуыс кæндзынæн.
Зифæ ницы хъуаг уыдзæн, – Сослан йæ хызын систа, фатеры,
машинæ æмæ гаражы дæгъæлтæ стъолыл æрæвæрдта, къæсæрæй
ахызт, дуар йæ фæстæ хъавгæ бахгæдта.

Кларæ ныккуыдта. Хъæрæй. Исчи йæ фехъусдзæн æви нæ,
ууыл нæ хъуыды кодта. Дæгъæлтæм фæлæбурдта æмæ сæ стъо-
лыл ныххоста. Сослан, æвæццæгæн, æнхъæлы, фатер сын ныу-
уагътон, машинæ гаражимæ æмæ ма сæ цы хъæуы? Кларæ йæ
лæгыл сæ фатеры тыххæй хæцы? Уый тыххæй йæ нæ уадзы? Цы
у сæ фатер? Цы сты сæ машинæ æмæ сæ гараж? Ницы! Уый
Сослан хъæуы. Æмæ йæ уыцы цъаммар æндæр кæмæйдæр баив-
та. Æндæр чидæр ын хуыздæр разынд. Хуыздæр?..

Кларæ куыдта. Уыцы бон куы æрымысы, уæд йæхимæ фæхыл
кæны. Цы æдылы уыд, йæхи цæуыл хордта, йæхи цæуыл мардта?
Иу æмæ дыууæ къайы рахицæн сты æмæ ма рахицæн уыдзысты?
Иу æмæ дыууæ сылгоймагæн амард йæ лæг æмæ ма амæлдзæн?
Æмæ цæрынц? Цæрынц. Чи зоны, хуыздæр.

Фæлæ уæд... Цæмæн дзы ацыд Сослан? Цæмæн æй ныууагъ-
та? Цæмæй йын уыд Кларæ æвзæр? Уый цур æндæр кæйдæр
цæмæн равзæрста? Цæрæнбонты йын фу-фу куы кодта. Йæ ар-
мытæппæнæй йын дон куы дардта. Йæ чызг, дунейы æппæты
фылдæр кæй уарзы, ууыл та цæуылнæ ахъуыды кæны? Цы
зæгъдысты хионтæ, сыхæгтæ, æмкусджытæ? Кларæ ма адæмы
размæ цы цæсгомæй рацæудзæн? Сослан æй фæхудинаяг кодта,
цъыфы йæ сызмæста. Йæ лæг дзы ацыд. Йæ лæг æй ныууагъта.
Æмæ цæмæн? Дам-думтæ, иу ныхас, аннæ ныхас, чи ма йыл
къухтæ æфтаудзæн, чи къæхтæ. Æмæ уыцы дам-думтæн сæ
тæккæ астæу уыдзæн Кларæ. Йæ хорз бинойнагæй исчи ацæу-
дзæн? Йæ хорз бинойнаджы исчи ныууадздзæн? Сослан йæ
усæй афтæ сфæлмæцыд, æмæ айдагъ йæ уæладарæсы алыгъд.
Фаджысы цы уаллæттæ быры, уыдоны онг æй æрæппæрста. Цъы-

фы йæ сызмæста, йæ цъыф къæхтæй йыл бацыд. Дзурдзысты: алцыдæр ын ныууагъта. Æмæ йæ цæмæн хъæуынц? Уымæн уыдæттæй йæ сыгъдæг ном зынаргъдæр у. Сослан æй ауæй кодта, цыфыддæр знагыл дæр гадзрахатæй афтæ ничи рацæудзæн. Æмæ цæмæн? Уыцы æнæхæдзар, дзæгъæлзады тыххæй. Æрыгон у, æмæ цы? Кларæйæ уæлдай арвæй стъалытæ скъæфы? Мæйтæ æмæ дзы хуртæ кæсы?

Кларæ хæкъуырццæй куыдта. Куыдта йæхиуыл, куыдта йæ чызджы хъысмæтыл. Йæ фыд æндæр сылгоймагимæ бацард, уый куы базона, уæд йæ чысыл зæрдæ нæ атондзæн? Ахæм цæф бауромдзæн? Сидзæр... Нæ! Кларæ йæ сывæллоны сидзæры цардæй царын нæ бауадздзæн! Ахæм кары адæймаг алцыдæр йæ зæрдæмæ арф исы, æмæ мад æдзухдæр уыдзæн йæ чызджы фарсмæ.

Кларæ, Сослан сæ кæй ныууагъта, цыдæр гаццаимæ кæй бацард, уый йæ хъæбулæй æмбæхста. Уыцы чызг, уæвгæ, уымæй адæймаг зæгъын таригъæд у – кæйдæр сылгоймагæн йæ лæджы байс, дæхи йæ бакæн, кæйдæр бинонты цард фехал, уыдоны æнамондæй дæхи самондджын кæн, уый чи у? Уый сылгоймаг у?..

Кæд цæфæй нæ мæлыс, уæд дын рæхуыст. Зифæ, Сослан сæ хæдзарæй кæй ацæудзæн, уый зыдта. Цæмæй йын æнæнхъæлæджы ма уа, уый тыххæй фыд йемæ цалдæр хатты дзырдта. Æмæ кæрæдзи бамбæрстой. Мад æмæ фыдæн сæ фæхицæны бон зыдта æмæ уæд сæхицæй ацыд барæй. Кларæ та... Куыд хуымæтæг, куыд æууæндаг у! Æнхъæлдта, йæ чызг ницы зоны æмæ тыхст, катый кодта. Кæрæдзимæ дыууæ хæстæг адæймаджы, кæрæдзиуыл æрхъæцмæ дæр нæ хъæцынц, фыд æмæ чызг нæ, фæлæ æфсымæр æмæ хо, дыууæ æмбалы æмæ...

Сослан иу æхсæв, дыккаг æхсæв сæхимæ куына фæзынд, уæд Кларæ æнхъæлдта, Зифæ йæхицæн бынат нал ардзæн. Кæм и йæ фыд? Дзырд дзы нал хаудзæн, йæхимæ ныхъхъусдзæн. Мад йæ чызгмæ ахæмæй ницы бафиппайдта. Æмæ йын уæд Кларæ йæ хæдæг алцыдæр радзырдта.

– Зонын æй, – загъта чызг.

– Куыд? Цæмæй йæ зоныс? – Мад цы уыд, уымæй иууылдæр фарсты нысан фестад. Сослан ын мæй æмæ æрдæг, дыууæ мæйы размæ алцыдæр радзырдта, йæ зæрдæйы дуæрттæ йын байгом кодта. Уæвгæ, йæ чызгæн йæ зæрдæйы дуæрттæ æхгæд никæд уыдысты, уыдон æхгæд уыдысты æрмæстдæр Кларæйæн.

Сослан Кларæйы æппындæр кæй ницæмæ дары, уый уæд ног хуыздæр бамбæрста, æмæ та зæрдæ нынкъуысыд. Цыма цыдæр халыл ауыгъд у, афтæ йыл дзедзырой бахæцыд. Чи йын уыд Кларæ? Ничи. Æмæ та йыл масты ног уылæнтæ æрбакалдысты. Æмæ цæмæндæр мастджын кодта æрмæст йæ раздæры лæгмæ нæ, фæлæ йæ чызгмæ дæр. Йæхиуыл тыххæй хæцыд, йæхи тыххæй урæдта, фæлæ цыдæр уысм йæ рохтæ феуæгъд сты æмæ фестад: хъуамæ Зифæйы уадултыл къæрцц-къæрццæй ралæууа. Нæ-æ. Йæхиуыл ныххæцыд. Чысыл ма, æмæ стыр рæдыд æруагътаид: æнæ лæгæй аздад, фæлæ йæ чызгæй та йæхи æнæ чызг цæмæ кæны? Йæ зæрдæ йын цæмæ къахы?

Кларæйæн сæ иумæйаг цардмæ йæ зæрдæ раджы фехсайдта, цыппар-фондз азы размæ. Сæ хъарм, æхсызгон ахастдзинадтæ ихсийынц, тайынц, узал кæнынц. Æмæ цæмæн? Цы ‘рцыд? Кæд йæхæдæг у аххосджын, кæд цыдæр афтæ нæ кæны? Уæд дæр æмæ уый фæстæ дæр йæхи мин æмæ мин хатты бафарста: цы нæ кæны афтæ? Кæм нæ у раст? Уый у раздæры Кларæ, йæ хъæбулæн уарзон мад, йæ лæгыл æдзухдæр иузæрдион. Фæллад дæ, нæ дæ, дæ зæрдæ исты агуры, нæ агуры – дæхи сæрты ахиз, æмæ дæ цыма дæ уæлвонг æнкъарæнтæ сæ уæлныхты систой, дæхи афтæ дар. Сылгоймаг дæ æмæ дæ лæгыл узæл, амондджын уысмтæ йын балæвар кæн. Æцæгдзинадæй та... Æцæгдзинадæй та дæу ницы хъæуы, дæ рахиз фарсыл æрзил æмæ уайтагъд афынæй уыдзынæ.

Кларæ йæхи мин æмæ мин хатты фарста: сылгоймаг у æмæ йæ сылгоймаджы хæстæ куыд æмбæлы, афтæ æххæст кæны? Æфсин у æмæ æфсины хæстæн сæ иувæрсты нæ цæуы? Мад у, ныййарæг мад æмæ уыцы æрдзон хæстæ æххæст кæны? Нæлгоймаджы цардæмбал, къай, дыууæ уды вазыгджын хæстæ æмæ сæ хæссын фæразы?.. Йæхи мин æмæ мин хатты фарста æмæ йæхимæ йæ бон фау æрхæссын нæу. Сослан æдзухдæр сыгъдæг, итувæрд, иу хæдон дыууæ боны фæдфæдыл никæд скодта. Иуæй-иу нæлгоймагтæн сæ дарæс, цыма æхсæвы уым хуыссыдысты, афтæ æнцъылдтæ, дыдæгътæ, лæбырдтæ. Уæд хæдзарæй нæ рацæуынц? Бинонтæ сын нæй? Æмæ Кларæ нæ бæззы. Нæлгоймагæн йæ зæрдæмæ фæндаг йæ ахсæныл цæуы, æмæ Кларæ æдзухдæр йæ сæйраг хæстæй иуыл нымадта хæрзад, адджын, зæрдæйыл куыд æмбæла, ахæм хæринаг скæнын. Æмæ, дам, Кларæ нæ бæззы. Сосланы хионтæ æмæ къабæзтæй йын къафетты иу килæ, къа-

фетты кьопп никуы ничи æрбахаста, афтæмæй сын, цалынмæ рахицæн сты, уæдмæ ног чындзау фæлæггад, фæкæстæриуæг кодта, уазал, æцæгæлон цæстæй сæм никæд ракаст. Æмæ Кларæ нæ бæззы. Сослан... Уыцы цард йæ хъуыры нæ цыд. Æвæццæгæн, адæймагæн цас хуыздæр кæнай, афтæ дæхицæн та æвзæрдæр у. Цæмæй нал бæззыд Кларæ? Цы аиппытæ йæм и? Цы-иу загътаид Сослан?! Йæ фындзы бын цыдæртæ гуым-гуым кодта. Сæ ахицæнæй цалдæр боны размæ дæр та сæм ныхас рауад. Цы йын нæ фаг кæны? Кларæ йын йæ дæндагæй цырагъ куы дары, цы гуыбынниз ма йæ хъæуы?

Лæг цасдæр рæстæг ницы дзырдта, йæ сæр-иу банкъуыста. Æрæджиау дзы цалдæр æрдæгæууылд ныхасы схауд. Цы йын нæ фаг кæны? Зæрдæйы хъарм. Кларæйы ахастытæ иууылдæр сты кæнгæ. Цы йын нæ фаг кæны? Уарзондзинад. Æмæ йæ зæрдæ Кларæимæ нал и. Сосланы фæстаг ныхæстæ дзы фатау нынных-стысты æмæ йæхи нал баурæдта, тæбæгътæ æхсадта æмæ дзы иу пъолоыл ныццавта. Цас аив уыд уый, фæлæ мæстджын цы нæ кæны? Уæдæ сырх хъæдабæ уарди фестадаид? Сосланæн адджын хъæбыстæ æмæ адджын батæ кодтаид? Зыдта йæ, фæстаг рæстæг йæ лæджы фарсмæ Кларæ нæ ваййы, фæлæ æндæр чидæр – Ирмæ, цыдæр хомбыл, цыдæр гацца. Сæ цард сын фехæлдта. Сосланы йæхи бакодта. Æмæ чи у уый? Кларæйæ хуыздæр у? Фыццаг хатт æй куы федта, уæд ахъуыды кодта: гæлæбу, хуры тынтæм цы гæлæбу пæр-пæр кæны, ахæм. Цы у? Ницы. Фыццаг хатт æй куы федта, уæддæр æмæ ныр дæр хъуыды кæны афтæ: уый, уыцы гæлæбу Кларæйæн йæ къахы æнгуылдзы ныхы аргъ дæр нæу. Диссаг, Сослан дзы цы ссардта, уый Кларæйæн ныр дæр йæ сæр нæ ахсы. Ацы нæлгоймæгтæ... Сæртæ сыл нæй, сæртæ, æндæр Кларæйы цур уымæ бакæс!.. Кларæйы цур уымæн батæ кæн, Кларæйы цур уый дæхицæн сатджын кæн.

Кларæ хъазинаг нæу, дæ къæхтæ кæуыл ныссæрфай, ахæм сылгоймаг нæу æмæ нæ уыздæн. Кларæ йæ маст никамæн ныххатыр кæндзæн. Æмæ куыд? Цы кæна? Ис ын хорз зонгæ, йæ рагон зонгæ, йæ зæрдæмæ хæстæг адæймаг, Батырбег, Батыр æмæ хъуамæ йемæ сæмбæла. Æмæ сæмбæлд. Йæ хорз хæлар ын йæ ныхасыл дыууæ кæй нæ загъдзæн, йæ фæндыл кæй сразы уыздæн, ууыл дызæрдæг нæ кодта. Фæлæ... Цы нæ ваййы. Алы хъуыддаг дæр кæнын хъæуы сабыргай, хъавгæ, арæхсгæ, уæлдæйдæр ахæм вазыгджын æмæ ахсджиаг хъуыддаг. Батыр уый

æнхъæл никад уыд, æмæ искæд Кларæйы йе ‘ххуыс бахъæудзæн. Кларæйæн чысыл хорздзинад саразын дæр уымæн у стыр æхсызгон. Æмæ «жигули»-йы сбадтысты, Кларæ фæсте, æддæмæ куыд нæ зына, афтæ.

Сослан сыгъдæг, итувæрд. Æмæ уæдæ ахæм балцы хъуамæ Кларæ йæ лæджы æнæ итувæрдæй ауагътаид? Кæдæм цæуы, уый йæ зæрдæ æнкъардта, фыццаг хатт кæй нæ цæуы, уый дæр зæрдæ æмбæрста. Сосланæн йæ цæсгом хурæнгæс, рухс тынтæ дзы кæлынц, цыма йыл ныртæккæ базыртæ фегуырдызæн æмæ арвмæ стæхдзæн, ахæм хуыз ын. Уый цыд йæ хæзгулмæ. Кларæ уæдмæ Ирмæйы никад федта, фæлæ уымæй дæр æмæ Сосланæй дæр кæстæр кæй уыдзæн, уый йын дызæрдыггаг нæ уыд. Уæдæ йæ лæг цыдæр зæронд усимæ æмбæлдзæн?..

Сослан йæ машинæйы сбадт æмæ фæцæуы. Йæ фæстæ, куыд нæ сæ уына, куыд ницæуыл фæгуырысхо уа, афтæ цæуы Батыры хæдтулгæ. Сослан горæты рагон, нарæг уынгтæй иуы фондзуæладзыгон хæдзары цур фæурæдта, раззаг дуар бахизын æввонг байгом. Æмæ... Æмæ зæххы скъуыдæй, æви кæцæй, уыцы гацца – Ирмæ фæзынд. Гæлæбу æрбапæр-пæр кодта, Сосланы русыл йæ былтæ авæрдта æмæ йæ фарсмæ æрхауд. Йæхи æрæппæрста. Барджынæй, сæрыстырæй, цыма, йæхи машинæйы сбадт, цыма йæхи кæй фарсмæ æрæппæрста, уыйимæ мин æмæ мин азы зонгæ сты, туг хæстæджытæ сты, афтæ. Сослан Кларæйæн искæд машинæйы дуар байгом кодта? Искæд æм йæ къух радардта? Бæрæг уыд; ацы дыууæ æнаккаджы фыццаг хатт не ‘мбæлынц.

Кларæ æмæ Батыр ныссабыр сты, сæ улæфт дæр нал хъуыст. Хъуамæ мачи мацы фена, мачи мацæуыл фæгуырысхо уа. Сослан æмæ Ирмæйы цæсгæмттæй цин ивылы, чызг ныртæккæ арвы хъæбысмæ стæхдзæн, зæрватыкк фестдзæн. Сосланæй бирæ кæстæр у. Уæд Кларæ уыцы гаццыйыл цал азы цæуы, уый наема зыдта, фæлæ фæстæдæр алцыдæр, йæ фыд кæд райгуырды, йæ ном цы хуынд, уый дæр ма базыдта. Сæ мыггаг Ирыстонны каджындæр мыггæгтæй нæу. Æмæ уæдæ каджын мыггаг, каджын бинонты хæдзары къæсæрæй ахæм дзæггæлзад чызг рæхиздзæн?

Сосланы хæдтулгæ размæ тындзы, лæгъз асфальт фæндаг æй йæ фæстæ скъæфы. Батыр æмæ Кларæ, куыд нæ сæ фенон, афтæ сæ фæстæ гурай-гурмæ цæуынц. Сæ разæй машинæ Джызæлæй Хъобанмæ фæндагмæ фæзылд. О, дыууæйæ дæр фыргуыст

фæкодтой æмæ хъуамæ æрдзы хъæбысы сæ фæллад суадзой. Иу уæладзыгон хæдзары уæрæх кæртмæ базылдысты. Ресторан. Бæрæг у, фыццаг хатт дзы не сты. Кæдæм фæзилын хъæуы, куыд цæуын хъæуы, уый хорз зонынц. Бæлæсты æхсæнты цыппæргæйттæ-æхсæзгæйттæй кæм бадой, ахæм рæсугъд арæзт бынæттæ. Сослан Ирмайы къухыл ныххæцыд æмæ фæцæуынц, цыма ногдзаутæ сты, æрыгон лæппу æмæ æрыгон чызг. Аууондæр, иуварсдæр кæм у, ахæм ран сбадтысты. Сæхи цыфæнды æмбæхст куы кæной, уæддæр Кларæйы цæстытæй нæ аирвæздзысты. Раздæрты Сослан æмæ Кларæ рестораны цалдæр хатты уыдысты, фæлæ фæстаг азты иу хатт дæр нæ. Уæд та йын иу хатт æфсоны ныхас куы загътаид. Уыцы гæлæбуйæн хъуамæ мацы бавгъау кæна, йæ уд дæр ын радта.

Кларæйы цæстытыл ауад: бацыд сæм, сæ фынг сын сфæлдæхта, уыцы гаццайы йæ дзыккутæй ацахста æмæ йæ æддæмæ раскъæфта. Æмæ æрмæст уый у аххосджын? Сослан йæ фыды карæн. Уый къаддæр аххосджын у? Уыдон дыууæйæ дæр худинаггæнджытæ сты. Сослан, Ирмайы уæхскыл йæ цонг, бахуыскъын уа, ахауа йын – хион уагъд æркодта, чызджы æрбахъæбыс кодта. Ирмае йæхи нæ тоны, нæ, фæлæ йæм йæхи нылвæста, баныхæст ыл, ныртæккæ йæ хъæбысы атайдзæн. Уыцы гацца, кæй лæгæн хъæбыстæ кæны, уый зоны? Кларæйы! Кларæйы лæгæн! Сылгоймаг йæ цæстытæ бахгæдта: дарддæр уыдæттæм кæсын йæ бон нал у. Мæнæ цы æнамонд у, мæнæ! Уал æмæ уал азы дæргъы йæхи кæмæн снывонд кодта? Чъизи. Æлгъаг адæймагæн.

– Дæхиуыл фæхæц, – сабыр æй кæны Батырбег, йæ цæссыгтæ йын сæрфы. Кларæ лæджы уæхскыл йæ сæр æруагъта. Цы уыны, цы! Амæл æмæ мацыуал уын. Æмæ ма ныр йæ цард цы у? Дарддæр йæ бон адонмæ кæсын нал у, мæстæй атыæпп кæндзæн.

Сослан æмæ Ирмае сыстадысты. Æмæ цы кодтой? Цы сыл æрцыд? Хæдзармæ мидæмæ фæцæуынц. Мидæмæ? Æмæ цæмæн? Сослан æй ныртæккæ йæ хъæбысмæ сидзæн æмæ йæ ахæсдзæн. Систа йæ. Фæхæссы йæ. Цыма бумбули у. Кларæ йæ сæр цæхгæр фæзылдта, фæлтау бакуырм у, зæххы скъуыды ныххау.

– Цом, – бардзырд дæттæгау дзуры Батырма. Йæ армытæ-пæнтæй йæ цæсгом амбæрзта. Йæ зæрдæ цы ‘нахуыр гуыпп-гуыпп кæны, мацы йыл æрцæуæд.

Батыры хæдтулгæ горæтмæ йæ ных сарæзта. Хъобангомы уыцы

иу уæладзыгон ресторан, сыгъд ыл ссæуа, фæсте аздад. Цæй, ныр уыдæттыл нал хъуыды кæны, йæ зæрдæйы хъæдгæмттæ нал рæхойы. Кларæ автобусы йæ бадæны йæхи фæстæмæ ауагъта. Йæ фæндтæ... Хорз цæуынц. Сæххæст уыдзысты. Кларæ ахæм чызг нæу æмæ йæ ныхас кæронмæ ма ахæццæ кæна. Цымæ, магуыр, Викæмæ та цы фæндтæ, цы хъуыдытæ уыд? Дзæгъæл ын аздадысты. Афтæ у цард. Иу æмæ дыууæ нæ амард æмæ ма нæ амæлдзæн. Цымæ, алы бон дæр нæ зæххы къорийæ цал адæймаджы фæхъæуы? Æвæццæгæн, минтæ æмæ минтæ. Цæй, ныр та Кларæ уый тыххæй йæ сæр риссын кæна?

Сылгоймаг йæ къух ауыгъта.

ЗАРÆ

Зарæ æмæ Викæ сæ хызынтæ автобусы куы æвæрдтой, уæд фæзонгæ сты. Фæзонгæ сты, зæгъгæ, йæ Зарæ бафарста:

– Фыццаг хатт цæуыс?

– Фыццаг хатт, – фыццаг хатт кæй рацыд, уый бæрæг уыд йæ цæстæнгасæй, йæ ныхасæй, йæ фезмæлдæй, цыма цыдæр æцæгæлон дунемæ бахауд, цæмæйдæр тæрсы. Зарæ Викæимæ фыццаг хатт куы ныхас кодтой, уæддæр ын цыдæр æнкъард цæстæнгас уыд. Ацы фæндагыл чи цæуы, уыдон цæйбæрц æууæрстыты æмæ æууылдтыты бахауынц æмæ сфæлтæрдтой, цард сæ йæ æгъатыр нучы ауадзы. Викæ уыдонæй нæу, кæнæ нæма у. Хуымæтæг, уæздан, æнæхъынцъым адæймаг. Уæвгæ, ацы фæндагыл цалдæр хатты куы ацæуа, уæд æй фæндаг йæхи кæрдæнæй скæрддзæн æмæ раздæры уæздан æмæ æфсæрмдзаст адæймаг уыдзæн раæнондæр æмæ хъапхайдæр сылгоймæгтæй иу.

Сæ автобус цалынмæ Польшæйы арæнмæ бахæццæ, уæдмæ ма Зарæ æмæ Викæ цалдæр хатты аныхас кодтой. Сæ ныхасаг цас даргъ уыд, фæлæ-иу Зарæ æнæ бафиппайгæ нæ фæцис: йæ ног зонгæйæн æдзухдæр уыд фæлмаст хуыз, уæлдайдæр йæ цæстытæ, цыма-иу доны разилынмæ хъавыдысты. Йæ цæсгом фæлурс, æдзард. Суанг-иу Зарæ афтæ дæр ахъуыды кодта – кæд хæрдхъуаг æййафы. Иу рæстæг та йæм ахæм хъуыды æрцыд: кæд рæуджыты низæй рынчын у, æмæ уæд нæ хуыфид? Стæй... Хæцгæ низ у æмæ...

Зарæйы йæ зæрдæ нæ фæсайдта: сæ ног æмфæндаггон разынд

мæлæтдзаг рынчын. Æмæ цы йæ бон у. Мæнæ цæрæнбонты йæхæдæг тухæн куы кæны, æмæ йæхицæн йæ бон исты у?..

Сæ завод... Йæ рæзты фæцæуы, уæд-иу йæхи нæ баурæдта, æрлæууыд. Кулдуар гом у, уæд мидæмæ бахиз, кæртыл дæ цæстытæ ахæсс, дæ цехыл æрзил. Æхсæрдæс азы кæм бакусай, уый дæ хæдзар у. Газетты куыд фæфыссынц: йæ фæллойдон фæндаг райдыдта уырдыгæй æмæ йæ уым фæци, æрдæгыл фескъуыд. Заводай райста дыууæуатон, райдзаст – цæрæнбонты кæмæ бæллыд, ахæм фатер. Бæгуыдæр, разы уыд йæ цардæй. Æмæ уыцы куыстуатæй дæ уд аскъуыддзаг кæн, уый æнцон у? Сæ заводы рæзты йæ фæндаг цæуы, уæд-иу æм афтæ каст, цыма уырдаæм тагъд кæны. Чысыл ма, æмæ бæрзонд æфсæйнаг кулдуарырдæм фæзилдзæн. Сæ заводмæ ма фæстаг хатт кæд бахауд?.. Дуаргæс æй мидæмæ нæ уагъта: чи у? Цы у? Цы йæ хъæуы? Давæг нæу, цалымæ завод сæхгæдтой, уæдмæ ам фæкуыста.

Дуаргæсы зæрдæ фæфæлмæн æмæ йæ мидæмæ бауагъта. Уыйразмæдæр Зарæйы зæрдæ никæд барухс, фæлæ уæд... сæ завод искад афтæмæй фендзæн, уый æнхъæл никæд уыд. Зыдта йæ – нал и, фæлæ... Кæддæры уæрæх, райдзаст, æфснайд кæрт бырæтты æмæ хæмпæлы бын фæци, машинæты æмæ къахфæндæгты фæрстæм алыхуызон дидинджытæ цырагътау сыгъдысты, цæстытæ сæ ратоннын нæ куымдтой, ныр уыдонæн сæ кой, сæ хъæр дæр нал уыд, шифер сæстыты, цыдæр дурты æмæ хæмпæлы бын фесты. Æфснайд стыр кæрт, исчи дзы спичкæ æрæппæрста, уæд хъайванæу бæрæг дардта, ныр уыцы кæрты алы бырæттæй къах æрæвæрæн нал уыд, пысыратæ хæрдмæ фæцыдысты. Цехты сæртæ бирæ рæтты байгом сты, æркалдысты. Къæвдатæ сæ сæ мидæгæй-æдде ахсынц. Æмæ Зарæмæ афтæ фæкаст, цыма сын знаджы хæдтæхджытæ сæ заводыл бомбæтæ æрæппæрстой. Сæ цех... Дæ фыдгул уымæ бакæсæд. Ницыуал дзы баззад, дымгæ дзы къуыzzитт кодта. Дыууæ станочы ма дзы. Фыдæлтыккон. Æрдæгпырх. Диссаг, уыдон ма куыд баззадысты, æппынфæстаг æфсæйнагæн сæ куыд нæ ауæй кодтой? Æнæхъæн цыппæрдæс сæм ног станоктæ уыд, Англисы æлхæд, фæлæ фæцыдæр сты, зæххы скъуыды ныххаудтой.

Зарæ-иу куы иу къуыммæ бацыд, куы иннæ, æмæ йæ цæстытæ донны зылдысты, йæ цæссыгтæ уадысты. Заводай рацыд тагъд-тагъд, цыма лидзгæ ракодта, цыма йæ фæсте исчи сырдат. Дынжыр згæ дуары уæззау хъинц йæ фæстæ райхъуыст. Сылгой-

маджы к̆ахайст иу р̆аст̆аг ӑрсабыр. Ӑрлӑууыд. Цы к̆аны? Ц̆ауыл тыхсы? Ц̆ауыл к̆ауы? Ӑдылы у ӑви цы? Й̆а фыды х̆адзар бабын? Й̆а х̆адзар бабын? Н̆а, й̆а х̆адзар н̆а бабын, ф̆ала... Завод ӑма й̆а цард к̆ар̆адзиуыл баст уыдысты. Иск̆ад к̆ар̆адзий̆а ф̆ахиц̆ан уыдысты, уый ӑнх̆ӑл никад уыд. Заводим̆а уым̆ан д̆ар й̆а цард фех̆алд, ныссаджилт̆а, ныссуйт̆а. Цы ф̆ауой й̆а бинонт̆а? Куыд ц̆арой? Й̆а чызг ӑма й̆а л̆аппу... Цы с̆ам ӑнх̆ӑлмӑ к̆асы раз̆ай?

Зар̆а дынджыр акт̆аци б̆аласыл баных̆аст ӑма куыдта, й̆а цурты к̆ахв̆андагыл цы ад̆ам цыд, уыдон н̆а уыдта. Ц̆ауыл куыдта? Ф̆аст̆ад̆ар ӑй бамб̆арста. Ўад ӑрм̆аст й̆а ӑбоны к̆атайаг, тухийаг царды тыхх̆ай не зг̆ӑлдысты й̆а к̆уыбар ц̆ассыгт̆а: уый х̆арзбон дзырдта й̆а ивг̆уыд̆ан, ӑрлӑууыд ног царды ӑр̆аныл – уый та ӑбар̆аг, раз̆ай д̆ам цы ӑнх̆ӑлмӑ к̆асы, уый н̆а уыныс. Ӑбар̆аг ф̆анд̆агт̆а, саджилт̆а, суйт̆а... Мад, ныйй̆ар̆аг... цы ўаззау уарг̆ы ыл ӑнцад ӑма ӑнцайы, уый хорз ӑмбар̆ста ӑма хорз ӑмбары ныр д̆ар. Ӑма куыдта...

Зар̆а акт̆ах̆дз̆аф кодта, й̆а паспорт й̆а к̆ухы. Цалд̆ар ад̆аймаджы й̆а раз̆ай лӑууы. Хуыцау хорз, ӑма ацы куыстыл ф̆ах̆аст, ӑнд̆ар с̆а бинонт̆а куыд цардаиккой. Ф̆ах̆уыртх̆омсты. Удхайраг куыст у, ф̆ала цы г̆ан̆ан и? Д̆ахи диваныл ӑппар, ўад д̆ар цы уыдз̆ан? Махар... Зар̆ай̆ан хорз цард̆амбал и, маст дзы н̆а зоны, иу ӑсхуыст, иу р̆ахуыст ныхас ӑм никад скодта. Иўай-иу лагтау с̆ахимӑ расыг н̆а, ф̆ала нозтджын̆ай д̆ар никад ӑрбацыд. Зар̆а расыгг̆анджыт̆ай й̆а удис̆аг уыны, расыгг̆ӑнагимӑ дыуўа сахаты д̆ар н̆а ф̆ац̆арид. Кусг̆а... стыр мызд никад иста, ф̆ала, куыд й̆а бон уыд, афт̆а фыд̆абон кодта. Уыдон̆ан д̆ар с̆а цех ныхг̆адтой ӑма ӑдде аззад, мингай, мингай ц̆ам̆ан, милуангай ӑма милуангай ад̆аймагт̆а ӑгуыст̆ай куыд аздадысты, уынджы хай куыд баисты, афт̆а. Н̆а! Н̆а! Махар ӑвз̆ар ад̆аймаг н̆ау, ф̆ала... Лаг х̆уамӑ лаг уа, й̆е ‘м̆барц размӑ ц̆ауа, х̆уамӑ дзы л̆аджы т̆аф к̆ала. Уый та... Зар̆амӑ хатгай афт̆а ф̆ак̆асы, цыма с̆а х̆адзары лаг Махар н̆а, ф̆ала уый у. Ӑма, ӑвац̆аг̆ӑн, Зар̆а у. Сылгоймаг у, уый дзы ф̆ерох в̆аййы. Цы сылгоймаджы н̆а ф̆анды ӑма сылгоймаг уа? Ўада уый д̆ар й̆ахи Махары хуыз̆ан ӑуадза? Мац̆ауыл тыхс, мац̆ауыл х̆уыды к̆ан, мац̆ауыл рис, цыма дын бинонт̆а н̆ай, цыма д̆а х̆адзары дыуўа к̆аст̆ары н̆а х̆омыл к̆аны. Уый д̆ар Махары хуыз̆ан у, ўад... Ӑма иу х̆адзары дыуўа Махары ӑг̆ар бир̆а не сты?

Зарæ, сæ цот ма скъолайы ахуыр кодтой: Витали фарæстæм къласы, Циалæ – æвдæм, – сæ дарддæры хъысмæтыл сын уæд райдыдта хъуыды кæнын. Кæс æмæ та аз агæпп ласта æмæ, сæ цот астæуккаг скъола каст куы фæуой, уæд цы фæуыдзысты? Цы дæсныйæдтæ райсдзысты? Цы сæм æнхъæлмæ кæсы разæй? Сæ хъысмæттæ куыд ацæудзысты? Мин æмæ мин фарсты.

– Каст уал фæуæнт, стæй истытæ кæндзыстæм, – загъта-иу Махар. Зарæ йæм хæлæг кæны: ахæм нервытæ дын уæд. Арæх сагъæсы бахауы – цы хуызы йæ базмæлын кæна? Кæд æм искам ахæм стъæлф, ахæм бынат и: фæрæхой йæ æмæ фестæлфдзæн, фесхъиудзæн. Æмæ уыцы стъæлф уал æмæ уал азы дæргъы агур, фæлæ йыл нæ хæст кæны.

Нæлгоймæгтæ æххормагæн нæ быхсынц. Æмæ Зарæ цалдæр хатты Махары бафæлвæрдта, хæринаг-иу не скодта, кæддæра цы загъид? Иу ныхас дзы никæд схауд, кæд дзы дзул уыд, уæд-иу дзул æмæ цай адджынæн бахордта æмæ телевизормæ разыйæ каст. Нæ! Зарæйæн хорз лæг и. Уæззау у, зивæггæнаг, фæлæ... Алцæмæй æххæст адæймаг и? Диссаг, æхсæвыгон æм йæхи куы æрбаласы, уæд зивæг нæ фæкæны, æви уыцы хъуыддаджы адæймаг зивæг, фæллад нæ зоны? Зарæ йæ гаччы нæй, йæ зæрдæ ницы агур, уæд ыл иуварс ахæцы, æмæ уый йæ иннæ фарсыл æрзины, уайтагъд афынæй вæййы. Зарæ та йæ хъуыдыты ахæсты бахауы, æмæ, йæ лæг куыд адджын фынаы кæны, уымæ фæхæлæг кæны. Хатгай йæм æнахуыр хъуыды фегуыры: Махарæй кæйдæримæ баййæфта, уæд... цыма ницы загъид, афтæ йæм кæсы. Уæвгæ, уый нæлгоймаджы хиуарзондзинадæн æгæр стыр цæф у, æмæ йæхи чи куыд равдисдзæн, уый æрмæстдæр Сфæлдисæг зоны. Чи зоны, Махар арт фестид, цæхæртæ калид, Зарæ фенид бынтон æндæр адæймаджы.

Нæ! Зарæйæн æвзæр лæг нæй. Æнæ аипп чи у? Сæ хæдзары, сæ бинонты хъуыддæгтыл ныхас кæнынц, цыдæр фарста сæ алыг хъæуы, уæд æнæфсæрмæй фæзæгъы:

– Ды сæрæндæр дæ, царды фарстатæ хуыздæр æвзарыс æмæ дæ бар фæуæд.

Зарæ ницы сдзуры, фæлæ йæхимидæг фæхъуыды кæны: уый цæуыннæ у сæрæн? Уый цæуыннæ арæхсы царды зын, æлхынцъ фарстатæ райхалын? Йæхимидæг йæ дзуапп цæттæ вæййы: дыууæ адæймагæн æмхуызон уæвæн нæй, сраст кæны йæ цардæмбалы. Æцæгдзинадæй та, Махарæн куыд æнцондæр у, цæры афтæ,

йæхиуыл уæз нæ уадзы. Зарæ йæ хъалæй æппары йæхи иуырдаæм, аннаердаæм?.. Йæ хъалæй ратæх-батæх кæны? Йæ цот... Уыдон цалынмæ царды сæхи ссарой, уæдмæ не ‘рсабыр уыздæн. Уæдмæ ‘нцой цы у, уый нæ базондзæн. Алы ныййарагæн дæр йæ хъæбул зынаргъ у, Махар дæр сæ цотыл ма тыхса, ма сыл хъуыды кæна, уый Зарæйы нæ уырны, фæлæ... Лæг дæ æмæ дæхимæ исты хæс райс, дæ бинонты цард хъуамæ иууылдæр дæ усы бæрзæйыл сæвæрай? Лæг ма цæмæн хуиныс?

Нæ. Уæддæр Махар æвзæр адæймаг нæу. Зарæ цалдæр хатты афæлвардта: йемæ йæ Польшæмæ акæна. Æмæ йын иу хатт сразы. Уый фæстæ йæ къæхтæ ныссагъта, ныуоцани. Уыцы хызынтæ рахæсс-бахæсс кæн, бон-изæрма æнхæлмæкæсæджы лæуд кæн, уæдæ кæд исты ауæй кæнин, уæдæ кæд... Нæ. Уый лæджы куыст нæу. Уæдæ диваныл бадын у лæджы куыст? Фæсарæнтæй нæхи æхсæн дыууæрдæм цы лæппутæ кæнынц, уыдон сæхицæн æмæ сæ бинонтæн знæгтæ сты? Сæрæндæр... Сæрæндæр хъуаг у Махар. Мах рæстæджы адæймаг цырен куы нæ кæна, арт куы нæ уа, уæд фесæфдзæн. Викæ йæ зæрдæйы дзæбæхæн рацыд? Рынчын кæй у, уый нæ зыдта? Æмæ ссардта йæ мæлæт. Рухсаг уæд, никæй бон уал ын ницы у. Цы фæуыздæн? Лæппуты афæрсын хъæудзæн, уыдон исты æрхъуыды кæндзысты.

ОЛЕГ

Викæ амард, зæгъынц. Олег ныр цал азы дыууæрдæм кæны ацы фæндæгтыл, æмæ сыл ахæм бæллæх никæд ма æрцыд. Иу хатт се ‘мфæндагонтæй иу сылгоймаг фæцæймард, иннæ хатт та иу фондз æмæ ссæдзæдзыд лæппу, цардæй мæлæты арæныл лæууыд, тыххæй ма аирвæзт.

Уæддæр бирæ бафæстиат сты, алкæй тыххæй дæр æппын къаддæр дыууæ-æртæ сахаты. Ныр Бадджеримæ, Викæйы дæр ма нымай, уæд иуæндæс сты. Уæд уыдысты æхсардæс, æмæ алкæй тыххæй дæр уыйбæрц рæстæг схардз кодтой, уæд куыд уайд? Æнæхъæн дыууæ боны æмæ дыууæ ‘хсæвы нæ фестæдаиккой? Рæстæг зынаргъ у, сызгъæрин.

Уæдæ Олег та афтæ хъуыды кæны: де ‘нæниздзинадмæ дæ зæрдæ ‘хсайы, уæд дæ хæдзары æнцæд бад æмæ дæм кæд æхсынæнтæ и, уæд уыдон æхсын.

Вика цыма йæхи нæ зыдта? Цы фæндагыл æй цæуын хъæуы, уый не ‘мбæрста? Фæла хæрæг бæхты хъæрма сæпп-сæпп куы кæна, уый хуызæн сцырын ваййынц. Вика, æвæццæгæн, йæхи ахъæздыг кæнынмæ хъавыд. Мæнæ Олег цал æмæ цал азы рахау-бахау кæны ацы фæндæгтыл? Стамбул йæ цæрджитæй æвзæрдæр нæ зоны, Варшавæйы стадионы базары йæ æхсæвыгон дæр æрæппар æмæ дзы алы къахвæндаг дæр ссардзæн, уæдæ Германийы дæр нæ фæдзæгъæл уыдзæн. Æмæ схъæздыг? Мæгуыр нæу, стай цæмæн хъуамæ уа мæгуыр? Къæхтæ æмæ йыл къухтæ ис? Сæр æрмæст худ хæссыны тыххæй у? Адæмы Хуыцау хъаст кæныныл скодта. Змæл æмæ дæм исты уыдзæн.

Оледжы бинонтæ цæрæнбонты сæ къахыл никæд слæууыдысты. Мæнæ ныр фæстаг рæстæг сæхиуыл фæхæцыдысты. Мад æмæ фыд зæхкусджытæ, колхозонтæ. Цастæ сæм хауд. Цыппар æфсымæры æмæ дыууæ хойы. Уыдоны дарæс, хæрын нæ хъуыд? Иу дæр сæ дæс къласы нæ фæци, скъолайы къæсæрæй дзы æхсызгонæй ничи бахызт. Дисса! Уый цæмæн афтæ у, уымæн Олег абон дæр ницы зоны. Адæмы æгуыдзæгдæртæ, адæмы æнæмбаргæдæртæ йе ‘фсымæртæ æмæ йæ хотæ уыдысты? Ахуырма здæхт сæ ничи уыд æмæ уый æрдзæй рахастой. Кæд алцæмæндæр бындур хъæуы, уидæгтæ, уыдон та... Цоты, кæстæрты, фæнды сæ, нæ сæ фæнды, царды сæ раст фæндагыл аразын хъæуы. Кæстæры йæхи бар ауадз, уæд хæрæгæй хуым кæндзæн, куыдзæй дугъ. Оледжы мад æмæ фыд рухсаг уæнт, сæ цотæн сæ рохтæ æгæр суагътой, сæхи бар сæ ауагътой. Скъоламæ дæ фæнды – ацу, нæ дæ фæнды – хæдзары бад. Æмæ сæ цы рауад? Трактористтæ æмæ шофыртæ, хуыйджытæ æмæ хæринаггæнджытæ. Олег дæр хъуамæ уыцы фæндагыл ацыдаид, æстæм къласы йæ ахуыр ныуагъта. Йæ азтæ æрхæццæ сты, æмæ йæм æфсадмæ фæдзырдтой. Ссид. Æмæ хъуыды кодта: дарддæр... дарддæр та куыд цæрдзæн? Цæрæнбонты хъуамæ зæхх змæнта? Дурамайæгмæ дуртæ хæсса? Цæрæнбонты саукусæг уа? Цумайы лæппу уа? Æмæ изæрон скъолайы дæс къласы фæци, фæсауонмæ институты арæзтадон факультетмæ бацыд. Уæд ма мад æмæ фыд æгас уыдысты æмæ йæ хæдзары уыдонæн, бинонтæн æхсызгонæй радзырдта. Фыд æм æрбакаст – æмæ Олег заводы хорз мызд куы исы, инæлары мызд, уæд ма йæ сæр цæмæн риссын кæны? Йæ фыд зæронды бонмæ дæр, ахуыр цæмæн хъæуы, цы дæтты, уый нæ бамбæрста. Ницы йæм сдзырдта. Ома, фыды

йæ фыртæн хорздзинад нæ фæнды? Куыд нæ. Фæлæ... Æрмæст абонæй цард нæй. Райсом... Райсом у сæйрагдæр. Ууыл хъуыды хъæуы...

Олег институтмæ æнцонтæй бахауд? Тынг зынтæй. Фыццаг аз æй дыккаг фæлварæны æрурæдтой: дынджыр дыууæимæ раздæхт. Уый уæддæр бацæудзæн! Дыккаг аз нал фæсыкк. Арæх цæуыл фæхъуыды кæны, сæ хæдзарвæндагæй дæр, сæ мыггагæй дæр иу ахæм лæг нæ уыд æмæ нæй, ныфс дæ кæмæй уа, йæ уæхск дæм чи бадара. Гъа, министр сæм ма уæд, фæлæ чысыл бæрнон бынаты чи кусы, иу ахæм исчи, уæд та. Олег иуæй-иу мыггагтæм хæлæг кæны. Иу хицау сæм, иннæ хицау сæм. Йæ фырттæй исчи размæ куы рацæуид. Æмæ йæ бон цы у, уый сын кæны æмæ кæндзæн. Йæ хистæр лæппу Мишæ ацы аз университет каст фæци. Республикæйы Сæйраг Советы кусы. Стыр бынат дзы нæ ахсы, фæлæ уый у нырма фæндаджы райдайæн. Ахуыр кæнын æй тынг нæ фæндыд. Æвæццæгæн, университетмæ Оледжы хуызæн арæх иу мад, иу фыд дæр нæ цыд. Йæ фырты ахуыргæнджыты иууылдæр номæй-номмæ базыдта. Иуæн йæ зæрдæ алхæн, иннæмæн йæ дзыппы исты атъыс, аннæйы ресторанмæ фæцæйхон. Цыдæр хуызы се ‘ппæты фаг дæр кодта. Æвæццæгæн, афтæ æнхæлдтой, Олегмæ æхцатæ арвæй кæлынц. Цæмæй тарст: кæд ахуыр кæнын сæ туджы нæй æмæ йæ фыдабæттæ дзæгъæлы сты, къодах кæмфæнды дæр къодах у. Уæд Мишæйыл чысылдæр йæ хæст суагъта, зæгъгæ, диплом ницы хуызы райстаид, уынджы хай бауыдаид. Ныр тынг дзæбæх кусы, æрзæххон. Олег йæ фырты тыххæй бирæ фыдабæттæ федта, фæлæ фæсмон ницæуыл кæны. Æхца дзыппы нывæрын æнцон æмæ æхсызгон у, фæлæ дзыппæй сисын зын у, тынг зын. Раст-иу цыма йæ цонг лыг кодта, афтæ йæм каст. Куыстмæ бацæуыны тыххæй дæр, бæгуыдæр, æхца ратта. Фæстаг уый нæу. Хъыгагæн. Ма ратт æмæ уынджы къæйыл баззадтæ. Цы рæстæг, цы æхсæнады царæм, уый нæ зонæм? Алцыдæр дзы ис ауæй кæнæн, алцыдæр дзы ис балхæнæн. Æмæ Олег, йæ фыртæн куыст балхæдта, æмæ уым диссагæй ницы и: цы схардз кодтой, уый сæм мин ахæмæй æрбахаудзæн, Мишæйæн ныр йæ цардвæндаг арæзт у.

Лæг йæ алыварс акаст, ныуулæфыд. Нæ! Йæ цард æнцон никад уыд, йæхиуыл алцыдæр бавзæрста. Магуыр бонтæ. Алчи йæ сывæллоны бонтæ æхсызгонæй æрымысы, уый та... Хатгай йæ цуры февзарынц, рæстæджы цалх фæстæмæ æрзилы.

...Фæскуыст заводæй сæхимæ, æмдзæрæнмæ фæцæуы. Йæ фæндаг – проспекты, бæлæсты æхсæн кæхвæндагыл. Кæдæм тагъд кæны? Райсом улæфты бон. Æвдæлон адæм сæ зæрдæйы дзæбæхæн дыууæрдæм кæнынд, дыгæйттæй, къордгæйттæй æнæ мæтæй даргъ бандæттыл бадынц, ныййарджытæ, бабатæ æмæ нанатæ сæ чысыл сывæллæттæм кæсынц. Проспекты, цалдæр раны ног газеттæ авгæй æмбæрзт фæлгæтты ауыгъд. Сæ разы æрлæууынц, чи фылдæр афæстиат ваййы, чи къаддæр.

Олег газет «Рæстдзинад»-ы цур æрлæууыд. Дыккаг фарс. Кæсы æмæ... дзагъырæй баззад, нал улæфы, газеты йæ къам, йæ бынмæ цалдæр хъуыдыйады фыст. Уый... Олег у? Кæд æндæр исчи у? Олег у. Йæхæдæг. Æмæ йæ газеты рауагътой? Æрыгон хъазуатон кусæг. Фæскомцæдисон. Фидæны коммунист. Куыстмæ сæм иу æрыгон, йæхи карæн лæппу æрбацыд, газетæй, дам, дæн, цæмæйдæрты йæ фæфарста, цалдæр хатты йын йæ къамсиста. Ныр... Йæ къамы бынмæ цы цалдæр хъуыдыйады фыст и, уыдон ног æмæ ногæй бакаст. Æппæлынц дзы. Дæнцæгæн æй хæссынц фæсивæдæн. Газеттæ æмæ журналтæ уæйгæнæн киоск тигъыл. Газет балхæнид æмæ... Йæ аргъ дыууæ капеччы. Йæ дзыппытæ сгары, цыма йæм æхца и æви нæй, уый нæ зоны. Æрмæстдæр æм – капекк. Олег иуырда æмæ, иннæрдæм æмæ, йæ зонгæтæй исчи куы æрцæйцæуид. Йæ цæст никæуыл хæцы. Фæстæмæ та газеты цурмæ бацыд. Ехх, иу сом дæ дзыппы ма разынад. Цалдæр дзы балхæнид. Цæй лæг у Олег? Дæхи афтæ æнæ 'хца ныууадз. Алы мæй дæр йæ мыздæй фондз туманы æфснайæн кассæйы æвæры. Æхца доны хуызæн у, цы фæуызæн, кæдæм акæлдзæн, ацу æмæ йæ базон. Хæдзармæ дæр, йæ фадат куыд у, афтæ фæкæсы, бирæгъ нæу, фæлæ йæ хæрын дæр исты хъæуы. Дарæс. Фæндаггаг. Цы зынаргъдæр, цы рæсугъддæр дарæс скæнон, ууыл мард нæу, фæлæ...

Олег уæды хуызæн йæхимæ никæд смæсты: дæ дзыппы уæд та иу цалдæр капеччы ма уæд. Цæй лæг у? Мæгуыр уыд, мæгуыр. Сом цæмæн? Алы капекк дæр ын – нымад. Алы капекк дæр цæуыл схардз кæндзæн, уый раздæр зыдта. Ныр дæр афтæ у. Æмæ цымæ уый æвзæр миниуæг у? Кæд нæ. Нæ, фæлæ – хорз.

Олег æмдзæрæнмæ ацыд, бахъуаджы сахатмæ цы фондз сомæвæрдта, уыдонæй иу систа. Æрвонг кодта æмæ чысыл раздæры æнкъарæнтæ тадысты: сом капекк хъуаг куы уа, уæд ма сом у? Уыцы газеттæ йæ истæмæн хъæуынц? Стæй дзы цалдæр цæмæн

æлхæны? Цæхджын сæ кæны? Уæддæр дзы дыууæ балхæдта: иу йæхицæн, иннæ та, хъæумæ куы цæуа, уæд æй сæхима ахæсдзæн.

Уыцы газет ныр дæр æвæрд у, хъайлайы хуызæн сбур. Олег æм куы æркæсы, уæд ын иуæй æхсызгон вæййы, йе ‘взонг бонтæ арымысы, иннæмæй та йын йæ мæгуырдынад йæ зæрдыл æрлæу-уын кæны æмæ йыл æрхæндæг уылæнтæ æрбакæлынц. Алцыдæр йæхæдæг кæй бавзæрста, цард æй йе ‘гъатыр фыдты æхсæн кæй феууылдта, уый хуыздæр уыд – цардæн аргъ кæнын базыдта, æнæбазырæй уæларвты тæхæн нæй, æмæ йын уый амонын нæ хъæуы.

Куыд дзы хъуамæ фæрох уой йæ ивгъуыд бонтæ? Уыдон фидæнмæ фæндæгтæ сты.

...Уæд Олег кусгæ нæма кодта, æндæр йæхи бынтон æнæ ‘хца ныууагътаид? Цæуын æй хъуыд горæтмæ. Æмæ уый бинонтæ иууылдæр зыдтой, фæлæ афтæ ничи зæгъы: цæмæй ацæудзæн? Фæндаггаг æм исты ис? Куыд цæуы? Цы фæуыдзæн? Æмæ тых-сы лæппу: цы кæна? Æнæ цæугæ та нæй. Фæсаууоны ахуырма йæ гæххаттытæ балæвардта æмæ хъуыддаг куыд у, уый абæрæг кæна.

Рæстæг размæ тæхы, сахат уæды хуызæн тагъд никæд цыд. Оледжы хъуыдыгæнæг нæ уыд. Цы кæна? Цы фæуа? Йæхæдæг зæгъа, æхца мæм нæй, æхца ма мын раттут, æмæ... Стæй, цæй æхца сæм и? Цы сæм и, уый нæ зоны? Æмæ йæ цæстытæ донны разылдысты, йæ цæссыгтæ йæ рустыл æрызгъæлдысты. Хистæр хо йæм фæкомкоммæ: цы кæны? Горæтмæ цæмæй ацæуа, уый йæм фæндаггаг нæй. Хо æнæ дзургæйæ иннæ уатмæ ахызт. Оледжы бын зæхх судзы. Цалдæр минуты ма æмæ автобус ацæудзæн. Хо йын æртæ сомы йæ дзыппы нытътъыста, æмæ лæппу разгъордта: тагъддæр! Тагъддæр! Цыма йæ бастæй феуæгъд. Йæ къухты уæлтъæфæлтæй йæ цæссыгтæ сæрфта. Автобус фезмæлыд, афтæ йæ баййæфта, уæгъд бадæнтæ разæй дæр уыд, фæлæ æппæты фæстаг бандоныл æрхауд. Йæ цæсгом куыд нæ зына, афтæ йæ иуварс азылдта, бамбæхста йæ æмæ куыдта. Уый цард у? Дæ бон горæтмæ ацæуын ма уæд. Йæхима æркаст сæ куыдзæй агаддæр. Хъуамæ цæрæнбонты афтæ цæра? Хъуамæ цæрæнбонты афтæ гæвзыкк уа? Кусын, кусын хъæуы, змæлын, архайын хъæуы. Олег автобусы фæстаг бадæны нынныгъуылд æмæ, чи зоны, камæдæрты афтæ фæкаст: бафынæй. Цæй фынай? Хъуыдытæ

ивылд донау сæры зылдысты, кæрæдзи æууæрстой. Лæппу йæхæдæг йæхи фарста: исчи йын исты фæуыздæн? Ницы. Йæ мад æмæ йæ фыдæн сæ бон исты у? Ницы. Æфсымæртæ æмæ хотæн та? Уыдонæн дæр ницы. Æмæ йæхицæн загъта: «Олег, дæ цард аразгæ у дæхицæй æмæ йæ араз, дæ хъысмæт и дæ къухты».

Уый афтæ кæй у, Олег раст кæй хъуыды кодта, уый ноджы бæлвырддæрæй рабæрæг, йæ бон газет балхæнын куы нæ уыд, уæд. Цæрæнбонты хъуамæ удхаргæнгæйæ фæцæра? Йæ царды бонтæ магуыр æмæ ссæстæй батона? Цыфæнды куыст дæр бакæндзæн, æрмæст æм дзы исты пайда хауæд, йæ сæрмæ алы куыст дæр æрхæсдзæн. Ис дзурджытæ, æмбисонд дæр ис – фæнды фыргуыстæй амæл, фæнды магуырæй, уæлдай нæу. Олег та зæгъы: у! Магуыр – уый дын худинаг. Йæ бинонтæн дæр æппынæдзух ууыл дзуры, æмæ йæ æмбарынц.

Лæг йæ мидбылты бахудт: йæ бинонтæй, йæ кæстæртæй разы у, Хуыцауæн табу! Уыдон хорз, фæлæ... Викæ... Цы фæуыздæн? Цы йæ фæкæндзысты? Лæппуты афæрсын хъæудзæн, уыдон исты æрхъуыды кæндзысты.

ЛИДÆ

Лидæ дæр йе ‘мфæндагонтимæ лæууы. Йæ фарсмæ Викæ автобусæй нæ рахызт, уыцы дыууæсæдæ – æртæсæдæ метры ацæуын æм зын фæкаст. Æвзæр зонгæ не сты, фæлæ уæддæр... Æгæр зивæггæнаг ма разынад. Ахæм фæндагыл адæймаг хъуамæ арт уа, дымгæ... бирæгъ... Науæд дæ иннæтæ аныхъуырдысты. Викæ Лидæимæ нæ фембæлд, зæгъгæ, уæд уайд иунæг, сидзæр. Фыццаг хатт рацыд æмæ уæвгæ уæд алчидæр йæхи куыд дæр фенкъары: æлхъывд, цыма баст дæ. Ноджы ма æрдзæй мадзура куы рахæссай, уæд... Лидæ нæ уыд, зæгъгæ, Викæ йæ талынг, уымæл къуымы зæронд сынтагыл хуыссид æмæ цармæ кæсид. Цард доны тæбæгъæй уæлдай нæу. Цы цард кодта æмæ... Æгæр бæрзæндты тæхын дæр хорз нæу, цас уæлдæрæй æрхауай, афтæ дæхи тынгдæр цæвыс.

– Цы? Цы? – Лидæ дзыхтæуд фæкодта. – Викæ, цы? – Лидæ ницы æмбары. Цы зæгъынц, цы?..

– Викæ амард. – Бадджерийы хъæлæс къæзы. Фæндагонтæй автобусмæ чи не схызт, уыдон æм иууылдæр разылдысты. Лидæ

цалдæр минуты размæ Викайы фарсмæ бадт æмæ ницы бафипайдта, ницæуыл фæгуырысхо. Уæд куыд амард? Вика... Хиуыл хæст уыд, мадзура æмæ уым диссагæй ницы ис. Йæ цардæмбалы цалдæр майы размæ бавæрдта æмæ уæларвты дæр куыд тæха? Галуаны хуызæн фатерæй талынг, уымæл къуыммæ рахауд æмæ уæд кафæнтæ и? Вика амард, зæгъынц? Лидæ йæ хъуамæ йæхи цæстытæй фена. Ам æм уымæй хæстæгдæр ничи и, иумæ рацыдысты, бадгæ дæр фæрсæй-фæрстæм кодтой. Нæхимæ куы æрыздæхой, уæд, фыццаджыдæр, уый фæрсдзысты: Цы кодта? Цы йыл æрцыд? Æмæ сын хъуамæ цы зæгъа? Стæй, уый дохтыр у, мыййаг? Æмæ дохтыртæ дæр мардæгасгæнджытæ не сты.

Сылгоймаг автобусмæ схызт. Вика... Куыд æм бавнала? Хъавгæ, цыма дзы тæрсгæ кæны, афтæ йыл аныдзæвыд, сабыргай йын йæ сæрыл схæцыд æмæ цавддурау фæци: йе ‘мбал æм йе ‘рдæггом цæстытæй кæсы, цыма йын йæ къам исы. Æнхъæлдæн, Лидæ йæхæдæг дæр нал улæфы. Хъавгæ йын йæ рустыл йæ уырзтæ æрхаста: кæд фынай аци, кæд... А-ау, адæймаджы цард афтæ мæнгæфсон у? Цыдæр секундтæ, æмæ уыдтæ æмæ нал дæ.

Лидæ æнæдзургæйæ автобусæй рахызт. Вика йемæ куы нæ рацыдаид æмæ... Чи зоны, уый аххосджынаы агæпп кæна: демæ рацыд, ды йæ рахуыдтай, ды йæ сцъил кодтай... Мах, ирон адæм, дзырдмондаг стæм. Æмæ йæ уый йæ фæстæ тыххæй раласта? Йæ къухыл ын ныххæцыд? Алы ныхæстæ, алы дамдумтæ сарæх уыдзысты.

Геор æмæ Бадджерæ автобусы базадысты, иннæтæ рахызтысты. Цымæ цы хъуыды кæнынц, цы уынаффæ рахæссинмæ хъавынц? Лидæ... Æмæ Вика кæй амард, уый Лидæйы аххос у? Уый йын куы нæ загътаид, уый йæ куы нæ сразы кодтаид Польшæмæ, уæд нæ рацыдаид. Дæ фыдгул уыцы талынг, уымæл, æнæрудзынг къуыммæ бахизæд. Æмæ Лидæ уый куы федта, уæд йæ зæрдæйы тугтæ ныккалдысты. Бирæтæн сæ куыдзтæн хуыздæр бынат и. Йæ хицау, дам, æй цалдæр азы æхсæвæй-бонæй хъардта, фæлæ-иу æй иу хатт чи федта, уый-иу æм æмгæрон нал æрбацыд. Уалынмæ йын замманай æлхæнæг фæзынд. Цымæ, чи йæ уæй кодта, уый-иу, хъусынгæнинаджы цы цæсгомæй ныффыста, хæдзар уæй кæнын, зæгъгæ? Вика цъысымы бахауд æмæ уæд адæймаг алцæуылдæр разы у.

Уæдæ Лидæ та афтæ зæгъы: уый йæ зæрдæмæ мур дæр ницы хæссы, уый Викайæн хорздзинад фæндыд. Вика æмæ йæ сывæл-

лæтты уындæй зæрдæйы тугтæ калдысты, сæ хæринаг – цай æмæ дзул. Викае нæ куыста. Ахæм мæгуыр, тыхст рæстæг ын йæ куыст чи ратдзæн? Стæй, Лидæ кусы æмæ цы? Цыдæр капеччытæ исы. Æмæ уыдонæй цæрæн и? Æмæ уыдон дæр цалдæргай мæйтæ нæ фены. Викаемæ кæсын йæ бон нал уыд æмæ йын цалдæр хатты бакой кодта: уæд та Польшæмæ йемæ ацæуид. Уый ницы дзырдта, æнцон фæндаг нæу æмæ, æвæццæгæн, йæ ныфс нæ хаста. Фæлæ йыл хуыздæр бон уыд? Сразы æмæ рацыд, фæлæ йын, мæгуыр, фæстаджы фæндаг разынд, æмæ уым Лидæ цы аххосджын у? Цы йæ фæкæндзысты? Æниу, Лидæ цы стыхст? Цы удхар кæны? Уый йæ амардта? Викайæн йæ афон æрхæццæ æмæ амард, Хуыцау ын цард абонмæ радта. Æмæ Викае... Уый ницы уал зоны, фервæзт, фæлæ йе ‘мфæндаг-гонтæ цы аххосджын сты? Лидæ куы амæла, уæд ыл исчи батыхсдзæн? Стæй йыл тыхсын хъæуы? Мад æмæ фыд се ‘нусон бынæттæ ссардтой. Тугхæстæг ын иу адæймаг и: мадæй иу, фыдæй хицæн æфсымæр. Æмæ уымæн йæхи цард и, цыма æцæгæлæттæ сты, сæ ахастдзинæдтæ афтæ. Бæгуыдæр, Лидæ йæ цардæй разы у, йæ ацыд, йе ‘рбацыд – йæхи бар. Баст нæу, æфсондзы бын нæй. Кæд æй хæринаг кæнын фæнда, уæд скæндзæн. Сæрибар адæймаг æмæ уый та у æппæты зынаргъдæр. Сæрибар зæрватыкк. Йæ лæг Русланæй афоныл кæй ахицæн. Дыууæ азы æмæ йын дыууæ мæйы ныббыхста, æмæ йæм ныр афтæ фæкæсы, цыма зындоны цард, йæ ивгъуыд фыдфынты хуызæн æрымысы. Кусгæ ма кæн, афтæмæй хорз цæрæн и? Хæринаджы, нозты дзæбæх ын йæ цуры æрæвæр, сæ хæдзарæй уынгмæ хъуамæ рахиза сыгъдæг, итуæвæрд дарæсы. Уæдæ куыд? Уый лæг у. Мацы йæм сдзур, мацы йын бауайдзæф кæн. Йæ бакаст, йæ уынд лæджы хуызæн, мидæгæй та – афтид. Лидæ цæуыл дис кæны: иуæй-иутæ адæмы цур сæхи равдисынмæ куыд дæсны арæхсынц. Æцæгдзинадæй та – ницытæ æмæ мацытæ. Æмæ уыдонæй иу уыд Руслан. Хъуамæ ма дын styr ныхæстæ кæна. Фæстагмæ йæм уый дæр фаг нал каст, йæ уайдзæфтæ йыл ихдонау калдысты. Лидæ-иу зæххæй сисынмæ нал бæззыд. Æмæ йæхимæ афтæ каст, цыма цагъар у, йæ лæджы цагъар. Æмæ цæрæнбонты цагъайраг цардæй цæрæн и? Æмæ иу бон Лидæ йæхицæн загъта: æгъгъæд фæуæд! Стъæлф сæвæрын афон æрхæццæ. Русланы дзаумæттæ æрæмбырд кодта, дуары цур сæ æрæвæрдта æмæ йын загъта:

– Дæ дзаумæттæ цæттæ сты. Ам нал цæрыс. Фесæфтæ! – æмæ Лидæ дуар байгом кодта.

– Æмæ æнæ мæн цы фæуыдзынæ?

Лидæ ныххут. Йæхи æрцауындздзæн. Руслан ын нæ размæ уæзы, нæ фæстæмæ уæзы, нæ хъармы, нæ уазалы хос у. Тынг хорз цæрдзæн. Уый Руслан йæхæдæг цы фæуыдзæн? Æмæ цы фæци, уымæн Лидæ абон дæр ницы зоны. Се ‘хсæн гæххæттытæ конд ницы æрцыд, æндæр, чи зоны, раæ-баæ кодтаид. Чи зоны, йæ фатерæй йын хай дæр æрцагуырдаид. Æмæ фучъи нæ федта? Цы сæ баста кæрæдзиуыл? Æцæгæлæттæ уыдысты æмæ æцæгæлæттæй баззадысты. Сывæллон сын нæ рантыст. Алцыдæр Хуыцауæй аразгæ у, табу йын æрбауæд. Æниу, ахæм ницæйагæй йын исты куы рантыстаид, уæд цы уыдаид? Сывæллон кæмæн нæй, уый дæр, дам, куыдта, сывæллон кæмæн и, уый дæр, дам, куыдта. Дæ хъæстæ куы нæ фæрæстмæ уа, уæд цæрæнбонты æлгыст дæ. Нæ, фæлæ, сывæллон сын кæй нæ рантыст, уый хуыздæр уыд. Русланы куы арвыста, уæд йæ цæстытæй ракаст, уæд цæрын райдыдта, уæд царды ад базыдта.

Лидæ бады Викæйы фарсмæ. Æмæ уæдæ кæм сбæдæ? Автобусы иу квадратон сантиметр уæгъд бынат нæй. Викæйæ йæхи хъахъхъаны, фæлæ йыл уæддæр аныдзæвыд. Ам æм Лидæйæ хæстæгдæр ничи уыд. Цас хæстæг æм уыд, фæлæ уæддæр... Мыййаг æй дохтыртæ, милицæ рафæрс-бафæрсыл куы схæцой? Æмæ йæ цæй тыххæй хъуамæ рафæрс-бафæрс кæной, никуы ничи амард? Æмæ Лидæ ницы зоны. Æмæ йын æцæгдæр, цы зоны?

РАЙКÆ

Райкæ тынг бафæллад, æхсæвæй-бонæй цыма ахст у, цыма йæ кълеткæйы баппæрстæуыд, йæхи афтæ æнкъары. Дæ бадæны æнцæд бад, ма фезмæл, дæ зæнгтæ ма адаргъ кæн, дæ цæнгтæ фæйнæрдæм ма айваз. Дæ бадæны нымпыл, бандзыг у. Автобусæй рахизыны хъару йæм нал вæййы, фæцуды, йæ зæнгтыл зыр-зырæг бахæцы, зæронд усы хуызæн ныггуыбыр вæййы, цалынмæ йæхи срæст кæны, уæдмæ цалдæр минуты рацæуы. Цæмæ рацыд, цы мæгуыры бон ыл акодта? Сæ фæндаг фыдæбоны фæндаг кæй уыдзæн, уый зыдта, фæлæ бынтон афтæ...

Сылгоймаг йе ‘мфандагонтыл йæ цæстытæ ахаста: чи амард, уый цы хуынд? Вика. Иу автобусы цас цæуынц, фæлæ нæ сæмбæлдысты, ныхасмæ не ‘рцыдысты. Æвæццæгæн, уый дæр мадзура уыд, йæхимидæг ныгъуылд. Райкæ дæр дзурын нæ уарзы. Иуæй-иутæ райсомæй изæрмаæ дзурдзысты, се ‘фсæртыл куырой разилдзæн, ныхасы бар дын ницы хуызы ратдзысты. Æмæ ма-иу истæуыл куы дзуриккой, фæлæ...

– Райкæ дзурынмæ дæр зивæг кæны, – арæх ын фæзæгъы уайдзæфы хуызы йæ лæг Булат.

– Дзæгъæл ныхас кæныны бæсты, фæлтау мацы дзур, – дзуапп ын ратты сылгоймаг. Фыццаг-иу йæ лæгмæ уыцы æмæ æндæр ахæм ныхæсты тыххæй тынг смæсты, йæхицæн сæ нымадта стыр æфхæрдыл. Фæстагмæ йыл йæ къух ауыгъта: дзурæд æмæ дзурæд. Ныхас цы у? Фæстаг рæстæг Булатæй ахæм æнæуылд ныхæстæ нал схауы, фæзондджындæр. Уæвгæ, цас æй фæнды, уый бæрц дзурæд. Хылтæ дæр-иу сæм рауад. Булаты аххосæй. Нæлгоймагæн сæйрагдæр цы у? Йæ гуыбын. Чысыл рæстæг æххормагæй аздад, уæд дуне рафæлдæхт. Нæ адæммæ цы хорз æмбисонд и: «Ахсæн гарна у». Райкæ ахъавыд: уыцы дыууæ ныхасы стыр дамгъæтæй ныффысс æмæ сæ фатеры къулыл, Булат сæ алы минут дæр куыд уына, афтæ баныхас. Фæлæ, сæ сывæллæттыл сагъæс кæнгæйæ, йæ хъуыды аивта. Цыдæр рæстæг нæ бахордтай æмæ дын исты уыд? Амардтæ? Булат иугæндзон иу ныхас кодта: Райкæ хæринаг кæнын нæ уарзы, йæ зивæджы, йæ мæлæт. Æргом ныхасы къæм нæй. Чи уарзы, æппынæдзух арынджы хуыссæ змæнт, уый? Чи уарзы, æппынæдзух пецы сæрма агыл фу-фу кæн, уый? О, фæлæ сæ бинонтæн хæринаг чи кæны? Пушкин? Æвæццæгæн, Булатмæ афтæ кæсы, æмæ йæ бинойнаг хъуамæ алы минут дæр пецы цур лæууа, алы минут хуыссæ змæнта, æппынæдзух йæ раздарæн йæ уæлæ дара. Ахæм бинонтæ нæй, æнæ хæринаг чи нæ аззайы, æмæ уый тыххæй кæрæдзи сæртыл фæхауынц? Æппынфæстаг, гуыбын гарна у æмæ уымæ хъусын нæ хъæуы. Фæстаг рæстæг Булат ницыуал фæдзуры æмæ тынг раст кæны. Уæдæ ницытæ æмæ мацыты тыххæй хъуамæ хылтæ кæной, цыдæр къæбæрты тыххæй сæ бинонты цард халой? Булаты æмбал... Хъайсын у æмæ цы у? Булат ын кæй нæ бауайдзæф кодта, уый хорз нæ уыд. Уайдзæф нæ – алывыдтæ йын акалын хъуыд: уазæг дæ æмæ дæ уазæджы бынат зон. Цы дæ хъуыддаг и? Кæм дæ

хæры? Райкæ уыцы Хъайсынмæ куыд смæсты, афтæ смæсты Булатмæ дæр.

Иуыл æртæ, иннæуыл та фондз азы кæуыл цæуы, ахæм дыууæ сывæллоны хæдзары куы уой, ноджы лæппутæ, уæд уым де ‘фснайд къуырийы фаг куыд нæ кæндзæн, дæ пьолтæ цæхæр куыд нæ калдзысты. Алы минут дæр дæ сывæллæттæм кæс, кæм фæвæрдзысты, цы фæхсдзысты, цы ракæндзысты... Бæтгæ сæ нæ бакæндзынæ, сывæллон сывæллон у. Уыдон дын æфснайд уадзынц? Цæуыннæ. Ноджы ма кустæ куы кæнай, уæд...

Булаты æмбал, уыцы Хъайсын-иу сæм æрбауад, сæ къух, сæ фынг куыд амыдта, афтæ-иу æй суазæг кодтой. Райкæ Булаты хæстæджытæ æмæ зонгæтæм зул цæстæй никæд ракаст, никæд сæ ницы бамбæхста. Хъайсын сæм цалдæр азы нал фæзынд, æмæ уым диссагæй цы ис? Нал фæзынд æмæ къах йæ роны. Цалдæр боны размæ та сæм æрбацыд. Фынг æрæвæрдтой. Дыууæ æмбалы хорз абадтысты. Уазæг куы ацыд, уæд Булат куыддæр нынкъард. Цы кæны? Цæмæ ныхъхъуыста йæхимæ? Цы ‘рцыд? Ницы дзырдта. Æрæджиау кæддæр йæ зæрдæйы хъынцъым нал баурæдта. Фæлтау æй Райкæ куы нæ бафарстаид, уæд ныр æнцад уайд, нæ мæсты кæнид. Æмæ мæсты дæр... Цæуыннæ, цыдæр рог, æнæрхъуыды ныхæсты тыххæй йæхи хæрдзæн. Стæй, чи сæ загъта? Чи у Хъайсын? Цыппар азы, дам, уæм нал уыдтæн æмæ уæ цыппар азы размæ куыд æнæфснайдæй ныууагътон, уæ бырæттæ уаты къуыммæ куыд бамарзтат, куыд сæ батымбыл кодтат æмæ сыл цъылын куыд баппæрстат, афтæмæй та сæ æрбайæфтон.

Уыцы Хъайсын, лæппу дæ, лæг дæ, уæвгæ, цæй лæг у, дам-думгæнæг сылгоймаг. Дæ дзыхыл хæц, кæд дын исты æрæвæрдтой, уæд баназ, бахæр æмæ дæ хæдзармæ ацу, мысты хуызæн къуымтæ цы старыс. Куыд сфæрæзта уыцы чъизи ныхæстæ? Цы цæсгомæй лæууыд Булаты цур? Йе ‘взаг нæ сыгъди, цымæ? Æппынфæстаг, цы хъуыддаг æй и? Райкайы цур исты куы загътаид, уæд ыл цъиуджын каркау йæхи ныццафтаид, алывыдтæ йын акалдтаид. Булат... Булат у аххосджын. Дæ хæрз æфсымæр дæр дæм хъуамæ афтæ ма уæнда. Йæ былтæ йын цæуыннæ бакъуырда? Æгæр сабыр, æгæр хиуылхæст у йæ лæг. Уæвгæ, уæд Райкайæн цыдæр уайдзæфтæ кæныныл афæлвæрдта. Æмæ йæм уый дæр фæзылд, дыууæ къухы йеддæмæ йын ис? Алцæуыл æххæссы? Кæд æй, сыгъдæг уой, уый афтæ тынг фæнды, уæд цъы-

лын райсæд æмæ рамæрзæд, пълтæ ныссæрфæд, швабрæ дæр дард æвæрд нæу. Йæ кбухтæ баст не сты, уайдзæфтæ кæнын та æнцон у. Цы ма загътаид Булат? Ныссабыр, иу ныхас дзы нал схауд.

Уый фæстæ ма сæм Хъайсын иу хатт фæзынд. Цы цæсгомæй – Хуыцау йæ зонæг. Райкæ йæм кæстæ дæр нæ ракодта. Цæуыннæ, нарты куывдтæ йын кæндзæн, фæсте ницыуал ныуадздзæн! Булат стъолыл цыдæртæ æрæвæрдта.

Райкæ йæхимидæг фыхт, ахъавыд-иу, рагæпп кæна æмæ Хъайсыны мæрдты хæринаг бакæна, фæлæ йæхиуыл ныххæцыд, уыцы æвзæр уый аккаг нæу. Хуыссæны йæхи æруагъта æмæ тынг дзæбæх афынæй.

Уæдæй фæстæмæ сæм Хъайсын нал фæзынд, æмæ сæ хъæугæ дæр ницæмæн кæны, æнæ уый дæр цардысты æмæ цæрдзысты, йæ койы аргъ нæу. Мæнæ се 'мфæндаггон Викæ амард æмæ æнæ уый цардысты? Цардысты. Уæдæ ныр дæр цæрдзысты. Ох-х, искæд ма дæхи фæндиаг бафынæй кæн.

ÆХСАР

– Викæ амард. – Цы зæгъынц? Æхсар йæ мидбынаты лæугæйæ баззад. Куыд амард? Цы кодта? Автобусæй æддæмæ куы хызтысты, уæддæр ма дзæбæх куы уыд. Æхсар æй бафарста: æддæмæ нæма хизы?

– Фæстæдæр, – загъта уый. Æмæ цы кодта? Афтæ æвиппайды...

– Æмæ куыд амард?

– Амард. Адæймаг куыд амæлы, афтæ, - разылд æм Олег.

Æхсар ницы æмбары: кæд йæ 'мбæлттæ хынджылæг кæнынц, хъазынц. Æмæ уый цавæр хынджылæг у. Цалдæр минуты размæ дæр ма дзæбæх уыд, уæд... Æвиппайды... карчы цъиу куы нæ у. Æмæ ма уый дæр йæ гыццыл базыртæ, йæ гыццыл къæхтæ куы батилы. Æхсар æй хъуамæ йæхæдæг фена.

– Æмæ ды мардæгасгæнæг дæ? – разылд æм Кларæ. Иннæтæ дæр æй куыд фехъусой, афтæ ма йæ ныхасмæ бафтыдта: – Не 'рыгон æмбæлццон цыдæр æнахуыр фарстытæ кæны, – йæ цæстытæ йыл сæр къæхтæм, цыма йæ сгаргæ кæны, афтæ æрхаста. – Æхсар, цал азы дыл цæуы? Кæд сусæггаг нæу, уæд?

– Цæмæн у сусæггаг, исты чызг дæн?! Фараст æмæ ссæдз азы.
 – Хорз афон райдыдтай ацы куыст, стыр фидæн дæм æнхъæлмæ кæсы.

Æхсарæн сылгоймаджы æлхыскъ ныхас æхсызгон нæу. Цы йæ хъуыддаг и? Уый искæмæ исты дзуры? Искæйы хыгдары? Уый дæр ын исты æфхæрæн ныхас зæгъид æмæ... Сылгоймагимæ чи дзуры.

Лæппу автобусмæ схызт, Викæйы хъуамæ йæхæдæг фена. Викæйæн йæ разæй цы бадæн ис, уый хъæлыл йæ сæр бынмæ уагъд æмæ æдзæмай... Кæд фынаы у? Æхсар ын йæ уæхсчытыл йæ армьгъæпæнтæ ахаста, куы йæ райхъал кæнид. Уæдæ уыцы æваст...

– Дзырд не ‘мбарыс? Викæ амард, – сæ шофыр Бадджери йæм ахæм хъæлæсæй дзуры, цыма Æхсар йæ сывæллон у. Æмæ автобус уый у, зæгъгæ, уæд сыл хъуамæ хъæртæ кæна? Лæппу æддæмæ рахызт æмæ иуварс слæууыд. Йæ фæндаг... Фыццаг хатт цæуы ацы фæндагыл æмæ дзы йæ зæрдæ рухс нæу.

Викæ... Даргъ фæндаг, æмæ-иу автобус куы æрлæууыд, уæд адæм æддæмæ рахызтысты, чи рауай-бауай кодта, чи йæ уæнгтæ ивæзта, чи – цы... Уæд Викæ æмæ Æхсар цалдæр хатты иумæ лæугæйæ аздадысты, се ‘хсæн-иу цыдæр цыбыр ныхас рауад. Æмæ лæппу базыдта: Викæйæн æрæджы йæ лæг амард, дыууæ сывæллонимæ баззад. Мæгуыр, цы фæуыдзысты? Æнæнхъæлæджы æнæ фыдæй аздадысты, ныр та сæ мад... Къæхты хъæр-иу куы æрбайхъуыса, дуар-иу исчи куы æрбахойа, уæд-иу фестæлфдзысты, æз фæраздæронæй разгъордзысты, кæд сæ мад æрбацæуы, кæд...

Æхсары цæстытæ доны зылынц; цард афтæ карз, афтæ æнæхатыр цæмæн у? Цард...

– Æхсар, цыдæр кæуындзаст дæ? – Бадджери йæм кæсы.

Чи зоны, се ‘мфæндагонтæй исчи афтæ дæр ахъуыды кæна: Æхсар æмæ Викæйæн цыдæр сусæг ахастдзинæдтæ уыд. Æппындæр сын ницы ахастдзинæдтæ уыд.

Лæппу ницы дзуры. Æмæ цы зæгъа? Стæй йæм дзурын нæ цæуы. Польшæмæ фыццаг хатт рацыд æмæ уымæн æви цæмæн – йе ‘мфæндагонтæ йæм цыдæр æнахуыр адæм кæсынц. Æви йæхæдæг у æнахуыр адаймаг?.. Йе ‘мбалттæй æппынадзух хъусы уыцы иу ныхас: æхца, æхца æмæ æхца! Уыцы ныхасæй йæ хъустæ ссырхзынг сты. Æхсар дæр исты бакусыны тыххæй рацыд, фæлæ

хъуамæ иудадзыг уый тыххæй дзура? Цы дзаумæттæ раласта, уыдон куыд хуыздæр ауæй кæндзынæ, цас сæ райсдзæн? Нæхимæ цы аласдзæн, уыдонæй дæм пайда цас æрбахаудзæн?.. Йе ‘мбæлттæ иугæндзон кæнынц уыцы иу ныхас. Дунейыл сæ, æнхæлдæн, æндæр ницы æндавы. Æхсармæ афтæ кæсы. Æмæ-гъа. Æмæ-гъа. Зæрдæйæ зæрдæмæ ныккæсæн нæй.

Чи зоны, æхца Æхсарæй тынгдæр никæй хъæуы. Исты хуызы иу капекк куы бакусид, æмæ цæуыннæ хъуамæ бакуса? Æнæ къах у? Æнæ къух у? Æмæ уæд ацæуид искуыдæм. Германимæ, Испанимæ, Америкæмæ... Искæдæм ацæуид... Йæ къух амонь, уæд тæккæ ацы сахат дæр фæраст уайд. Сфæлмæцыд, тынг сфæлмæцыд ам, нæхимæ. Цыма йын уæлдæф нæ фаг кæны, цыма ахст у, йæхимæ афтæ кæсы. Закъонтæ... Цавæр закъонтæ? Чи сæ æххæст кæны? Кæд искæм æнæзакъон бæстæ ис, уæд – Уæрæсе. Цы дæ фæнды, уый кæн, дæ сæрыл хъен дæр слæуу. Адæймаг дзы адæймаг нæу, адæймаг никæйыуал хъæуы, адæймагæй дзы уаллон кадджындæр у. Цыма æппæт Уæрæсе дæр, Ирыстон дæр цæстфæлдахджыты, давджыты, лæгмарты бæстæ у, Æхсармæ афтæ кæсы. Кæм и закъон? Кæм и, йæ Иууыл Бæрзонддзинад, адæмы хуыздæртæ сæ цард цæй сæрвæлтау æрхастой, уый – Рæстдзинад! Ацу æмæ йæ агур! Æмæ йын ссарæн ис? Фæсарæнты, дам, закъон закъон у. Алкæмæндæр. Президентæн дæр. Уынгтæ мæрзæгæн дæр. Æхсар кæмдæр газеты каст: Америкы Сенаты хицау чиныг рауагъта æмæ йын йæ нымæц цас æмбæлы, уымæй чысыл фæфылдæр кодта. Уый адыл æй йæ куыстæй систой, ды дæ чиныгæй уæлдай æхцатæ бакусынмæ хъавыс, зæгъгæ. Махмæ та?.. Кæд ма ахæм æнæзакъон паддзахад искæм дард Африкæйы ис, æндæр... Æхсар ницæуыл уал æууæнды, ницы уал æй æндавы. Æмæ дæхи фесаф, куыд никæй уынай, куыд ничи дæ уына, ахæм ран æрцæр. Уым дыл гадзрахатæй ничи рацæудзæн, уым цæстфæлдахджытæ дæ алыварс сæ сæртыл нæ хаудзысты, дæ цард дæ къухы нæ хæсдзынæ. Кæм и Рæстдзинад?

Иу ирон лæг, дам, тынг сфæлмæцыд не ‘рвылбонь хæраймаг цардæй æмæ алыгъд. Цæуы, цæуы æмæ цæуы. Бахæццæ Африкæйы цыдæр æбæрæг бæстæмæ. Бафæллад æмæ бæласы бын аууоны йæхи æруагъта, уæдæ аулафа, исты скомдзаг кæна. Арахъхъ сыкътæйы рауагъта æмæ скуывта:

– О, Стыр Хуыцау, табу Дын æрбауæд, раирвæзтæн чъизи

æмæ æлгъаг дунейæ æмæ кæд ам Рæстдзинад ссарин, кæд ам амондджын уаин.

– Оммен, Хуыцау!

Лæг æдзæмæй баззад. Кæм и? Кæдæм бахауд? Йæ алыварс дунейыл змæлæг куы нæ ис, уæд уый...

– Оммен, Хуыцау! – Райхъуыст та ногæй сыгъдæг иронау. Лæг иуырдаг акæсы, иннæрдæм акæсы, хæрдмæ скаст æмæ дзагъырæй баззад: тути цъиу бæласы къалиуыл бады æмæ дзы йæ хъоппæг цæстытæ ныссагъта. Лæг йæ къухтæ кæрæдзиуыл ныццагъта: кæдæм æрбахауд? Цы бæстæм бафтыд? Фæстæмæ Ирыстонмæ? Ам сæ тутитæ дæр иронау куы дзурынц! Кæдæм ма фæлидза?..

Ныр Æхсарæн йæхицæн квартирæ и, иу уатон, сыгъдæг, райдаст. Уæд сæ бинонтæ цардысты иумæйаг кæргы. Цас фадæттæ дзы уыд, фæлæ хъаст ничи кодта. Æхсар йæ фондз æмæ ссæдзæм азы бацыд. Ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæг. Лæппу ахуыргæнæг? Æмæ цы? Йæ куыст йæ зæрдæмæ цæуы. Мад дæр æмæ йын фыд дæр, кæм фæсномыгæй, кæм та комкоммæ æмбарын кодтой: хъуыддаг бакæнын афон у, цæмæ ма æнхæлмæ кæсы? Æмæ уый йæхæдæг дæр æмбæрста, фæлæ... Йæ цард кæимæ баиу кæна, йæ зæрдæмæ афтæ хæстæг ничима у, йæ цæст никауыл ма æрæвæрдта. Сæ сыхаг чызг Милæ, йæ хорз хæлар, уый дæр ын цалдæр хатты бакой кодта – цæуыннæ бахъуыддаг кæны? Ус ма зæрондæй курдзæн? Æмæ кæй? Кæй ракура Æхсар? Милæйы бирæ хъуыды кæнын нæ бахъуыд. Ис иу ахæм чызг, хорз æй зоны, уый у зæххон зæд. Æхсар сцымыдис, чи у? Цæсты кæронæй йæ фенæн нæй? Милæ бахудт: Æхсарæн уыцы стъалыйы уындæй йæ цæстытæ исты куы кæной, уымæй тæссаг у. Уый Хуыцау сæрмагондæй сфæлдыста иу адæймагæн. Æмæ кæмæн? Æхсарæн. Уый дæр у ирон æвзаг æмæ литературæйы ахуыргæнæг. Куыд хорз фидаудзысты иумæ! Сæ хъæуы нæ, фæлæ æнæхъæн Ирыстоны дæр уæздандæр æмæ æгъдауджындæр чызг нæма райгуыр, стæй тагъд рæстæг нæ райгуырдзæн. Уый кæй хæдзармæ бакува, уый кæй фарсмæ уа, уый уыдзæн дунейы тæккæ амондджындæр адæймаг. Æмæ йæ Милæйы цæст уарзы æрмæстдæр иу лæппуйæн – Æхсарæн. Уымæн æмæ Æхсар дæр у, кæсаджы цæсты хуызæн сыгъдæг, топпы фаты хуызæн раст адæймаг. Уыдон ацы дунемæ райгуырдысты кæрæдзийы самонджын кæныны тыххæй. Æрмæстдæр уый аккаг Æхсар у. Æмæ

уагæры чи у? Цавæр адæймаг у? Фенæн ын нæй? Уæд та дардмæ. Æхсар чызджы нæма зыдта, фæлæ йæ рæсугъд ном йæ хъусты зæлланг кодта, æхсызгон музыкæйы зæлтау æм хъуыст: Азау, Азаухан. Æхсар æмæ Азаухан. Сæ нæмттæ дæр сыл цы хорз фидауынц.

...Сæмбæлдысты горæты парчы. Æхсар Терчы былгæрон бетон къулыл йæхи бауагъта. Цы у, уымæй иууылдæр цæстытæ фестад, куы иуырдаæм акæсы, куы – иннæрдæм. Дыууæ чызджы амынд бынатмæ кæцырдыгæй æрбацæудзысты...

Æмæ æрбацæуынц. Зæрдæйыл цыдæр æхсызгон хъарм уылæн æрбакалд. Æцæгдæр, зæххон зæд, æмæ уый Æхсарыл баввæрсдзæн? Йæ фæлмæн мидбылхудт йæ разæй æрбахаста. Йæ къахайст, йæ цыд, цыма уæлдæфы тæхы.

– Æхсар.

– Азау.

Æхсар уæдмæ чызджы къух никæд райста? Азауханы къухæй йыл æмбæлд цыдæр фæлмæн хъарм, зæрдæйыл цыдæр æхсызгондзинад узæлыд.

Милæйы не ‘вдæлд, æви йæхи барæй фæиуварс кодта. Æхсар æмæ Азаухан дыууæйæ баззадысты. Æцæгдæр, йæ фарсмæ цыд зæххон зæд. Йæ дзыккутæ айдæны хуызæн лæгъз фаст, иу быд, уæхсчы сарты размæ æрцыд æмæ дыууæ риуы æхсæн йæхи æруагъта, цыма удæгас у æмæ йæ зæрдæйы дзæбæхæн уæфы. Хъæуккаг, ирон, уæздан, æгъдауджын чызг. Йæ цъæх цæстытæ æфсæрмдзаст, фæлмæн худынц. Йæ алы ныхас, йæ алы акъахдзæф, йæ алы фезмæлд дæр дзуры йæ уæздан, йæ рæсугъд æгъдауыл. Æхсар ахъуыды кодта: йæ ном дæр йæхи хуызæн – уæздан æмæ рæсугъд Азау, Азаухан. Горæтаг чызджытæ къæйных æмæ ракаенон сты, дзырд дыууæ кæнынц, сæ цæстытæ стъæлфдзысты, ракаенон æрттывд кæндзысты. Хъæууон чызджытæ та... Æрдз сылгоймагæн цы хорз миниуджытæ радта уæздандзинад, æфсæрм, æгъдау, уыдон æдзухдæр семæ сты, сæ туджы сты. Æхсар ууыл нырмæ дæр арæх хъуыды кодта, æмæ уый афтæ кæй у, уымæн дын Азаухан æвæджиауы æвдисæн.

Фæхицæн сты æнабары. Азауы Милаимæ цыдæр аныхас и, æмæ уымæ ацыд. Æхсар иунагæй баззад æмæ йæхимæ фæкаст сидзæры хуызæн. Адæм йæ цурты дыууæрдæм кодтой, фæлæ сæ уый нæ уыдта. Йæ мидзæрдæйæ бамбæрста: йæ фынты кæй уыдта, йæхинымæр æнхъæлмæ кæмæ каст, Азаухан уый у. Фембæлдысты, æмæ

сын, æвæццæгæн, æнæфембæлгæ нæ уыд. Хуыцау афтæ загъта.

Æхсар сæхимæ цыд сабыргай, цыма йæ къæхдзæфтæ нымадта. Сæ фыццæг фембæлд... Дыккаг бон æм Милæ йæ куыстмæ бауад. Куыд? Цы? Азаухан йæ зæрдæмæ фæцыд? Фæцыд. Йæ хъуыды йæ нæ цух кæны, йæ цæстытыл уайы.

Стæй уыд дыккаг фембæлд. Æртыккаг... Æхсар дызæрдыгнал кодта. Азаухан у, йæ мидзæрдæйы кæй агуырда, уый, Азаухан ацы дунемæ фæзынд уый тыххæй. Милæ дæр æй хорз бамбæрста. Азаухан Æхсарæн у йæ амонд æмæ йæ ма ауадзæд, уымæ йæ цард куы нæ баиу кæна, уæд цæрæнбонты уыдзæн фæсмойнаг. Æмæ уый Æхсар йæхæдæг дæр зыдта, Милæимæ уыд разы.

– Дзурджытæ ма йыл ис, фæлæ уый ком никæмæн дæтты.

– Дзурджытæ?.. – Æхсар йæхимæ ныхъхъуыста. Уый та куыд? Азаухан хъуамæ кæйдæр къæсæрæй бахиза? Æхсар та хæлиудзыхæй баззайа? Æмæ Милæйы бафарста:

– Æз йæ зæрдæмæ цæуын?

Уый йæм цыдæр хин каст бакодта, йæ сæр банкъуыста:

– Цæуыс. Фæлæ дæуæй æндæр исчи куы фæразæй уа, уымæй тæссаг у, цыма йæ аскъæфынмæ хъавынц. Æхсар, зоныс æй, мæнæн ды хи æфсымæры хуызæн дæ, мæнæн дæуæн мæ цæст æвзæр нæ уарзы. Азау дæ амонд у, сымах ацы дунемæ кæрæдзийы тыххæй райгуырдыстут. Аскъæф æй!

Æхсар æнцæд лæууыд. Уæдмæ чызг аскъæфыныл никæд хъуыды кодта. Цы кæна? Æмæ Азау сразы уыдзæн? Ирон рæсугъд æгъдауы сæрты ахиздзæн? Йе ‘фсарм ын уыцы бар ратдзæн?

– Æхсар, рахъуыды-бахъуыды дзы нал хъæуы.

– Милæ, райсом...

– Абон саразæн кæмæн и, уый райсоммæ æргъæвын нæ хъæуы, цæвæгæй хъавæг фæраздæр вæййы.

Æхсар цы кæна, уымæн ницы зыдта, йæ сæр тъæппытæ хауд, алы хъуыдытæ æрра донау ивылдысты. Уый Азауы никæмæн ратдзæн. Азау йæ амонд у. Цы зæгъдысты йæ мад, йæ фыд? Цы зæгъдысты йæ бинонтæ? Æхсызгон сын уыдзæн? Се ‘ппæтæн дæр æхсызгон уыдзæн. Дыууæ ахуыргæнæджы. Кусдысты иу ран. Иумæ-иу скъоламæ фæцæйцæудзысты, сæ хæдзармæ дæр цæудзысты фæрсæй-фæрстæм. Тæхудийаг къай. Чидæртæ сæм халæгæй мæлдзысты.

– Уæдæ йæ скъæфæм? – комкоммæ та йæ бафарста Милæ.

– Ёмæ... Ёмæ сразы уыдзæн?

– Ёз æй сразы кæндзынæн. Сразы уыдзæн. Кæд ацы зæххыл исчи йæ амонд ссардта æмæ амондджын уыд æмæ уыдзæн, уæд ды æмæ Азаухан.

Ёхсар æмæ Милæ баныхас кодтой. Милæ Азауимæ уынджы фæцæйцæудзæн. Ёхсар йе ‘мбæлттимæ сæ цуры машинæ фæу-ромдзæн, уыдон сбадтысты æмæ æмраст – сæ хæдзармæ. Хæдзармæ? Уый æнæнхъæлæджы уыд Ёхсарæн. Ёмæ йæ ком-коммæ сæ хæдзармæ аскъæфын аив у? Цы зæгъдзысты бинонтæ?

– Аив у. Афтæ хуыздæр у, – фидарæй загъта Милæ. Уæдæ искæй, суанг дæ хæрзхионы дæр æфсæрмы, æгъдæутты баппар, уæд уый аив у, уæд уый хуыздæр у?

Ёмæ... Ёхсар ма уæддæр дызæрдыг кодта: цы нæ вæййы, мыййаг, Азау фæстагмæ йæ хъуыды куы аива.

– Нæ аивдзæн, – Милæ йæ хорз зоны. Уый гадзрахатæй цæуæг нæу, уый йæ ныхасæн хицау у.

Ёмæ сæмбæлдысты. Ёхсар, чызджы куыд нæ бафхæра, йæ хъуыды куыд хуыздæр, куыд фæлмæндæр хуызы зæгъа, уый нæма зыдта. Цы хуыздæр ныхæстæ ссара? Азау æй бамбæрста æмæ куыд фæхуды – фæлмæн, уæздан, афтæ бахудт æмæ æфсæрмыгæнгæ загъта:

– Ёмæ кæд, кæрæдзиуыл уый бæрц не ‘ууæндæм, уæд...

– Мацыуал зæгъ, æууæндæм, æууæндæм. – Уымæн йæ цуры лæууыд зæххон зæд, æмæ ууыл ма æууæнд, уымæн гæнæн куыд ис?

Ёхсар уæддæр тыхст, йæхицæн бынат нæ ардта. Цалынмæ Азау сæ хæдзары къæсæрæй бахызт, уæдмæ цæмæйдæр тарст, стæй æрсабыр, йе ‘муд æрцыд.

Мад æмæ фыд кæм уыдысты?.. Цыма кæйдæр фæдыл мардмæ ацыдысты. Се ‘рбаздæхынмæ сæ бинонтыл бафтыд, чындрæ сæм и, уый нæма зыдтой æмæ йæ куыд базондзысты? Куыд сын æй зæгъой? Ёмæ та ам дæр хъæппæрис йæхимæ райста Милæ. Мачи мацæуыл тыхсæд, уый алцыдæр сараздæн рæсугъд нæ, фæлæ тынг рæсугъд.

Мад æмæ фыд телевизормæ кастысты. Уый сæм хионхуызы ноджы хæстæгдæр бабадт. Ёхсарæн йæ цæстæнгасæй ацамыд-та, иннæ уатмæ ацу, зæгъгæ. Ёмæ уый ацыд, фæлæ сын сæ алы ныхас дæр хъуыста, шпионы хуызæн сæм сусæгæй каст. Милæ, цыма цæрæнбонты Ёхсарыл тыхсы, æхсæв-бон фынай уый тыххæй нæ кæны, ахæм хъæлæсыуагæй дзырдта:

– Дуне хорз чызджытæ, æмæ Æхсар хъуыддаг кæй нæ кæны, уый диссаг у.

– Мах дæр ын уый дзурæм, фæлæ...

– Алцæмæндæр афон и, афон.

– Чындзы номыл нæм цигайнаг дæр æрбакувæд, махæн адджын уыдзæн.

– Уæдæ, – загъта Милæ, – уæ чындз уæ хæдзары и.

– Цы?! Нæ хæдзары? – Мад йæ бадæнæй фестад, фырдиссагæй йæ армытæпæнтæ йæ цæсгомыл авардта. – Мæнæ ныл цы хорз æрцыд! Мæнæ ныл цы хорз æрцыд!

Фыд цасдæр рæстæг ницы дзырдта: йæ лæппу хъуыддаг бакодта? Ахæм лæгдзинад равдыста? Æнæнхæлæджы самонджын сты, бирæ рæстæг кæмæ бæллыдысты, ныр уый сæхи цæстытæй федтой?!

– Æфсин! – Бардзырддæттæгау загъта фыд. – Æфсин, æртæ чъирийы ракæн.

– Ныртæккæ, нæ лæг, – æмæ мад йæ раздарæн райста, йæ кофтæйы дыстæ мидæмæ батылдта æмæ фынджы хуыссæ кæныныл балæууыд.

Æхсар чызг раскъæфта, уый уайтагъд айхъуыст æмæ сыхæгтæ дæр арфæтæ кæнынмæ уадысты. Хиуылхæстдæр чи уыд, уыдон мад æмæ фыдимæ ныхæстæ кодтой, цымыдисдæртæ та-иу æфсон æмæ æнæфсонæй уатмæ цæуæг фесты: ног чындзы сæхи цæстытæй феной, чи у, цы хуызæн у?.. Сæ ныхасæй, сæ бакастæй бæрæг уыд, сæ зæрдæмæ-иу фæцыд, йæ алы фезмæлд дæр уæздан, æфсарм æмæ æгъдау йæ туджы кæй сты, хорз, æцæг ирон бинонты æхсæн кæй схъомыл, уый бæрæг у.

Æртæ чъирийы скуывтой. Хæдзармæ ног бинойнаг æрбакуывта æмæ йæ Хуыцау амондджын фæкæнæд, Æхсаримæ æмзайæмзæронд куыд бауой, фондзыссæд азы «а» æмæ «о»-йæ куыд фæцæрой, уыцы хорзæх сæ уæд. Каркау бæдулдджын куыд уой, арсау – хъæбулдджын, Мады-Майрæм сын уыцы хорзæх ракæнæд!

Æхсар уыд амондджын.

Азау уыд амондджын.

Æхсары мад æмæ фыд уыдысты амондджын.

Бинонтæ уыдысты амондджын.

Азау æртыккаг бон кусынмæ ацыд. Æмæ уæдæ скъоладзауты афтæ уадзæн и? Æнхæлмæ йæм кæсынц. Хъæуай горæтмæ дыууæрдæм зын цæуæн у, æмæ лæппу хъуыды кодта: Азауы

исты хуызы Дзæуджыхъæумæ раивын хъæуы, иу скъолайы куы кусой, уæд уый та ноджы хуыздæр. Азау арæх æрбацауы æрæджиау, иу æмбырд, иннæ æмбырд, уæдæ автобустæ дæр цас хорз цауынц. Хатгай хъæуы дæр баззайы. Уæдæ æхсæвдзу кæна? Æхсар йæ къайы хорз æмбары, адæймаг нæу? Дыууæ мæйы сыл куыд агæпп ласта, уымæн ницы базыдта.

Уæд Æхсар скъолайæ æрбацыд бирæ раздæр. Грипп афтæ стыхджын, æмæ ахуырдауты сæ хæдзæрттæм раздæр ауагътой.

Æхсары уат – рæбыннос, тæккæ къуымы. Уаты дуарыл бахæцыд, Азау уыцы афон нæма ссæуы, уый зыдта, фæлæ уæддæр... Дæггæл гуыдыры батъыста, дуарыл бахæцыд æмæ... Æмæ... Уый... Уый цы уыны?.. Цы уыны?.. Иуварс фæзылд. Нæ! Уымæн уæвæн нæй! Сæ уæрæх, дыууæуатон фæлмæн сынтæджы, Азауимæ йæ цард куы баиу кодта, уæд ын уыцы сынтæг ноджы саджындæр æмæ уыцы сынтæджы... Нæ! Уымæн уæвæн нæй! Кæд йæ цæстытыл цыдæртæ уайы. Уыцы сынтæджы дыууæ мадардбæгънæг адæймаджы... Азау æмæ Амырхан... Йе ‘мбал Амырхан... Азауы къухылхæцæг Амырхан!.. Уый?.. Кæд?.. Кæд Æхсар исты кодта? Кæд сæнттæ цæгъды? Дуарыл уæрæхдæр рахæцыд. Азау æмæ Амырхан... Уый цы уыны?.. Уый та куыд?..

Æхсар къæсæргæрон æдзæмæй лæууыд, йæ мидбынат бандзыг, йе ‘взаг йæ комы ныддур. Æваст цæхгæр фæзылд, йæ фæстæ дуар ратъæпп кодта, афтæ тынг, афтæ æнауæрдонæй æмæ куыд нæ рахауд, куыд нæ базгъæлæнтæ, тарвазтæ фæйнæрдæм куыд нæ фæтахтысты. Æмæ – згъоргæ. Кæдæмдæр згъордта, йæ къæхтæ йæ кæдæмдæр скъæфтой, фæлæ кæдæм, уымæн ницы зыдта. Уæлдæф йæ дзыхæй ахста, йæ хъуыры бадт, йæ зæнгтæиу фæдыдагъ сты. Æрлæууыд, йæ бон дарддæр тæхын нал уыд. Хъæдын даргъ бандоныл æрхауд. Кæм и? Парчы. Адæмæй иуварс. Æмæ йæ ничи хъæуы! Иу адæймаг дæр! Куы никай уынид, куы ничи йæ уынид. Терк... Терк абухы. Лæппу сыстад, расыджы хуызæн цудтытæ кæнгæ Терчы былгæрон æрлæууыд, бетон быруйыл йæхи æруагъта, йæ цæнгтæ æрзæбул сты. Терк фæйнæрдæм лæбуры, йе змæст уылæнтæ кæрæдзи сæрты хауынц, иу дзы иннæйы йæ быны ‘фсæры æмæ дарддæр размæ йæхи æппары, уылæнтæ доны былгæрæттыл сæхи хойынц, цыма æрра систы. Терк абухы, фыцы. Æхсар... Йæ цурты адæм нæ цауынц. Стæй, куы цауиккой, уæддæр сæ нæ фенид. Йæ сæр бынмæ

арзæбул, цыма ныртæккæ æрхаудзæн æмæ йæ æнæсарфат хъæддаг уылæнтæ аскъæфдзысты. Æхсар... Æхсар куыдта, цыдæр уысм-иу ницыуал ауыдта. Цы ма у йæ цард? Чи у Æхсар? Лæппу бетон быруйыл баныхæст, змæст доны хъæр ын йæ хъустæ æхгæны, æмæ ницыуал хъусы. Йæ зæнгтæ фæцудынц, фæдыдагъ ваййынц æмæ æрцæйхауы. Уылæнтæ... бетон къулыл сæхи хойынц, се 'схъиуæццæгтæ – сау æртæхтæ Æхсары цæсгомыл сæмбæлынц. Æхсар... Цы ма у йæ цард? Цæмæн ма цæры? Азау... Амырхан... Йæ хорз æмбал... Æмæ афтæ гæнæн куыд и? Змæст, æрра уылæнтæ фæйнæрдæм лæбурынц, хæрдмæ Æхсармæ сæхи æппарынц. Уыцы уылæнтæ... Се 'хсæнмæ бахаудтæ, уæд дæ аууилдзысты. Нымад уысмтæ. Ницыуал уыныс. Ницыуал зоныс. Лæппуйы цæстытæ сонт уылæнтæй атонын нал комынц. Цыма æгас сты, афтæ йæм кæсы. Цыма адæймаджы хъæлæсæй дзурынц. Æмæ дзурынц: «Ма тæрс, ам хорз у. Мацæмæй тæрс. Ам хорз у!» Æмæ Æхсар ницæмæй тæрсы.

– Æхсар! Æхсар! – Чидæр ын йæ уæхсчытыл ныххæцыд æмæ йæ бетон къулай ратыдта, йæхимæ йæ цæхгæр разылдта. Амырхан. Æмæ... Æмæ цы цæсгомæй лæууы йæ цуры? Адæм стæм, æви фос? Уыцы æлгъаг къухтæ. Ма йыл æндзæвæд, ма йæм æвналæд, æмæ йæ йæхицæй схойы, фæлæ йæ цæнгты тыхалджыты хъару дæр нæй æмæ фæзæбул ваййынц.

Азау дæр... Лæф-лæфгæнгæ йæ цуры æрлæууыд. Æхсары фæнды йæ хъæлæсыдзаг ныхъхъæр кæнын: «Мачи, мачи йæм æрбацæуæд хæстæг! Ничи йæ хъæуы! Æппындæр æй ничи хъæуы!». Фæлæ йæ хъæлæс йæхимæ дæр нæ хъуысы. Йæ зæнгтæ йæ быны цудынц, нал æй уромынц æмæ йæ мидбынат йæхи æруагъта. Уыдон дæр... Йæ фæйнæфарс æрдуццæджы сты. О, Хуыцау, йæ фæйнæфарс чи бады, уыдон... Адæм сты? Чъизи. Æлгъаг. Уыдон адæм не сты.

Ничи ницы дзырдта. Терк дæр ныссабыр, цыма, чи цы зæгъ-дзæн, уымæ æнхъæлмæ каст. Æмæ Амырханы хъæлæс райхъуыст:

– Æхсар, о, Æхсар. Афтæ рауад æмæ бахатыр кæн.

– Æхсар, бахатыр кæн, – уый та Азауы хъæлæс у.

О, цъаммар адæм! Сæ иуы хъæлæс дæр æй нæ фæнды хъусын. Фæйнæрдæм сæ аппар. Æмæ Амырханы асхуыста, фæлæ йæ уый хъуыды дæр не 'ркодта, цыма йыл бындз дæр нæ абадт. Кæм? Цавæр адæмы æхсæн цæры Æхсар? Æууæнк æппындæр никæулыуал и? Цы хабар у? Удты сыгъдæгдзинад бынтондæр фесæфт?

Зæххыл тæккæ сыгъдæгдæр æмæ растдæр адæймаг кæй æнхæлдтай, уый разынд æппæты чъизидæр æмæ æлгъагдæр. Æмæ Æхсары æмбал Амырхан та? Чи у, уый та... Чи у?.. Адæм иу-уылдæр ахæмтæ сты? Чъизи. Æлгъаг. Æнæууæнк. Æмæ уæд цæй тыххæй цæрæм? Кæрæдзийæн æвзæрдзинад кæныны тыххæй? Иæ цурæй исты хуызы куы ацæуиккой, куы нæ уал сæ уынид, куы сæ фервæзид.

Амырхан сыстад, бынмæ йæм кæсы æмæ дзуры:

– Æхсар, ды ницы дæ, ды род дæ, ды идиот дæ.

Æхсар базмæлыд, хъуамæ сыста, йæ тых йæ бонæй Амырханы бацæва, афтæ тынг, æмæ зæххыл куыд æрхауа. Фæлæ диссаг! Йæ бон сыстын, слæууын нæу.

– Ацæут! Ацæут мæ цурæй, сымах адæм не стут, сымах фос стут.

Амырхан æм æргуыбыр:

– Æхсар, азтæ дыл рацыд, фæлæ сывæллонæй баззадтæ. Нæ дыл цæстытæ и, нæ фындз, ды къуырма дæ, ды... Идиот дæ.

– Ныууадз æй, – сыстад Азау, йæ зæххон зæд. – Æхсар, хъусыс мæ, ды мæн никæд хъуыдтæ.

Лæппу йæ армытгæпæнтæй йæ сæрыл ныххæцыд. Цы? Цы хъусы уый? Куыд нæ йæ хъуыд? Кæд æй нæ хъуыд, уæд æм цæмæн смой кодта? Уæд цæмæн цардысты иумæ?

– Æхсар, ды мæн никæд хъуыдтæ, – ногæй та загъта Азау. – Æхсар, демæ цæмæн цардтæн, уый зоныс? Ныр дын æй мæ бон æргомай загъын у: цæмай адæмы цур æнæфсæрм уон – моймæ цыд уыд, загъгæ. Ныр ма исчи исты загъæд. – Азау, фыццаджы Азау нал у, йæ хæлæс бынтон æндæр, раздæр – фæлмæн, уæздан, хъæдабæйы хуызæн, æхсызгон зæлтæ Æхсарыл сойы æртæхтау хаудысты. Ныр та... Ныр та хъусы æфсæйнаг хæлæс, дæрзæг, карз, хырхæй фадæгау æнæхатыр хæлæс. Æмæ æндæр адæймаг фестад? Цы хабар у? Æхсар ыл йæ цæстытæ æрæвæрдта.

– Æмæ... Æмæ адæмай ма 'фсæрмы кæн, фæлæ дæхицæй та?..

Азау иуварс азылд, кæдæмдæр кæсы. Ныххудт. Хъæрæй. Æнæмæтæй. Ракæнон хуызæй.

– Æхсар, цы æдылы дæ. Æгæр хуымæтæг дæ, æгæр наивон дæ. Тæригъæд дын кæнын, афтæмай куыд цæрдзынæ?

– Сымах... Сымах... – Æхсар дарддæр цы загъта, уый нæ зоны æмæ йæ цæстытæ бахгæдта: куы ницы уал уынид. Куы ацæуик-

кой, фæлæ нæ цæуынц. Амырхан акъахдзæф кодта æмæ æрлæу-уыд:

– Мæ хорз хæлар, мæ хорз...

– Æз дæу нал зонын, мæ цурæй фесæф!

– Омæ хорз. Æхсар, хъусыс мæ, дæ кæсæнцæстытæ сис, раппар сæ æмæ, адæм æцæгæй цы сты, дуне æцæгæй куыд у, уый фендзынæ, æгъгъæд у куырмæджы цардæй цæрын. Ды зæд кæй хоныс, уый цал лæппуимæ фембæлд, цал лæппуйы бынæй скаст, уый зоныс?

– Ды та пъæр-пъæр ма кæн! – фæзылд æм Азау. Уый...

Уый цытæ хъусы Æхсар? Æвæццæгæн, æцæгдæр æдылы у, æндæр... Уый та афтæ æнхæлдта, Азауыл бындз дæр никæд андзæвыд, цыма-иу дидинагмæ æвнæлдта, цыма йæ фарсмæ дидинаг и, афтæ йæм каст.

– Æмæ раст нæ зæгъын? – бахудт Амырхан. – Æхсаримæ куы бацардтæ, уый размæ мемæ цал хатты сæмбæлдтæ? Цал æхсæвы арвыстам иумæ?

– Ды та уымæй чъизидæр дæ.

Кæм и? Цы адæмы æхсæн цæры Æхсар?

– Æмæ уæд... Цæуыннæ мын загътай? Ды дæр уый хуызæн дæ, ды та уымæй æлгъагдæр дæ.

– Æз... Цæуыннæ дын загътон. Æргом дын æй зæгъон. Кæд, сылгоймаг цы у, уый базонис. Æз... Студент ма куы уыдтæн, уæдæй фæстæмæ зонын сылгоймагты.

– Цæй, дæ дзыхыл хæц, бынтондæр де ‘взаг суагътай, – цъæгъ-ахстгæнæгау загъта чызг.

– Æхсар, байхъус-ма, ды Азауы хъуыдтæ æрмæстдæр æфсонæн. Уый уыд спектакль. Уым алкæмæн дæр, Азауæн дæр, Милæйæн дæр, уыд йæхи роль. Ды уыдтæ спектаклы архайджытæй иу. Æмбарыс мæ?

Æхсар ницы æмбæрста, уый фæндыд: сист æмæ алидз, дард, тынг дард, искæдæм, адæймаджы кæм нæ уына, адæймаджы ныхас кæм нæ хъуса, ахæм ранмæ. Уымæн, æмæ царæгойтæ цыдæриддæр ис, уыдонæн сæ тæккæ чъизи дæр æмæ сæ тæккæ æлгъагдæр у адæймаг.

Лæппу хъавыд сыстынмæ, фæлæ йæ йæ зæнгтæ нæ урæдтой æмæ бетон бруйы цур бадт, йæ цæстытæ бацъынд кодта. Амырхан æм цалынмæ хæрзхæстæг æргуыбыр, уæдмæ йæ нæ федта.

– Æхсар, – загъта уый, – ды идиот дæ, ирон идиот.

– Ацæут, ацæут. Æз цы дæн, уымæ никæй ницы хъуыддаг и. Азау æмæ Амырхан ацыдысты. Хицæнтæй. Фæйнæрдæм. Цыма кæрæдзи нæ зыдтой, иумæ никæд фембæлдысты, афтæ.

Æхсар... Æхсар арæх фæхъуыды кæны: æвæццæгæн, адæмы не ‘мбары, нæ сæ зоны, æндæр... Æви йæ уыдон нæ зонынц, æви йæ уыдон не ‘мбарынц?.. Азау æмæ Амырханы йæ сынтæджы куы баййæфта, уый фæстæ никæуыл уал æууæнды, уæлдайдæр... чызджытыл, сылгоймæгтыл.

Азау... Зæххон зæд. Табу йын кодта. Уый та... Никæуыл уал æууæнды. Цыма сылгоймæгтæ иууылдæр ахæмтæ сты, гадзрахатæй цæуджытæ, фæлитойтæ, цæстфæлдахджытæ, афтæ йæм кæсы. Зоны йæ, раст нæу, се ‘ппæт иу джиппы уагъд кæцæй уыдысты, фæлæ зæрдæ фæтасын нал комы.

Æхсар уæдæй фæстæмæ Азауы никæдуал федта, дардмæ дæр æй куы ауынид, уæд дзы алидзид. Амырхан, зæгъгæ, ахæм æмбалын нал и, амард. Æфсымæры хуызæн дын чи уыд, уый дын ахæм ми бакæнæд. Алы хъылма, чъизийæ йæ тæккæ дзаг боцкъа, æмæ цыма Амырхан йæ сæр уырдыгæй сдар-сдар кæны, Æхсармæ афтæ кæсы. Лæппу куы дæ, нæлгоймаг, уæд... Цæрын дæ нал хъæуы?.. Милæимæ цæмæй ма сæмбæлой, уый тыххæй йæхи фæиуварс кæны. Уый, цыма се ‘хсæн æппындæр ницы æрцыд, йæхи дары афтæ. Цалдæр хатты йын хъавыд ахъæбыс кæнынмæ, æмæ-иу ыл Æхсар иуварс ахæцыд; ма йыл андзæвæд, уый чъизи у, æлгъаг у.

Уый йыл уæддæр аныдзæвыд: ахъæбысгæнæгау ын кодта, бахудт æм æмæ загъта:

– Ирон Идиот, ды мын хъуамæ куывдтæ кæнис, мæ фæрцы, сылгоймаг цы у, уый базыдтай, ды та, – æмæ тасгæ-уасгæ ацыд, фæстæмæ йæм барæй цалдæр хатты фæкаст æмæ та-иу бахудт.

Милæ... Æхсар алцыдæр базыдта. Милæ уыд сæйраг режиссер. Азау, йæ хæстæг, цы адæймаг уыд, уый хорз зыдта æмæ йæ Æхсары фыццаг фæкодта. Æхсар æдылы у æмæ æдылы. Цæуыл хъуыды кæны: адæм æдзухдæр уыдысты афтæ чъизи æмæ æнæуанк, æви ныр систы афтæ?

Æвæццæгæн, Æхсар æцæгдæр Идиот у, рынчын, сахъат, æдылы æмæ ницы зоны. Æви йæ алыварс дуне у сахъат. Нæ æхсæнад у рынчын, низджын...

Магуыр, цымæ Викæ та цы кодта? Йæхæдæг уыд рынчын? Æви сахъат, рынчын æхсæнадмæ бахауд æмæ йæ тæмæсон

зæрдæ нæ баурæдта? Ныр ма йын чи цы базондзæн. Æхсар йæ сæр æруагъта. Цард цы суйтæ у... Цы куырмæлхынцъытæ у...

АСИАТ

Асиат иуварс азылд. Цард куыд æгъатыр у, куыд! Цымæ Викае искæд уый æнхъæл уыд, æмæ йæ мард кæцæйдæр ласинаг фæуыдзæн. Сылгоймаджы цæстытæ доны разылдысты, йæ сæр бынмæ æруагъта. Цымæ Викаейæн цы бинонтæ и, цот... Мæгуыр, уыдон æнхъæл уыдысты: сæ мад сæ къæсæрæй дзаг армæй æрбахиздзæн, уыдон та фендзысты сау чырын. Охх, куыд æгъатыр у цард, уæлдайдæр та мах рæстæджы. Дæ развæндаг – æбæрæг, райсом дæм цы ‘нхъæлмæ кæсы, уымæн ницы зоныс. Размæ кæсыс æмæ дæм ницы зыны, афтид дуне, ды лæууыс сæрсæфæны былыл. Æнамонд уылæн рацыд, æмæ дуне æддæг-мидæг ауад, сæфы. Сæ колхоз – цыппар хъæуы дынджыр колхоз, æмæ дзы ницуал и, фæйнæрдæм æй аскъæфтой. Цыдæр муртæ ма дзы аздад: дыууæ саст тракторы, хæлддзаг комбайн, похцийы гæбæзтæ... Истæмæн бæззынц, уæд уыдонæн дæр сæ кой-сæ хъæстæ нал уайд.

Асиатæн сæ хъæуы цæрджытæй чидæртæ, чи дæлгоммæ ныхасæй, чи та-иу ын æргомæй дæр йæ хъусы бацагъта: хицауад колхоз фæйнæрдæм куы аскъæфтой, куы ницыуал дзы аздад, уæд дзы уымæ ницы хауы?

Куыд нæ йæм хауы? Бирæ. Схъæздыг. Горæты галуантæ аскъæрдта, фæлæ сæ нæ хъæр кæны. Колхозы исбонæй йæм мисхал дæр кæй ницы бахауд, уый хъæу хорз зонынц, фæлæ сыл уæддæр сæ цымыдисдзинад фæуæлахиз ваййы. Асиатмæ уæлдæр бынат не ‘рхаудаид – дæлæмæ дæр æмæ уæлæмæ дæр бригады агроном. Æмæ цæмæн, уый хорз зоны: æгæр æргом ныхас уыд æмæ у, сæйрагдæр та – æхсæнады исбонмæ нæ ныхылдта, нæ давта. Стæй коммунист нæ уыд. Колхозы разамонджытæн цыма æцæгæлон уыд, афтæ йæм каст æмæ уæвгæ дæр афтæ уыд. Тæрсгæ дзы ницæмæй кодтой, арæх зылын раст фесты, раст зылынай агæпп кæны. Колхозы хицауад иууылдæр коммунисттæ. Цымæ сæ билеттæ цы фесты? Кæм сын сты ныр?

Ох-ох, куыд зын у цæрын. Цымæ, Викаейыл цал азы цыд? Цымæ йын цот цытæ баззад? Æрыгон сылгоймаг у нырма, йæ сывæллæттæ гыццылтæ уыдзысты.

Сылгоймаджы цæстытæ доны разылдысты. Æрмæст Викайыл нæ кæуы, йæхиуыл дæр кæуы. Дæ хистæр, зæды хуызæн хъæбулæй, цоты фыццаг ад кæмæй базыдтай, уымæй афтидæй аззайай. Асиат йæхæдæг куы амардаид, йæхи йын куы æрбаластайккой уыцы цинкæ чырыны, уæд ныр амондджын уайд: уæд ницуал зонид, ницуал уынид, ницуал æмбарид, уæд ныр сусæгæй нæ кæуид.

Викайы бинонтæм дуар куы бахойой, сæ кулдуар сын куы байгом кæной... Охх. Охх. Асиат алцыдæр йæхиуыл бавзæрста.

...Асиат кæрты ныллæг бандоныл бады æмæ гуымбыл ахсы. Сыхæгты сылгоймæгтæ аууæтты хуызæн æрбацæуынц, æрбацæуынц кæугæ. Æмæ?.. Æмæ сыл цы 'рцыд? Асиатæн йæ гуымбыл йæ къухтæй сылымæ æрхауд æмæ сæм дзагъуырæй баззад. Йæ удаист цъæгъахст араугæ ацыд:

– Цы кодтам?! Цы ныл æрцыд?!

Сыхæгты устытæй ма цалдæр йæ цурмæ кæугæ æрбацæуынц. Чидæр кулдуар байгом кодта, æмæ сылгоймаг бамбæрста: бабын сты! Бабын сты! Уал азы дæргъы цæмæй тарст, уый йæ сæр байæфта:

– Бег... Бег кæм и?!

– Бег нал и.

Асиат... Знон дæр ма дзы писмо куы райста. Кæм и йæ лæппу? Зæды хуызæн, фырыхъулы хуызæн лæппу. Бег нал и. Кæм и Бег? Бег нал и. Йæ цуры сыхæгты устытæ мигъвæлмы ныгъуылынц. Йæ зæрдæ куыд бахъарм, уый нæ бамбæрста. Сылгоймæгтæ йæ дæлæрмтты бацыдысты, чидæр ын йæ цæсгом узал донæй сæрфта, цæмæй сулæфа, уый тыххæй йын чидæр йæ фындзмæ хос дардта. Йæхи æрæмбæрста йæ сынтæджы. Æмæ цæмæ фæтæхуды кæны: уæд цæуыннæ амард? Уыцы бонæй фæстæмæ уый дæр нæ æгæстæй нал у, нæ мæрдтæй.

Уыцы æнамонд Афганистан. Асиат ын ныр дæр йæ кой куы фехъусы, уæд ыл узал риз бахæцы. Цы дзы кодтам? Цæмæ нæ хъуыд? Асиат, йæ лæппутæ æфсады баслужбæ кæной, уый ныхмæ никæд уыд, æфсад – лæппуйæ лæггæнæг у, фæлæ дын дæ хъæбулты мæлæты дзыкмæ æппарой, уый цы ныййарæджы фæнды? Уыцы хæст чи æрхъуыды кодта, цымæ, уыдонæн сæхи цот та кæм уыдысты? Искæйы къах дзы Афганистаны æрлæууыд?

Бегæн йæ службæйы афон æрхæццæ, æмæ мад æмæ фыд каттайы бахаудысты. Афганистанмæ йæ нæ ауадздзысты, ницы хуызы. Æхца никуы никæмæн радтой, фæлæ ныр ратдзысты.

Цыдæр капеччытæ сæм ис, фаг куы нæ уой, уæд сæ хъуг дæр ауæй кæндзысты, ницы бавгъау кæндзысты. Уæдæ зонгæ-зонын сæ лæппуйы арты цæхæрмæ æппарынц? Сæ хъæумæ цал цинкæ чырыны сластой!.. Æмæ цы чындæ уа? Сæ лæппуйы цы хуызы бахъахъхъæной? Сæ зонгæтæй, сæ хионтæй сæ зæрдæ кæуыл дардтой, уыдоны фарстой: Бег цæмæй Афганистанмæ ма бахауа, уымæн сын чи баххуыс кæндзæн? Æхца кæмæн æмæ цы хуызы раттой? Ничи ницы зыдта. Æмæ Асиат скарста: районы хæстон комиссариаты хицаумæ бацæудзæн. Комкоммæ. Лæгæй-лæгмæ. Бацыд æм тынг зынай, мæрдтæм цæуæгау. Цы йын зæгъдзæн, ууыл раздæр мин æмæ мин хатты ахъуыды кодта, йæхицæн сæ дзырдта. Æхца.. Уый йæ мæрдта: куыд ын зæгъдзæн, цы хуызы, куыд райдайдзæн æхцайы кой?..

Хæстон комиссариаты хицау – бæрзонд, æлвæст, рæстæмбис кары уырыссаг лæппулæг. Асиат ын йæ уаты дуар куы бахоста, къæсæрæй куы бахызт, уæд сыстад, салам ын радта æмæ бандонмæ ацамыдта: цæмæн лæууы, табуафси, сбадæд. Уый не сбадт. Къæсæрæй мидæмæ нæма бахызт, афтæ йыл ризæг бахæцыд, цыма цыдæр давы, цыдæр чъизи, æлгъаг ми кæны æмæ тарст. Табуафси, зæгъæд йе ‘рбацыды сæр, ма æфсæрмы кæнæд. Уыцы ныхæстæм Асиатæн куыддæр фенцондæр. Æнхъæлдæн ын хицау йе ‘рбацыды сæр бамбæрста. Раздæр цы ныхæстæ сцæттæ кодта зæгъынмæ, уыдон фæцыдæр сты, йæ зæнгты ризæг йе ‘ппæт буарыл дæр апырх. Йæ лæппу Бег. Йæ службæмæ цæуын афон æрхæццæ æмæ... æмæ цæмæй... æмæ цæмæй Афганистанмæ... Афганистанмæ ма бахауа, о, ма бахауа, уый тыххæй цы кæнын хъæуы? Цы хъæуы? Цасфæндыдæр уæд... ссардзысты...

Асиат дзырдта æмæ къæзыд, йæ ныхæстæ-иу йæ хъуыры фелхынцъ сты. Хицау æнцæд бадт, йæ стъол, цыма рыг уыд, афтæ йæ йæ армытæппæнæй асæрф-асæрф кодта. Æмæ сылгоймаджы сæры атахт: æвæццæгæн, æхца цас райса, ууыл хъуыды кæны. Æмæ ма рахъуыды-бахъуыды кæнæд: цас хъæуы, уый бæрц ссардзысты, сæ хъуг хорз аргъ райсдзæн. О, Стыр Хуыцау, табу дын æрбауæд, Бег Афганистанмæ ма ахауæд, æндæр алцæуыл дæр разы сты. Цас хъæуы, уый зæгъæд æмæ... Асиат стъолы тигъыл тынгдæр ныххæцыд, йæ къæхтæ афтæ зыр-зыр кæнынц æмæ ма ‘рхауæд. Афтæ куы дзурынц, ацы лæгæн йæ бон алцыдæр у, суанг ын Мæскуыймæ дæр бастдзинæдтæ и. Хуыцауы æмдых, дам, у, уæд... Æвæццæгæн, æхца куыд фылдæр райса,

ууыл хъуыды кæны æмæ барæй рæстæг ивазы. Æмæ зæгъæд, зæгъæд. Цы æфсæрмы кæны? Мах рæстæджы та, гæнæн ын и, уæд иуæй-иу æдылытæй фæстæмæ æхца чи нæ исы?

Хицау ыл йæ цæстытæ æрæвæрдта, сыстад æмæ загъта:

– Ацы уаты æхцайы кой никуы ничи кодта æмæ ды дæр ма кæн. Æмæ ууыл нæ ныхас фæстæм. Мæ бон дын баххуыс ницæмæй у. Фæндараст, – хæстон комиссар йæ уатæй рахызт, йæ фæстæ дуар афтæ тынг ныггуыпп кодта, цыма йæм цæуылдæр мæстджын уыд æмæ йæ асæттынмæ хъавыд. Асиат æдзæмæй лæууыд, йæ мидбынат бампылд. Цалынмæ йæ цæссыгтæ стъолоыл ставд æртæхтæй æргæр-гæр кодтой, уæдмæ кæугæ кæны, уый нæ бамбæрста. Цы фæуа? Цы кæна? Кæдæм ма йæхи аппарата? Йæ зонгуытыл ма кæй цуры æрлæууа? Афтæ куы дзурынц, ацы лæг æхца бирæ уарзы, уæд ыл ныр цы 'рцыд? Асиаты куы бахъуыд, уæд раст æмæ сыгъдæгæй агæпп ласта? Æндæр джиппы йæ ауагъдæуыд? Æви, æцæгдæр, раст адæймаг у, сыгъдæг æмæ йæ цыдæр æнæфенд сылгоймаг йе 'нæрхъуыды ныхæстæй бафхæрдта. Æмæ ма раст æмæ сыгъдæг адæймæгтæ ис? Мæнæ Асиат йæ лæппуйы æмбæхсы, цæмæй йæ Афганистанмæ ма акæной, уый тыххæй хицауадæн æхца дæтты. Уый раст адæймаг у? Æмæ уæдæ цы кæна? Йæ хъæбулы йæхæдæг зонгæ-зонын мæлæты дзыхмæ баппара?

Сылгоймаг æдзæмæй лæууыд, стъолы тигъыл йæ къухтæй хæцыд, йæ цæссыгтæ згъæлдысты, йæ бон фезмæлын нæ уыд; йæ къæхтæ сырх ахуырст пьолаей атонын нæ куымдтой. Стæй... рацæуын дæр æй нæ фæндыд; цы кæна? Кæдæм ацæуа? Йæ алыварс... цыма дуне афтид у, афтæ йæм каст, йæхæдæг дæр уыд афтид. Хицауы секретаршæйы туфлиты уынæр æмæ ныхæстæм æрцъицыдта:

– Исты дæ риссы?

Асиат йæ сæр банкъуыста: ницы дзы риссы. Æмæ фезмæлыд, уæрæх уаты дуарæй рахызт. Ницы дзы рыст, фæлæ уый йæхи æнкъардта дунейы тæккæ лæмæгъдæр, халы тых дæр кæмæ нæй, ахæм адæймагыл. Уый уыд, дунейы удæгæстæй тæккæ æнæбондæр, уый уыд удæгасæй мард. Дуарæй арæзт бæрзонд асинтæ, æмæ тарст: йæхи куы нæ баурома, куы ахауа. Абадид уал æмæ... Æмæ йæ асинтыл бадгæ чи фена, уый йæ цы схондзæн? Асинты хъæлал хæцгæ сабыргай бынмæ æрхызт.

Асиатæй сæхимæ иу ныхас дæр не скауд, лæгæн дæр ницы загъта. Районы хæстон комиссариатмæ фæцыд, йæ лæппутæ уый куы базоней, уæд цæхæрыл кафдзысты. Уый та куыд? Цæмæй

Беджы Афганистанмæ ма акæной, уый тыххæй æхца дæтты? Худина! Цы цæсгомæй ма æрлæудзысты се ‘мбæлтты цур? Афганистанмæ сæ хъæуæй, Ирыстонæй иу æмæ дыууæ лæппуйы ацыд? Æмæ уыдоны ныййарджытæ куы быхсынц, уæд...

Мад йæ хъæбулы тыххæй районы хæстон комиссариатмæ бацыд, уый лæппутæ ныр дæр нæ зонынц. Йæ лæг, Мамсырæн æй цалдæр боны фæстæ радзырдта. Бадтысты фæрсæй-фæрстæм, мадзурайæ, фæлæ цæуыл хъуыды кæнынц, уый сæ иу дæр æмæ иннæ дæр хорз æмбæрста. Хъуыды кодтой Бегыл, Афганистанæй йæ цы хуызы бахъахъхъæной, ууыл.

Лæг йæ биойнагмæ хæстæгдæр бабадт, йæ къæхты бынæй ныууæфыд. Йæ цонг усы уæхскыл æруагъта, лæппутæй сæ цуры ничи уыд, æндæр афтæ æнархъуыды, афтæ æнафсарм у? Уыдоны цур Асиатыл æндзæвгæ дæр никæд акодта, æмæ загъта:

– Æгæр раст стæм, æгæр, æмæ æхца раттын дæр нæ зонæм.

Ус æм разылд:

– Куыд нæ зонæм?

– Лæджы нæ зоныс, никæд æй федтай æмæ йын афтæмæй æхца дæтт, уый...

– Иууылдæр дзурынц, æхца, дам, бирæ уарзы.

– Æмæ æхца чи нæ уарзы? Æвæццæгæн, исы, фæлæ куыд, цы хуызы?..

– Ницы зонын æмæ... Фæлтау зæххы скъуыды куы ныххаудайн, – кæуæгау дзуры ус.

– Æфсин, дæхи ма æфхæр, цы нæ бон у, уый кæнæм. Фæлæ нæ хъуыддæгтæ, донмæ фæрæтæй лæбурагау сты, кæдæм ма фæцæуæм – нæ зонын.

Мамсыр слæууыд, хæрдмæ скаст, йæ цæнгтыл хæрдмæ схæцыд æмæ скуывта:

– О, Стыр Хуыцау, табу дын æрбауæд, Ды нæ сфæлдыстай æмæ нæ Дæ хорзæх уæд. О, Стыр Хуыцау, нæ кæстæртæ Дæ уазæг, Ды сæ раттай æмæ сæ дæ хорзæх уæд. О, Уастырджи, кæстæрты бардуаг дæ æмæ сæ дæ рахиз базыры бын бакæн, фæндаджы хорзæх сæ уæд.

Асиат дæр слæууыд æмæ скуывта:

– О, Хуыцау! О, Лæгтыдзуар, нæ лæппутæ уе уазæг уæнт, уæ хорзæх сæ уæд, – йæ цардæмбалы цур нæ фæкувы, фæлæ ныр кувы, йæ кæстæрты Хуыцау æмæ йæ сконд зæдтыл фæдзæхсы.

Мамсыр хъавгæ йæхи бандоныл æруагъта. Сбадт. Сбадт Асиат

дәр. Цы кәной? Сә бон табу кәнын у әмә табу кәнынц. Хуыцау әмә йе сконд зәдтә сты сә фәстаг ныфс әмә сә кәстарты сә хорзәх уәд.

Асиат Хуыцауән табу кәны ныр дәр. Фәлә... О, Стыр Хуыцау, афтә дә цәмән бафәндыд әмә йә хистәр хъәбуләй әнә хъәбуләй аззайа? Цәмән ын аскъуыдта йә рәзгә цард? Йә сыгъдәг удәй кәмән цы ракодта әвзәрәй? Цәмән ныссуйтә сә бинонты цард? Әнамонддзинад сыл уыләнтә-уыләнтәй куы кәлы. О, Хуыцау, уый бәрц дә хъыджы цәмәй бацыдысты? Асиатән әппәты зындәр цы у, йә зәрдәмә цы хәссы? Цәмәй Беджы Афганистанмә ма акодтаиккой, кәд уымән уыд цыдәр гәнәнтә, цыдәр амәлттә әмә сә не скодтой. Сә хъәуы дыу-уә ләппуйы зоны әмә сын әфсадмә кәнын афон куы 'рхәццә, уәд, сдзәбәхгәнән кәмән нәй, ахәм низәй рынчынтә разындысты. Алчидәр әй зыдта: мәнг гәххәттытә сарәзтой, фәлә... Ныр тынг дзәбәх царынц, әмә амонджын уәнт. Асиат әмә Мамсыр дәр ахъавыдысты дохтыртыл әрзилой, дохтыртимә баныхас кәной. Фәлә артәй доны әхсән бахаудысты: Бег уый базыдта, уәд сәхицәй алыгъдаид, комкоммә хәстон комиссариатмә бацыдаид. Әмә ләг әмә ус ныссабыр сты.

Беджы әфсадмә афәндараст кодтой. Асиат йә фәстә каст әмә каст, йә цәстытә дзы ратонын нал куымдтой, цыма йә фәстаг хатт кәй уыны, уый әмбәрста. Адәмы цур йәхи урәдта, фәлә куы апырх сты, уәд йә сынтәджы ныххауд әмә хорз фәкуыдта.

Әмә та сылгоймаджы цәстытә доны разылдысты, ныр дәр әй скәуынмә бирә нал хъәуы. Ноджы ма Вика... Әвиппайды дә цард афтә фeskъуынәд!.. О, дә-дә-дәй, уый сау чырын кәй кәрты әрәвәрдысты. Йә бинонтә, йә хъәбултә кәуинаг куы фесты.

Асиат йә цәстытә асәрфта. Не скәудзән, йәхи кәуын нә бауадздзән. Адәмәй худинаг у.

*1994 аз. 5-әм сентябрь.
Варшавәмә фәндаг. Базар.*

ВИКӘ

Вика ацы дунейә куы ахицән, уымән йә дыккаг бон, фәлә уый уымән ницы зоны, стәй никәд ницуал базондзән. Фәстаг рәстәджы цард ивгъуыдәй. Ивгъуыд бонтә йыл тыхстысты,

мысиныгтæ-иу æм алырдыгæй æрбагуылф кодтой, сæ ахæсты-иу бахауд, суанг-иу дзы йæ фæндаг дæр æрбайрох.

Викæ ныр ницуал зоны, фæлæ, Польшæмæ ацæуын фæнд куы скодта, уæд тыхст, катыйы бахауд: куыд уыдзæн йæ фæндаг? Фæрæстмæ уыдзæн? Исты бакусдзæн? Куырмæджы цæуæгау цæуы, æмæ... Цæмæн? Кæйдæрты бафарста. Лидæимæ цалдæр хатты ныхас кодтой. Уый Польшæйы мин æмæ мин хатты уыд, Польшæйы Ирыстонæй хуыздæр зоны. Хорз адæймаг у, цæст-уарзон, уый йæ сразæнгард кодта, ныфс дзы бауагъта, æндæр нæ фезмæлыдаид. Цард... Ех-х... Цымæ цы 'нхæлмæ кæсы Викæмæ разæй? Æвæццæгæн, хорзæй ницы. Раздæры хуызæн амондджын никæдуал уыдзæн, уый зоны. Æнæ Хетæг ын йæ цард ад нал скæндзæн. Дыууæ уды сыгъдæг уарзондзинад, уый у амонды гуырæн. Фæлæ уый нал и. Викæ йæхи æнамонд никæд хуыдта, фæлæ, æцæг амонд цы у, уый æцæгæй бамбæрста, Хетæгимæ йæ цард куы баиу кодта, уæд. Хрущевы рæстæджы арæзт хæдзар. Иу уатон фатер, фæлæ уый уыд, цыппаруатон уæрæх фатерæй рухсдæр, райдзастдæр, уый амондæй уыд йæ 'мдзаг. Уыцы æгæрон амонд ивылд дыууæ æрыгон уды сыгъдæг уарзондзинадæй. Викæ уым базыдта фыццаг хъæбулы адджын ад: сæ чызг Дзерассæ, Дзерæ дунейы рухс федта уым. Дзыккакъах разынд Дзерæ: сæ цард сын ноджы ныррухсдæр кодта сæ дыккаг хъæбул Аким. Чызг æмæ лæппу кæмæн и, уыдон амондджын не сты? Сты! Сты!

...Сырх дурæй амад хæдзар. Æртыккаг уæладзыджы æртæуатон уæрæх, райдзаст фатер, сæхи куыд фæндыди, афтæ йæ сцалцæг кодтой. Фæсарæйнаг хæдзары дзаумæттæ дзы æрæвæрдтой.

– Ахæм стыр фатеры цæрын ахуыр нæ дæн, – Викæ йæ сæр Хетæджы уæхскыл æруагъта.

– Сахуыр уыдзыстæм, – худы йæм уый.

– Цыма кæйдæр фатермæ бахауын, афтæ мæм фæкæсы.

– Нæхи фатеры стæм, цæрæнбонтæм ныр уый мах у.

Цалдæр фатеры бабæрæг кодтой. Хетæг иунæгæй никæд ацыд: сылгоймаг дæсныдæр у равзарынмæ. Уæвгæ Викæ мусонг куы равзæрстаид, уæддæр Хетæг йæ къæсарæй бахызтаид æхсызгонæй, уæддæр ын уый уыдаид тæккæ адджын, тæккæ зынаргъдæр цæрæн бынат.

Ног цалцæггонд фатеры æхсызгон тæф фындзыл æмбæлд. Мебель дæр, дзаумæттæ дæр æвзæрстой иумæ. Иумæ? Æвзæрста

Викæ. Хетæг æм каст, исты-иу загъта, фæлæ æдзухдæр разы уыд йемæ. Ацы стьол йæ зæрдæмæ цæуы? Цæуы, цæуы. Уæдæ йæ æлхæнæм. Æмæ афтæ алцыдæр.

Хетæджы æдзухдæр фæндыд Викæйæн хорз ракæнын, йæ зæрдæ балхæнын. Æмæ-иу Викæмæ афтæ каст, афтæ каст цæмæн? Афтæ уыд: Хетæг цæры уый тыххæй, ацы дунемæ фæзынд уый тыххæй. Хуыцау æй уымæн радта. Викæ фондз, фондз цæмæн – æртæ азы размæ дæр уый æнхъæл кæд уыд, æмæ ахæм уæрæх, райдзаст фатеры цæрдзысты, сæ алы дзаума дæр уырзæй æвзæрстау. Хуымæтæджы ахуыргæнæг æмæ бæгæныйы заводы хуымæтæг инженеры мызд цас бирæ уыдзысты? Æддæг-уæлæ галуантæ дзы нæ аскъæрдзынæ. Уæддæр æвзæр нæ цардысты, фыццаг хатт куы сæмбæлдысты, уæдæй фæстæмæ дæр уыдысты амондджын.

Викæ йæ сæр æруагъта, йæ цæстытæ бацъынд кодта: цы у амонд? Доны тæбæгъ? Фæкъул æмæ нал и, æви æндæр цыдæр? Цы у амонд?.. Уыцы фатер... Уыцы уæрæх, райдзаст фатеры къæсæрæй фæлтау куы никæд бахызтаид, фæлтау сæ иууатон фатеры куы цардаиккой, япойнаг фæлмæн хæдтулгæ цы у, уый куы никæд базыдтаид, сæхи цъæхахуырт дæрдджын «жигули» йеддæмæ æндæр хæдтулгæ куы никæд федтаид, фæлæ цæмæй хайрæг уыд? Йе уæны нæ кæсы.

Уыцы изæр Хетæг сæхимæ æрбацыд æнкъардæй, йæ зæрдæйы сусæгдзинад æмбæхста, фæлæ Викæйæн цы бамбарын хъуыд: дуне дæр, бæстæ дæр æддæг-мидæг ауад, æмæ, æнхъæлдæн, уыцы æнамонддзинад сæ бинонтæм дæр æрбахæццæ.

– Хетæг?..

Уый йæм разылд, дзуапп раттын æй нæ фæндыд. Æмæ йæ Викæ æмбæрста: цы йын зæгъынмæ хъавы, уый йын зын у æмæ йыл йæхимидæг хæцы, йæхимидæг æй хурх кæны, фæлæ йын нæ комы. Сылгоймаг æй æрбахъæбыс кодта:

– Хетæг, ма тыхс, мах цыфæнды зындзинæдтæн дæр бабыхс-дзыстæм.

– Мæнæн цы бинойнаг и, ахæм никæмæн, – бахудт æм уый, фæлæ уайтагъд йæ хъæлдзæг цæстæнгас атад, йæ мидсагъæс, йæ мидкатай та лæппуйы сæхи бакодтой, нынкъард та. Æрæджиау загъта:

– Нæ заводæй дыууиссæдз адæймаджы арвистой, куыст сын нал и.

– Ды...

– Ёз уыдонмæ нæма бахаудтæн, фæлæ иннæ хатт куыстæй кæй æрвитдзысты, цыма уыдонæй иу æз уыдзынæн, мæ зæрдæ мæм афтæ дзуры.

– Ёмæ ды хорз кусæг куы дæ, – Хетæг хорз кусæг кæй у, Викае уый хорз зоны. Ёнæфæлынд, æнæсайнд, цы йын бахæс кæной, уый ма сæххæст кæна, уымæн гæнæн нæй. Йæ къам – заводы Кады фæйнæгыл, цалдæр хатты йын премитæ æмæ Кады гæхæттытæ радтой. Ёмæ ахæм кусæг нал хъæуы? Ахæм дæсны инженертæ уынгты рахау-бахау кæнынц? Цы ‘рцыд нæ паддзахадыл?

– Ныртæккæ хорз кусæг дæ æви æвзæр, уымæ ничиуал кæсы, хицауад сæ хионты, сæ зонгæты тбыссынц, æхца сын чи цас фылдæр ратта, афтæ сын хъармдæр бынæттæ агурынц.

– Хетæг, нæ фесæфдзыстæм.

– Викае, ныртæккæ ахæм рæстæг у, æмæ абон кусыс, фæлæ, райсом цы фæуыдзынæ, уый бæрæг нæу. Афтæ мæм кæсы, цыма фылдæр адæм сæрсæфæны былыл лæууынц. Рæстæг змæст, ивылд доны хуызæн.

Æрыгон лæг æмæ ус диваныл фæрсæй-фæрстæм сбадтысты. Сылгоймаг лæджы уæхскыл йæ сæр бакъул кодта.

– Викае, – йæхицæн дзурагау загъта Хетæг, – цыдæр нæ кæнын хъæуы, афтæ цæрæн нал и, фæлæ цы, уый нæ зонын, мæ сæр æй нæ ахсы.

– Хетæг, цы кæныс? Ахæм зæрдæсæттæн хъуыдытæ дæм никæд уыд. Ёгæр сау, мылазонæй нæ уыныс дæ алыварс дуне, цард, рæстæг, æхсæнад?..

– Викае, цымарамæ нæ батардтой, нæ астæутæм дзы нын-ныхстыстæм æмæ йæ нæма æмбарæм. Нынныхстыстæм дзы æмæ дзы цыдæр хуызы раирвæзын хъæуы, фæлæ куыд?..

– Ахæм хуызæнæй дæ никæд фæдтон, цысысмæй дæр ис раирвæзæн.

– Мах дæр раирвæздзыстæм, уæдæ ма ацы зæххыл цæмæ цæрæм, – йæ къух йæ бинойнаджы зæнгыл æрæвæрдта. Ёмæ Викае ахъуыды кодта Хетæджы сæры цыдæр ирвæзынгæнæн фæнд райгуырды, йæхимидæг цыдæр скарста.

– Ныртæккæ бирæ адæм кæнынц арахъхъы куыст.

Кæнынц. Викае дæр æй зоны. Водкæ кæнынц æмæ йæ вагæтты æмæ дæргъæй-дæргъмæ уæзласæн хæдтулгæты алырдæм ласынц, цалдæргай къуыритæ, мæйтæ сæ хæдзæрттыл нæ сæмбæлынц, алы фыдбылызты бахауынц.

– Ёмæ...

– Вика, ма тæрс.

Вика тæрсы. Бæгуыдæр тæрсы.

– Алцæмæй куы тæрсæм, уæд никæд ницы сараздзыстæм. Ёз дæуæн зын скæнон, уый никæд уыдзæн.

Чи зоны, уæд Вика куы загътаид, куы ныллæууыдаид, уыцы куыст сæ нæ хъæуы, истæмæйты цæрдзысты, уæд æндæр хуызы рауадаид Хетæджы хъысмæт, æндæр хуызы ацыдаид сæ бинонты цард. Чи зоны, уæд абон Хетæг æгас уайд, цардбарæг. Ёмæ йæм байхъуыстаид? Чи зоны, байхъуыстаид. Ёви хъысмæтæй лидзæн нæй? Вика йын ницы загъта. Хетæг цыдæр æнæрхъуыды, рог зондыл хæст лæппу нæу, йæ бинонты хорздынады тыххæй йæ уд дæр ратдзæн, æмæ сылгоймаг скарста: нæ йæ бакъуылымпы кæндзæн.

– Омæ, хорз. Дæ фæндтæ, нæ фæндтæ нæхи фæндиаг уæнт, – Вика йæм хæстæгдæр бабадт, æрбахъæбыс æй кодта æмæ ма йæ ныхасмæ бафтыдта: – Фæндаджы хорзæх дæ уæд!

Хетæгæн йæ фæстаг ацыды онг йæ фæндагтæ æдзухдæр рæстмæ уыдысты, амонджын, йæ балцæй-иу æдзухдæр разыйæ баззад. Водкæ иу æмæ дыууæ хатты нæ аласта. Фыццаг цыд æмбæлттимæ. Цалдæр уæзласæн хæдтулгæйы-иу иумæ бакъорд сты. Ёхца сæм фæзынд. Хетæг фæхъæддых, йæ къæхтыл слæуыд, царды ныфс дзы бацыд. Алы рейс дæр ын уыд урок, фæлтæрддынад. Фæндагыл-иу, арахъхъ чи ласта, уыдон фæфылдæр сты. Иууылдæр зонгæтæ, уæддæр æм Викайы зæрдæ ‘хсайдта. Фæстæмæ арæхдæр цыд иунæгæй, уæд та-иу усæн йæ зæрдæ бынтон йæхицæн бынат нал ардта. Хетæг цалынмæ уыцы куысты ныллæууыд, уæдмæ иу æхсæв æддæ никæд баззад. Фæлæ уый фæстæ... Дыгай-æртыгай къуыритæ йæм æнхъæлмæ кæс, мæй æмæ-иу фылдæр рæстæг дæр нæ фæзынд. Адæймаг, дам, алцæуылдæр ахуыр кæны. Вика нæ сахуыр. Ёнæ Хетæг, изæрæй схуыссыд æмæ райсоммæ æнцад-æнцойæ фæфынæй кодта, иу ахæм æхсæв нæ хъуыды кæны. Дæ хуыссæны рафт-бафт кæн, дзагъырдыстæй талынг уаты цармæ кæс, дæхицæн бынат нал арыс æмæ сыст, сывæллæтты куыд нæ райхъал кæнай, афтæ дæ къахфындзтыл æнæ уынарæй балкъонмæ ацу æмæ æддæмæ кæс; телевизор скусын кæнис, фæлæ тæрсыс, дæ хъæбултæ куы райхъал уой, уыдонæн дæр ма се ‘хсызгон хуыссæг куы фæсурай. Дæ хъуыдытæ зылынд иу адæймаджы – Хетæджы алыварс. Ды-

сон телефонæй дзырдта: дзæбæх у. Райсом дæр та сдзурдзæн, уæддæр æм дæ зæрдæ ‘хсайы. Фæнды дæ: цыдæр рæстæг куы афынæй уаис æмæ афынæй вæййыс, фæлæ фестæлфыс, цыма сонт дæ, афтæ дæ хуыссæны рабадыс. Мæнæ... мæнæ ныртæккæ Хетæг уыд дæ фарсмæ, базы бæсты дын йæ цонг дæ сæры бын бакодта, иннæ цонг фæлмæн æрынцад дæ риуыл. Ды уыдтæ дунейы тæккæ амондджындæр адæймаг, æмæ уыцы амонд æвиппайды фескъуыд. Хетæгмæ разилон, зæгъгæ, аныдзæвыдтæ къуыл, æмæ фестæлфыдтæ, фехъал дæ.

Хетæг, ахæм бон нæ уыд, æмæ Викæмæ телефонæй ма сдзура, йæ зæрдæ йæм ма ‘хсайæд, алцыдæр хорз у. Викæ-иу ын арæх хынджылæджы хуызы загъта:

– Де ‘хцатæ мæнмæ дзурыныл схардз кæныс, – цыма, Хетæг æм кæй дзуры, уый йын хъыг уыд. Сæ иуæн дæр æмæ иннæмæн дæр кæрæдзи хъæлæс хъусын уыд Дзæм-дзæмы суадон.

– Æз дæ хъæлæс фехъусыны тыххæй милуантæ дæр нæ бавгъау кæндзынæн, – арæх-иу загъта лæппу. Рейсæй ссыд æмæ-иу фæллад куыд нæ уыд: æгъуыссæг æхсæвтæ, йæ алы акъахдзæф дæр нервыты къуыбылой, йæ алы акъахдзæф дæр карды комыл цæуæгау. Цалдæр къуырийы, мæй, мæй æмæ æрдæг кæмдæр фæрахау-бахау кæн, уый æнцон у?

– Фæлæ, – загъта-иу Хетæг, – нæ фатеры къæсæрæй куы ‘рбахизын, уæд мæ фæллад атайы. – Æнхъæлдта-иу: йæ ас тагъд-тагъд нал ссардзæн, йæ гаччы цалдæр бонмæ дæр нал сбаддзæн, хуыссæгæй никæдуал бафсæддзæн. Фæлæ... йæ бинонты куы фены, уæд ног райгуыры. Æмæ-иу Викæмæ каст, йæ мидбылты йæм худт. Сывæллæттæ йæм æрбазгъорынц, чи йын йæ хъус иваздзæн, чи йын йæ бæрзæйыл йæхи æрцауындзæн, чи цы... Æмæ ма уæд цæй фæллад æмæ цæй цыдæр!..

Хетæг-иу рейсæй цы бон, цы изæр ссыд, уыцы æхсæв-иу нæ бафынæй сты. Викæ-иу ын сусæгæй дзурæгау дзырдта: фæллад у, афынæй кæнæд, нырма бонтæ æмæ ‘хсæвты мыстытæ нæ бахордтой. Сæ иуы дæр æмæ иннæйы дæр хуыссæг нæ ахста. Уыцы уæлмонц æнкъарæнтæ – ивылд доны æнæрцæф уылæнтæ – сæ уæлныхты-иу сæ систой, æмæ-иу Хетæг æмæ Викæ раздæры Хетæг æмæ Викæ нал уыдысты, зæххон адæммæ-иу ницыуал бардарттой.

Хетæг фæстаг рæстæджы арпæхдæр цыд иунæгæй, æмæ уый Викæйы æдзухдæр цыдæр тас уагъта. Ахæм фæндагыл цы не

‘рцæуы æмæ æмбæлттæ, æмбæлттæ сты, фæдисы кæмæ ахъар кæнай, йе уæхск дæм чи бадара, уый дын и. Фæстаг рейсы куы цыд, уæд æй къуылымпы кодта, æвæццæгæн, цы ‘рцæудзæн, уый йæ зæрдæ æмбæрста.

– Викæ, мацæмай тæрс, кæдæм цæуын, уый мын бæлвырд у, кæйдæрты дзы лæгæй-лæгмæ дæр зонын.

– Демæ искæй акæн. Æмбал фæндагыл цæджындз у.

– Викæ, алцыдæр хорз уыдзæн.

Викæйы æбæрæг тас уæгъд нæ уагъта. Нæ рæстæджы æууæнк иу адæймагыл дæр нæй, адæм кæрæдзийæн знæгтæ фестадысты. Æмæ сылгоймаг йæ къаймæ хатыд: ныууадзæд ацы куыст, йæхи мауал раппар-баппар кæнæд, ницы хъуаг сты, алкæмæн, уыдонæн цы фатер и, ахæм фатер и? Барæвзар мебель. Сæ япойнаг хæдтулгæ цæхæр калы. Цы ма сæ хъæуы? Цалдæр азы размæ, афтæ цæрдзысты, уый æнхъæл уыдысты? Æмæ уыдон иууылдæр Хетæджы тухиты фæрцы, æнæрæнцой, бинонтыл, хæдзарыл иузæрдион, иу бон нæма баулафид, удæнцой нæ зоны.

– Хетæг, æндæр куыст ссардзынæ, арахъхъ ласын ныууадз, – дзырдта йын Викæ. Уый-иу æм бахудт, æрбахъæбыс-иу æй кодта. Хорз. Хорз. Ацы хатт ма цæуы æмæ уый фæстæ стъæлф сæвардзæн, кæнæ та-иу ныхас æндæрырдæм аздæхта. Уыцы æмбисонд... Адзалы фæндагыл, дам, мыд конд и. Уыцы цалдæр дзырды, цалдæр ныхасы æппынæдзух Викæйæн йæ хъусты зæлынц. Куы нæ та скæуид. Йæ цæстытæ йæ къухы уæлфадаей асарфта. Йæ фарсмæ Лидæ, йæ цæссыгтæ æруадысты, уый куы нæ фенид. Æмæ сæ нæ фендзæн, мидæгæй автобусы цырагътæ нæ судзынц, талынг дзы у. Лидæ цы тæхудийаг у: йæ сæр фæстæмæ ауагъта æмæ адджын фынаей кæны, зæронд лæджды хуызæн йæ хуыр-хуыр хъуысы.

Ох-х... Нæ. Викæ йæхи хъæрæй скæуын нæ бауадздзæн. Йæ цæссыгтæ згъæлынц, исты хуызы сæ куы бауромид. Йæ цæсгом йæ армытæпæнтæй амбæрзта. Йæ цæссыгтæ уæддæр сæхи нæ уромынц. Автобусы талынг кæй у, уый хорз у, ничи йæ уыны.

Уыдзæн ма

КЪАДЗАТЫ Станислав

РАСТ РÆДЫД

* * *

*Прощай вино – в начале мая,
А в октябре – прощай любовь!*

Беранже

Ныр та бæгънæг къалиутæм кæс,
Дæ сагъæс арвгæрæттæм хæсс,

Мылаз, æргъæвст бонтæ нымай,
Цыма æнусы фæстæ – май!..

Мæнæн бынтон æндæр мæ уарзт,
Сæны нæ дæлдон кæны маст.

Мæ зæрдæ сидæрау куы риты,
Йæ хæкъуырцц цавдæй SOS æрвиты...

Ныр та бæгънæг къалиутæм кæс,
Æрхæндæг хорз зоны йæ хæс –

Сызгъæрин цинтæн дзуры рухсаг,
Мæ фынтыл дæр куы зилы къусбар...

Ныр та бæгънæг къалиутæм кæс,
Куы фестад сæрды галуан къæс,

Ныр мæргъты ахстæттæ – æдзард,
Фæхастой дард бæстæм сæ зард,

Цыма мын семæ ахастой мæ уд дæр,
Цы мын уыд адджындæр, рæсугъддæр...

Цæуыл ма аулафа цæст?
Нæ арвы – халæттæ æрмæст.

Тæхуды, хъарм бæстæм фæтæх!
Фæлæ куыд ныууадзон мæ зæхх?..

2003.27.10, 2016.07.10

ФЫЦЦÆГТÆ

*Æцæг курдиат лæгæрдзы
Кæддæриддæр æвæды.*

Æвæды чи гæрста фæндаг,
Йæ удæй чи ссыгъта сæуæхсид,
Йæ тугæй чи фыста нæргæ сидт,
Нæ дзырдтæй чи скодта æвзаг?

Къоста, Темырболат, Блашка,
Секъа, Елбыздыхъо, Гиуæрги.
Бæрзонд нæ систой Иры цъассæй,
Нæ фидæн бануæрстой сæ уарзты,
Лæууынц ныр дæр нæ зиуы сæргъы.

Цыдысты рухсгæнгæ æвæды,
Ныр дæр сæ фарнæй у нæ фæндаг.

2014

* * *

Нæхи æцæг уарзтæй нæ уарзæм,
Мæнг цинтæ бадомдтой нæ тых,
Кæйдæр дугъты нæ бæхтæ уадзæм,
Нæ артæй ма – æрмæст æртдзых.

Нæхи Хуыцауы бар нæ уадзæм,
Æмæ нын хæйрæг сси æлдæр,
Нæ артдзæстыл цъæх арахъхъ уадзæм,
Куыннæ кæной нæ сæртæ сар!

Нæхи æцæг уарзтæй нæ уарзæм,
 Нæдæр нын – мард, нæдæр нын – дзуар.
 Фыдæхæй уарзты суадон цуазæм,
 Уæд ма нын ноггæнæн цы уа?!

2015.30.10

* * *

Мæнæн ис иу цæсгом æрмæст –
 Дыдзæсгом дæр, æдзæсгом дæр нæ дæн,
 Æрттива цалынмæ мæ цæст,
 Мæ сыгъдæг номæн калдзæни тæмæн.

Æрмæстдæр иунаг-иу æвзаг мæнæн –
 Дывзагон дæр, æнæвзаг дæр нæ дæн,
 Æрттива цалынмæ мæ цæст, –
 Рæстдзинад дзурдзынæн æрмæст.

2016.24.02

* * *

*За дверью голос дребезжит,
 Ключей тяжелых громыханье, –
 Там раб с винтовкой сторожит
 Мое свободное дыханье...*

В. Коровин-Пиотровский

Мæ фырт, мæ урс базыр, мæ уидаг,
 Фыдгулты фæндиаг ма фæкæн дæхи!
 Дæ уд, дæ улæфт дæр – сæрибар,
 Нæ рæстдзинад та ног амондмæ – хид.

Хуыцауы раз сыгъдæг дæ, раст дæ –
 Кæнæд дын уыцы фарн дæ тых дывæр!
 Кæрон æрцæудзæни фыдмастæн,
 Нæ фынтæ иу зиуы уæддæр!..

Мæ улы базыртæ дæ сæрмæ
 Дæ бонтæ хъахъхъæнынц, дæ равг.
 Цагъарты ма бафæзм, мæ цæргæс,
 Йæ хъан дæ рахуыдта цъæх арв.

2012

* * *

Сыгъдæгдæр уац нæм суадон
Куы схæссы зæххы тарфæй.
Мæ дойны та дзы суадзон,
Мæ уд æнкъарын арвау.

Йæ рухс æмæ йæ хъазтæй
Уый зæххы бæллиц дзуры.
Йæ ихдоны цы тавс и –
Мæ зæрдæ дзы уæлхурон!

2008.30.07

* * *

Цы пъæззы у, цы зивæг?!
Цы мæрдвынæй, цы сар?!
Нæ улы бæркад ссивы,
Æфтауы йыл былар.

Æгъуыз-дыгъуызон рæстæг,
Æвыд-дывыдон дуг.
О цал хуызон – йæ цæсгом!
О цал хуызон – йæ туг!

Цы равзæрстам хуыздæрæн?
Мæнг ныхæсты хуыдым.
Цы ма нæм ис хуызæнæн?!
Цы ма нæм ис нывыл?!

2014.14.12

ЦÆРГÆСТЫ ÆМБИСОҢД

Æвзæрстой цæргæстæ сæхицæн,
Бæллиццаг ног фæтæг æвзæрстой –
Йæ цардæй ахицæн сæ хистæр
Æмæ кæрæдзийы æвдæрзтой,

Тыдтой йæ бынатыл кæрæдзи,
Фæлæ сæ иуы дæр нæ фæци,

Æгæр ныддæргъвæтин сæ хъаугъа
Хъысмæт сæ хъуахъдзыхæй фæуагъта –
Сæ дзырд кæрæдзиуыл нæ бадти,
Сæ сæргъы урс халон æрбадти.

Фæлæ халон халон у уæддæр,
У цæргæстæй алцæмæй дæлдæр.

2015

* * *

Нæ тæрхоны лæгты æз хонын æлгъаг,
Нæ тæрхоны лæгтæ сты хинæй хæлмаг.

Сæ зæрдæ нæ кæны хæрамæй æлгъæд.
Сырдонау нæ зыны æппындæр сæ фæд.

Нæ тæрхоны лæгтæ – уæййагæй – æлхæд.
Сæ маргæй у афтæ æрвон дуар æхгæд.

Уæд та дзы сæдæйæ куы разынид иу,
Лæгдзинад, æфсармæн кæй уды ис зиу.

2013.11.08

АЛДЫМБЫД

Иу адæймаг иннæмæн у Хуыцау

Рагон ирон æмбисонд

1

Оххай-гъе, цы фарн æркодтам нæймæ!
Иу адæймаг иннæмæн ныр – хæйрæг.

2

Сæрибары бæсты –
Уæгдибары низ,
Куы кæны нæ бæстæ
Кæфхъуындарау цъист.

Æфсарм дæр, æгъдау дæр
Сты хъодыгонд ам.
Уæд ма ныл Хуыцау дæр
Куыд дара йæ арм?!

Сайтанæн фæсайды
Æлгыстаг æнус –
Нæ царды уæлдайæг
Рæстдзинады рухс.

Æхцайы мæнг хурæй
Ныр адæймаг – буц.
Нæ зæрдæтæй сурæм
Рæстдзинады рухс.

3

Охх, хæйрæджджын рæстæг,
Нал ын ис сæрфат –
Цас нæм ис хъæдсæртæ!
Цард кæнынц хъæддаг.

4

Есть роковая пустота.

А. Блок

Дымды нæ куы кæны уыцы Афтид,
Цал уды дзы дзагæй рафтыд!
Уыцы Афтид арфдæр у цъæх арвæй,
У цъымарайæ зыддæр, мæнгарддæр.

Уыцы Афтид – рохуатæй фыддæр,
Уый кæны лæджы сырæй сырддæр.

5

Идет натиск на Язык – как средство мышления, серьеза, мысли. И с тем вместе – на писание, литературу, чтение.

Георгий Гачев

* * *

Æрдæгирæттæ сафынмæ – дæсныдæр,
Нæ адæмæн у се знаггад – дæсдывæр.
Куыд бирæ у æрдæгирæтты бон –
Куы кæнынц не ‘взаг, не ‘гъдæуттæн кæрон.

Æрдæгирæтты рæстæг –
Бæз-бæз кæны сæ хъæстæ,
Цæуынц сæ уды рæзты.

* * *

Кæйдæр куыройыл уадзæм мах нæ дон,
Кæйдæр уæрдоны гъæйттæй зарæм.
Нæхионтæ та, ехх, мæгуыр сæ бон,
Сæ хъынц-тæригъæдæй куы марынц..

* * *

Сау дуг графомантæн
Ног цинтæ хæссы –
Ис та дзы самандур
Чиынды бæсты.

Рæстæгæн йæ хъарм хур
Цъаммæрттыл кæсы –
Ис та дзы самандур
Чиынды бæсты.

Ахæм тар замантæн
Мамм вæййы æхсон –
Ис та дзы самандур
Чиынды æфсон.

* * *

*Цы номæй дæм бадзурон?***Къоста**

Цы номæй дæм дзурон –
 Кæцон дæ, цы туг?!
 Цы 'взагæй лæхурыс?
 Кæй артæн дæ суг?

Цæмæй ма дæ ирон, цæмæй?!
 Айдагъ номæй ирæттæ нæй.
 Кæм ис дæ хæс, кæм ис дæ туг?
 Кæм ис дæ мон, кæм ис дæ уд?

Цы номæй дæм бадзурон, цæй, –
 Дæ уды ирон зынг куы нæй!..

6

*О друзья, лишь поэзия прежде, чем вы,
 Прежде времени... и прежде всего...
 Наши души белеют, белее, чем снег.
 И приходит поэзия прежде, чем свет.*

Галактион Табидзе

Цы ис сыгъдæгдæр æмæ рухсдæр?
 Хуыздæр цы фехъуыстой æнустæ?
 Цы у фыццаг хæрзгæнæг фарнæн?
 Цы ис æхцондæр æмæ хъармдæр?

Поэзийы хъуытаз
 Куыд ирд-зæл у, куыд уаз!
 Фæлæ куы хъæуа, уæд
 Уый басгуыхы æрвнæрд.

Кæд дæ Къостайы рухс нæ хъæуы,
 Уæд дыл дæ сайд хъысмæт ныккæуы.

7

*Припадаю к народу. Припадаю к
великой реке. Пью великую речь, ра-
створяясь в ее языке.*

Иосиф Бродский

Ис ноггәнән суадон,
Нә аргъәутты ис.
Куыннә уой нә адәм
Мә ис әмә бис!

Нә фыдәлты зәрда –
Аланты әвзаг.
Сәузәрин цәхәртәй
Йә алы мыр – дзаг.

Цы ноггәнән суадон!
Цы фәйлаугә фурд!
Әгъуыстаг хәзнадон,
Фыдрохгәнән хур.

* * *

*День сытости никчемен и безлик.
День жажды, он воистину велик.*

Карин Бойс

1

Мә карз дойныйә, ме стонгәй
Куыд базырджын дән әз!
Сә сусәг тыхәй – ме ‘взонг дәр,
Мә Музәйән йә рәз.

2

Мә дойны – мә ис әмә бис.
О цалынмә суадәттә ис,
Мә дойны мын ма айс, Хуыцау, –
Йә фәрцы мәм Музә – хуындзау.

2013.02.09

* * *

Хъазæм премитæй, нæмттæй.
Махмæ фарны тæраз нæй.

Ис нын зыд æмæ кæрæф,
Ис нын дзыпп æмæ уæцъæф,
Нал ныл кæны фаджыс тæф.

2015.04.09

* * *

*Кæсы æмæ дард иу ран цыдæр
сау æндæрг дары; лæугæйæ куы кæсай,
уæд – фысвос, бадгæйæ куы кæсай,
уæд та – адæм.*

Аргъауæй

Куы нæм кæсой арвæй, уæд фос – æмæ фос,
Бынай нæм куы кæсой, уæд – адæмы ‘нгæс...

* * *

Нæ туг у, нæ зæрдæ
Фыдæлты ныхас,
Ныхасы фæлтæрты
Йæ сызгъæрин сасм.

Нæ туг у, нæ уд у
Фыдæлты хъæлæс,
Нæй йемæ фæцудæн,
Йæ фарнаы – нæ рæз.

2015.17.05

* * *

Ма, дам, цæут дисы,
Раст, дам, у нæ цард!
Иу дæс мины исы,
Иннæ – миллиард,

Æви афтæ кусы
Мин хатты хуыздæр,
Тавсæн æмæ рухсæн
Ахъаз у фылдæр?!

Уый мæ уды риссаг,
Цард кæй у мæнгард:
Иу дæс мины исы,
Иннæ – миллиард.

2015.05.10

* * *

Кæм ма ис ирон лæг?!
Уæцъæф ма æрмæст –
Гуыбынæй у ронбæгъд,
Æфсармæй та – уæрст.

* * *

Фыццаг уарзтау æвзаг дæр –
Æнусбонтæм лæвæрд.
Йæ тавс æмæ йæ ад дæр
Фыццаг уарзтау – æндæр.

ПЛИЙЫ-ФЫРТÆН

Ивгъуыд чи кæны цæраеццаг,
Уый нæ фидæн кæны буц.
Æтт, Таймураз, мах дæ фæрцы
Зонæм дард фыдæлты рухс.

* * *

Зинтæ – нæ зиуы сæр,
Раст дзырдыл – ричъи.
Аххосджын – иууылдæр,
Аххосджын – ничи.

* * *

Куыд фехъусой адæм мæ уадындз, –
Йæ цагъды мæнг зæлтæ куы нæй?! –
Дæс азмæ мын иу чиныг уадзынц,
Охх, уый дæр тыххæйты-фыдæй.

* * *

Салам, салам, мæ фæззæджы къæсæр!
Дæ рухс рындзæй мæ ивгъуыдыл фæлгæсын.
Сæнтурсæй дæр мæ Ирæн дæн кæстæр,
Мæ хъамбул уис та заргæйæ æрхæссын...

* * *

Фæлитойтæн рæстæг
Нæма уыд хуыздæр.
Тыхлæгтæ-дзыхлæгтæ –
Лæгау лæгты сæр.

РАСТ РÆДЫД

Рæдыдæй сраст кодтон мæ рæдыд
Æмæ мæм амонд дæр фæрæдыд...

* * *

Аллолай кæнынц нæ адæмæн,
Æмæ ритынц-хитынц авдæны...

* * *

Зæххыл куы нал уайд мæгуыртæ,
Уæд фестин хъæздгуыты хъæздыгдæр.

* * *

Поэтæн йæ рæдыд дæр раст у,
Поэтæн йæ фыдæх дæр – уарзтæй...

---

* * *

Цард зындоны цад фестад,
Адæм – зинтæй фыддæр.
Иууыл иухуызон не сты,
Ис дзы зæдтæ уæддæр.

Ацы хин-хæрам фурды
Ис сакъадах уæддæр –
У поэзи мæ удæн
Цард-зындонæй уæлдæр.

2015.29.12

ХÆЛÆДЖЫ ФЫДГÆНД

Радзырд

Уый раджы уыд, Уæрæсейы æфсады фыццаг ирон афицертæ куы фæзынд, уæд. Уыдон та фылдæр уыдысты хъæздгуыты фырттæ, стæй, нæ хæхбæстæм фæндæгтæ аразыны æфсон æрдзон хæзнатæ агурæг дæр цы ахуыргонд адæм цыдысты æмæ-иу рæстæгмæ кæмæ æрфысым кодтой, уыдоны цотæй дæр искуы исчи. Алык дæр уыдис рæстæмбис цæрæг бинонтæй. Уæрæсейæ сæм фыццаг æрцардысты æртæ уазæджы. Стæй ма сыл бафтыд дыууæ. Фыццаг æртæ хохæгтимæ фæндæгты арæзтадыл фыдæбон кодтой, фæстаг дыууæ та Алычы фыдимæ хæхтыл, кæмттыл зылдысты. Хæстæг ранмæ-иу Алычы дæр семæ акодтой.

Алык æнæзивæг, цырddзаст лæппу уыд, æмæ йыл сæ уазджытæ æнувыд уыдысты. Уырыссагау дзурын æй ахуыр райдыдтой, стæй та – кæсын æмæ фыссын. Зæрдæргъæвд разынд Алык. Уайтагъд кæсын æмæ фыссыныл фæцалх. Æмæ ууыл йæ ныййарджытæй уазджытæ фылдæр цин кодтой. Хохæгты цæмаен хъуыд йæ ахуыр, кусын зонад æндæр... Æмæ сæм уæд уазджытæ æрхатыдысты, махимæ йæ Уæрæсемæ рауадзут, æмæ уæм мах хуызæн индзылерæй сыздæхдзæн, фæндæгтæ уын араздзæн.

Алыкыл уæлдай иузæрдиондæр уыд сæ

хистæр Михал, зæрдæхæлар æмæ уæззау зонды хицау, Алычы фыд Бибоимæ уайтагъд кæрæдзи бамбæрстой æмæ сæ адджын хæринаг æнакæрæдзи дæр нал хордтой. Фыд æй уымæн бабар кодта. Алык йæ райгуырæн уæзæгмæ индзылерæй не ‘рыздæхт, фæлæ афицерæй. Хохаг нæрæмон лæппуйы сæхимæ асайдтой æфсæддонты цардыуаг æмæ кад. Æмæ ныр йе ‘фсæддон уæлæ-дарæс, йæ пъагæтты æрттывд, йæ æхсаргард, дамбаца стыр дис-сагæн ахадынц йæ коймæгты цæсты. Цинтæ æмæ йын хъæбыстæ кæнынц. Хистæр сылгоймæгтæн сæ фыццаг фарст ваййы, ус нама ракуырдайт, зæгъгæ. Алкæй дæр сæ бæргæ фæнды, ахæм фæлыст æмæ ахуыр сияхс йæ хæдзары къæсæрæй куы бахизид, уый. Йæ мад æмæ фыд, йæ хотæ, кæстæр æфсымæртæ ма зæххыл лæууынц, йæ цинай сыл базыртæ базад. Ныббуц дзы сты. Хъæу-зæды бæрæгбоны фæстæ фыццаг хуыцаубоны йын куывд кæнынц. Фыд фидарæй загъта: «Æз æй уæдмæ никадæм уадзын, йæ бынатæй йæ куы исой, уæддæр!».

Хъæуы зæды бæрæгбон дæр уыд хуыцаубоны. Уый размæ бон Алык йæ бæхыл фæцагайдта фæрссаг коммæ йæ мадыр-вадæлтæм. Æмбойны фездæхын уыд йæ зæрды, фæлæ йæ йæ мадыфсымæр Ботас сдзурын дæр нал бауагъта. Уайтагъд ку-сарт кæныныл ныллæууыдис. Сыхæгтæм, хиуæттæм фæдзырдта æмæ Алыкыл уæларвæй зæд æртæхæгау фæцин кодтой. Ботасы фыд Габойæн уыд дыууæ æфсымæры. Сæ хистæр Тоти. Æмæ уый удæгасæй иууылдæр иумæ цардысты, иу бинонтæй: цотæй, чындзæй, цоты цотæй – æдæппæт 30 адæймаджы, æмæ сæ хъæлæба никуы райхъуыст. Иу хæдзары хицæн уæтты цардыс-ты, иу кæрт сын уыд, иу къона. Иумæ куыстой, иумæ сæ къонайы фарсмæ хордтой æхсæвæр: раздæр нæлгоймæгтæ, стæй та – сыл-гоймæгтæ.

Афтæ цардысты, цалынмæ Тоти удæгас уыд, уæдмæ. Стæй æнæхъыпп, æнæсыппæй, кæрдзи зæрдæхудты нæ бацæугæйæ, байуæрстой хицæн бинонтыл.

Уый дæр Тотийы бинойнаг, сæ хистæр сылгоймаг Сонайы зондæй. Уый æнкъардта, уыцы цардыуаг сылгоймæгтæй кæйдæрты зæрдæмæ кæй нæ цæуы, æмæ сæ нырмæ йæ лæг Тотийы фарн уæдта. Ныр, цæйнафæлтау хылтæй ахицæн уой, уый бæсты сæ уарыныл ныллæууыд. Æмæ раст бакодта. Уый Алык тынгдæр банкъардта, Уæрæсейы цæргæйæ æмæ уырыссаг æмæ иннæ адæмты бинонты цардыуаг, уавæртæ уынгæйæ.

Уыдæттыл хъуыдытæ кæнгæйæ Алык здæхт сæхимæ йæ мадырвадæлтæй. Рагъмæ куы схæццæ, уæд æм йæ райгуырæн ком йæ армытæппæнау разынд. Бæх æрурæдта, йæ риуыдзаг сулæфыд æмæ йæ бафæндыд, йæ бакомкоммæ арвыл цы дыууæ цæргæсы зилдох кæнынц, уыдонау йæ базыртæ сисын æмæ сæ фарсмæ балæууын.

– Цæй диссаг дæ, райгуырæн уæзæг, цæй диссаг! – æвиппайды сирвæзт йæ дзыхæй. – Баивæн дын куынна ис! Цæрын нæ, фæлæ нæ мæлын дæр æндæр ран куыд нæ фæнды!... Мæнæ диссаг! Ныры хуызæн мæм уалдзæджы зæрватыччы цин – цъыбар-цъыбур йæ ахстоныл, айчы хуылфæй кæм ратылд, кæм схъомыл, ууыл никуы бахъардта. Æз дæр абон фæлтæхæн маргъæй уæлдай нæ дæн: ардыгæй та атæхдзынæн æмæ та æнæмæнг фæстæмæ здæхдзынæн. Мæ райгуырæн уæзæгмæ!

Уыцы хъуыдытимæ ма иу хатт йæ цæстæнгас ахаста йæ райгуырæн комыл, цæугæдоны фаллагфарс, комы фахсы хурварс сæ хъæуы æвардыл. Йæ сæрмæ бæрзонд аууон ран иу нарæг тæппæныл бæлæсты къох – Хъæузæды кувæндон. Æцæг зæдбадæн! Хъæубæстæ йæ кувæндонæн хуымæтæджы нæ равзæрстой. Цыдæр æрдзон фæзындимæ баст у, цыдæр дзы бафиппайдтой... Йæ рахизфарс дæрддзæф хохыл уæле дæлæмæ хъæды таг – Ивары хъæд. Хъæуы Ныхасы лæгтæ дзы суг ласын нæ уадзынц; хъæдæрмагæн дзы хидтæ æмæ хæдзæрттæ аразынæн, суг чи ракæна, уый иваргонд, æфхæрд æрцæуы. Ивары хъæд дæр æй уымæн хонынц.

Уыцы хъуыдытæ кæнгæ Алычы цæст ацахста кувæндоны сæрмæ фæздæджы пихылайттæ, æмæ фæуырдыг кодта, кæд уый дæр лæггадгæнджытæм истæмæ фæкасид, зæгъгæ. Цæугæдоны тæрфы доны хæл-хæлмæ хъусгæйæ цы зырдурыл бадын уарзта, уый цур дæр бæхæй нал æрхызт, йæ алыварс иу зылд æркодта æмæ йæм раздæрау ахæм стыр нал фæкаст.

Алык кувæндоны бынмæ лæггадгæнджытæн æххуысмæ бæргæ тагъд кодта, фæлæ уыдон ахæм æмхъæуккаджы истæмæ æвналын уагътой. Загътой йын: «Ам нæ фарсмæ бад, лæуу æмæ нын Уæрæсейы, дунейы хабæрттæ кæн. Бирæ хæлæрттæ дын дзы ис? Дæ куыст зын у? Цæргæ та кæм кæныс? Мах дæм хъусдзыстæм зæрдиагæй».

Фылдæр йæ зонгæтæ уыдысты, чи дзы – уымæй хистæр, чи – кæстæр. Æмæ цы домдтой, уый кодта. Уыдон æм афтæ зæрдиагæй

хъуыстой, æмæ-иу фырдисæй сæ цæстытæ цæхæр акалдтой. Фæлæ сæ кувæндоньы фарн æмæ сæ хæс рох нæ кодта.

Уæдмæ адæм кувæндоньы бын фылдæрæй – фылдæр кодтой. Чи саргъы бæхыл ссыд æмæ-иу сæ цъæх нæумæ Алычы бæхы цурмæ хизынмæ ауагътой, чи та – фистæгæй, уæлдайдæр кæстæртæ. Цыдысты сæ кувинагтимæ, иумæйаг фыдызгъæл та æрцæттæ кодтой кувæндоньы бын, нывондаг акусарт кæнгæйæ.

Æмбисбонмæ фынг уыд цæттæ. Алчидæр дзы йæ бынат ссардта. Алычы æрбадын кодтой хистæртæм æввахсдæр, кæд ын уым намæ æмбæлд, уæддæр. Фæлæ хистæрты ныхмæ сдзураентæ уыд...

Йæ хъæубасты нæлгоймæгты афтæ æмбырдæй лæппуйæ дæр никуы федта. Уæд сын-иу уырдыг дæр алæууыд. Ныр биноныг кæсы сæ алы фезмæлд æмæ мимæ. Раст æфсады куыд у, афтæ хиуылхæцгæ сæхи дарынц. Кæстæр йæ бынат зоны, хистæр бæрнон æмæ хъуыддагхуыз у, уæлдай ныхас дзы никæмæй хъуысы. «Мæнæ диссаг! Ай ирон æгъдау æфсæддон уагæвæрдзы хуызæн куы у!» – ахъуыды кодта йæхинымæры.

Фарстой йæ ... Æмæ йæ цæмæй нæ фарстой. Фæлæ хистæры разæй – ничи. Суанг, йæ ном уырыссагау куыд фыссы, уымæй дæр. Александр сын куы загъта, уæд ыл бадис кодтой. «Уырысмæ Александр ном арæх у. – загъта сын – Уый, дам, кæддæр стыр паддзахи ном уыд. Æмæ йæ сæ сылгоймæгтыл дæр æвæрынц. Æцæг – Александрæ». Уыцы уагыл тынг бадис кодтой, куыд уа уый та, нæлгоймаг æмæ сылгоймагæн иу ном, уа зæгъгæ. Уымæй дæр паддзахи ном.

Фынгыл хистæр бæгæныйы къус йæ къухмæ куы райста, уæд иууылдæр худаистæй сыстадысты, æмæ сæ «оммен» хæхтæ арыдта. Æртæ сидты фæстæ феуæгъддæр сты, æмæ та сын Алычы цæмæйдæрты афæрсынæн фадат фæци. Бадты адæм иууылдæр се 'ргом уыйæрдæм аздæхтой. Суанг фынджы хистæр дæр.

Уыцы уавæр мæсты кодта, йæ уд ын æвдæрзта Сабанæн. Цуанон лæг уыд æмæ-иу æдзух уый цуаноньы хабæрттæм хъуыстой, дис-иу кодтой, арвæй æрхаугæ згъæрæй цы дзыппыдаргæ кард саразын кодта, уый фыдызгъæл, суанг æргъиутæ дæр куыд æнцонæй лыг кодта, ууыл. Ныр дæр æй йæ дзыппæй бæргæ фелвæста, уæливыхтæ æмæ та дзы фыдызгъæл æнцонтæй æрлыгтæ кодта. Фæлæ йæ ничиуал бафиппайдта, йæ цуаноньы хабæрттæй дæр æй ничиуал бафарста. Æмæ йæ маст фыхт. Ноджы бадт Алычы бакокоммæ. Алыкæй бирæ хистæр уыд, фæлæ йæ цард

ницæуыл ма сахуыр кодта. Фыдзыкъуыр, фыдзонд, загъдкъахæг, æмæ дзы адæм сæхи хызтой, уæлдайдæр йæ къуымæлдзæфæй.

Сабан цалдæр хатты ныхас йæхимаæ раздахыныл ацархайдта, Арвыкомы йын йæ кард цы сомихаг сарæзта, уымæн сайын куыд нæ бакуымдта, уымæй та йæхицæй раппæлынмæ ахъавыд, фæлæ йын дзы ницы рауад. Алычы цур сæ йæ ныхæстæ не ‘ндæвтой. Иу рæстæджы, фынгæй сыста æмæ ацæуа, зæгъгæ, дæр афæнд кодта, фæлæ йæм уый тæргайау фæкаст æмæ сындзытыл бадæгау бадт. Йæхицæн бынат нал ардта, уырыссаг хæцæнгæрзты кой дзы куы райдыдтой, уæд. Алык сын æппæлын райдыдта, йæ кæстæр æфсымæр Бекийæн цы даргъхæтæлджын топп схаста, уымæй. Цуаны цæуынмæ, дам, уымæй хуыздæр хæцæнгæрз нæй.

– Куыд нæй? – фесхъиудта Сабан. – Мæ хъримагæн æмбал куы нæ ис!

– Дæ хъримагæн æз ницы зонын, фæлæ цы зонын, уый дзурын – загъта Алык.

Уый ма дын фехъуса Сабан, йæ бынатæй фестад æмæ цæуыныл ныллæууыд. Йæ дзыппыдаргæ кард фынгыл агуры... Нæ йæ ары.

– Цы фæци мæ кард? Ды йæ нæ айстай? – ныууырдыг Алыкмæ.

– Нæ йæм бавнæлдтон... – зæгъы йын Алык – Кард мæ куы хъуыдаид, уæд мæ фарсыл дæр ис.

– Уæдæ цы фæци?! Бамбæхстай йæ!

– Цы дзы кæнын дæ кардæй?!. Уæрæсейы кæрдтæй фылдæр цы ис... – загъта та Алык.

– Уæрæсейы цы ис, уый æз нæ зонын, фæлæ уым дæр мæ карды хуызæн нæй! Уый зон! Уæларвон згъæрæй конд у. Æмæ йæ дзæбæхæй æри! Науæд дæ хъуыддаг хорз нæу!..

– Мæнмæ нæй дæ кард. Кæд дæ кард хъæуы, уæд дын мæнæ мæ фарсылдаргæ кард, – сабыртæ йæ кæны Алык.

Сабанмæ уый ноджы карздæр æфхæрд фæкаст. Хъæрдæрæй спихылæйттæ ласта, æмæ йын хистæр бауайдзæф кодта, ма та сызмæнт, зæгъгæ. Сабан дын уый фехъуса, мæстæлгъæдæй йæ бынатæй фестад æмæ цæугæ-цæуын Алыкмæ æртхъирантæ кæны:

– Уый хуымæтæджы кард нæу æмæ дын нæ батайдзæн!.. Уый зон!..

Алык ын йе ‘ртхъиран ницæмæ ‘рдардта, нозт йæ сæры бацыд æмæ йæ уый абухын кæны, зæгъгæ.

Сабан хъæумæ куы фæуырдыг кодта, уæд йæ хæдзар суыдта, стæй – йæ цæхæрадоны кæрон дурты цæнд, кæддæр уæларвæй æрхаугæ згъæр кæм ссардта, уый. Дурты цæнд йæ фыдимæ скодтой æмæ дзы уыцы райсомæй раздæр куы ницы бафиппайдта. Уыцы згъæры гæбаз дзы кæцæй февзæрд, кæд уæларвæй не ‘рхаудта, уæд? Сæ сугсæттæнмæ йæ æрбахаста, фæрæтæй йæ æрдаудта, æмæ фæрæт фæцъула. Иуæрдыгæй дзы къæцæлы хуызæн цы лыстæг хай уыд, ууыл цас фæтухæн кодта æмæ йын асæттын тыххæйты бакуымдта. Фæрæты фарсыл æй æруагъта æмæ йыл æрфæд кодта.

Ай цыдæр диссаджы згъæр у, зæгъгæ, йæ зæрингуырда Тушманмæ схаста. Уый йæ арты фæфæлвæрдтытæ кодта æмæ йын афтæ:

– Диссаджы хъæбæр згъæр у, кард дзы куы скæнын кæнай, уæд ын æмбал нæ уыдзæн. Йæ ас гыццыл у, дзыппыдаргæ карды фаг у, фæлæ йын дуравзалы хъæуы. Мæнмæ нæй. Арвыкомы Сæнайы хъæуы сæрдыгон ахæм куыст фæкæны иу сомихаг.

Сабан хъуыддаг æрдæгыл нукуы ныууадзы. Ныр дæр йæ бæхыл бабадт æмæ Сæнайы балæууыд. Сомихаджы баййæфта йæ куырдадзы куысты уæлхъус. Йæ кусинаг згъæр æм равдыста, æмæ дзы уый кард скæныныл сразы. Загъта йын, гъе уæд æмæ уæд-иу æрбацу, зæгъгæ. Куы йæм бацыд, уæд æм цы кард равдыста, ууыл Сабан, йе згъæрæй йæ дзыппы цы чысыл хай хаста, уый æруагъта, æмæ æрфæд кодта.

– Нæ! Ай ме згъæрæй конд нæу!.. Кæм ис мæхион?! – рамæсты Сабан æмæ йæ хъримагмæ февнæлдта. Сомихаг фæтарст æмæ йæм уайтагъд йæхи згъæрæй конд кард радафта. Сабан та ууыл дæр йе згъæры сæстаг æруагъта æмæ йыл фæбырыд. – Гъе уый дын мæхион – бахудт æмæ дзы, сомихаг йæ куыстæн цас куырда, уый йын радта.

Уый фондз азы размæ уыд. Вал азы дзы йæхи фæрæвдыдта, ныр ын æй уыцы хъуымыздзых афицергонд бамбæхста... Нал æм ис. Æмæ та йæ маст рафыхт. Уымæн цы хъæуы, уый æз ныртæккæ бакæндзынæн, зæгъгæ, йæ цыд фæтагъддæр кодта. Сæхимæ куы æрхæццæ, уæд æхстуадæй уаты фæмидæг, йæ хъримаг къулæй райста, гилдзытæ йæ дзыппы ныккалдта æмæ фæде. Йæ ус ма йæ фæстæ рахъæр кодта:

– Нæ лæг, о нæ лæг, ацафон ма, тагъд изæр куы кæндзæн, уæд хæцæнгарзимæ кæдæм цæуыс?!

– Кæдæм цæуын, уымæй дæ ницы хъуыддаг ис æмæ æнцæд дæ куыдзы бынаты бад!.. – йæ масты цæхæр ыл бакалдта. Йæхæдæг адаг-адаг хъуызгæ кувæндонырдаæм ныййарц æмæ аууон ран йæхи æрæмбæхста.

Куывддонтæ къордгæйттæй цæуын райдыдтой дæлæмæ хъæумæ. Цалдæр лæппуимæ, бæхы идоныл хæцгæ, æрцæйцыд Алык дæр. Цæуылдæр биноныг ныхас кодтой. Сабаны уый æппындæр никацырдыгæй æндæвта. Йæ катый сси, нæмыг сæ Алык йедæмæ куыд никауыл сæмбæла, уый. Ныхъхъавы æмæ та топп æруадзы. Уалынмæ лæппутæ кæрæдзи схойгæйæ Алычы разæй фесты. Раст уыцы уысм топпы гæрах хæхтæ ныццарыдта, æмæ Алык фæуæлгоммæ. Бæх ныммыр-мыр кодта æмæ йæ уæлхъус лæугæйæ аздад. Лæппутæ, цы ‘рцыд, уый нæ бамбæрстой æмæ алырдæмыты кæсынц. Бæхы мыр-мыр сæ фездæхта, æмæ Алычы фыццагдæр хаудæй чи ауыдта, уый ныхъхæр ласта:

– Алык-к-к!

Базгъордтой йæм... Алык уæдмæ йæ уд систа.

Топпы гæрахмæ æрмæст хъæу нæ, фæлæ ком дæр йæ æрвылбоны хъуыдытæй феуæгъд. Алчидæр цыдæр бæллæх фехъусынмæ æнхъæлмæ каст. Хъæубæстæ уынгтæм ракалдысты, æмæ дзы чидæр Сабаны гæрзифтонгæй сæхимæ аууæтты цæугæйæ фæдта.

Куывддзау адæм дурдзавдау фесты. Кæй къух æм батасыд, уыцы фыдгæнд чи бакодта, уый сын зын базонæн нæ уыд. Æмæ уайтагъд хъæубæстыл ахъæр. Алычы мыггаг сæ хæцæнгæрзтæ райстой æмæ Сабаны хæдзары алыварс æрхъула кодтой. Мидæмæ йæм бабырсой, уый сæ сæрмæ нæ хастой æмæ йæм хъæр кæнынц:

– Æддæмæ-ма ракас, куыдз кæй ныййардта, уый! Дæ усы фæдджийы бын цы бабырыдтæ! Кæд лæг дæ, уæд ма æддæмæ ракас!

Сабан ныхъхъус. Æрмæст йæ усы хъæрæг æмæ æрдиаг куы райхъуыст, уæд та йыл фæхъæр кодта. Кæуынц, дзыназынц, бинонтæй хæдзары чи разынд, уыдон иууылдæр. Сабан-иу сырды фæдыл сусæгæй куыд зылд, афтæ йæ ныр дæр аирвæзын фæндыд, фæсвæдты алидзын...

Иуахæмы та йæм куы ‘рбахъæр кодтой, уæд тыргъмæ рагæпп ласта æмæ йæм кæцырдыгæй дзырдтой, уырдаæм дыууæ ‘хсты фæкодта. Уалынджы йæ Алычы кæстæр æфсымæр Алычы лæвар даргъхæтæлджын топпæй фæрсæрдыгæй æрбахста, æмæ дæ

фыдгул дæр – афтæ. Йæ уæлхъ тыргъы фæцъид. Бинонтæ йæ рудзынгæй ауыдтой æмæ нырдиаг кодтой. Фæлæ сæ тыргъмæ рахизын ничи бауæндыд.

Уæдмæ Сабаны мыггаг дæр топпæргъæвдæй хъæуы уынгты змæлын райдыдтой. Хъæуы хистæртæ дыууæ мыггаджы æхсæн бацыдысты æмæ сæ æрсабыр кодтой. Фæстæдæр та ирон фидыд бакодтой.

Афтæ йæ райгуырæн уæзæгыл йæ мæлæт ссардта Уырысы æфсады афицер Алык. Адæм ыл ноджы зæрдæрыстдæр фесты, Сабаны ныгæнæны размæ куы надтой, уæд. Йæ дзыппыдаргæ кард кæд разынд йæ мидæггаг хæлафæй æддаджы фадгуыты ‘хсæн. Фыццаг хатт фынгæй ацæуын куы афæнд кодта, уæд æй йæ дзыппы тыхтгыст акодта, дзыпп фæхуынкъ, æмæ кард бынмæ ныххауд.

Хæлæджы ацы фыдгæндыл кæд дыууæ æнусæй фылдæр цæуы, уæддæр адæмæй нæ рох кæны. Суинаг лæппуйы хъысмæтыл сæ зæрдæ фæриссы, Сабаны хуызæттæй та сæхи хъахъхъæнынц.

НОГ НОМ

ТАХЪАЗТЫ Артур

ДЫУУÆ ÆМДЗÆВГÆЙЫ

.

КÆМ ИС МÆ ФЫРТ?

Мæцы йæ мæты сау лæппуйы мад:
«Кæм дæ, хъæбул, æгас дæ æви мард?!.»
Æнæ йæ фырт ныккука и, ныттад,
Æнæ уымæй йын нал ад кæны цард.

Йæ сæрма зилы сау мигъты дзыгуыр,
Ныхъхъус вæййы йæ сау хъарæгмæ сырд.
Æхсæв-бонмæ дзыназы æмæ ниуы, –
Йæ судзгæ удхар нал цæуы йæ риуы.

Йæ хъæбул нал и, бацарæфтыд хæсты,
Лæууы цыртдур нæ уæлмæрдты йæ бæсты.
Хъæбулæй мадæн нæй зынаргъдæр царды, –
Йæ хъæбысы уый нал ныттухдзæн мады.

Ныр саударæг йæ сау бонтæ нымайы,
Йæ рыст, йæ мастæй тайы æмæ руайы.
«Кæм ис мæ фырт?» – уæлæрвты ма фæфæрсы,
«Кæм ис мæ фырт – цæуылнæ мæм æркæсы?»

ХÆЗНИДОН

Дуйнейи рохс дæ фæрци фæууидтон,
Хæзнати сæр – мæ уарзон Хæзнидон.
Куд хуарз æнцæ дæ къумтæ, дæ рæбун,
Идзулгæй си алкæддæр фæххæтун.

Кæцирдæмæ нæ ракаса дæ фурт,
Игъусуй си Дигори фарни дзурд.
Мæ уарзон гъæу, лæууæ мин ду федар,
Ду дæ нæ нифс, кæстæртæн – цирагъдар.

Не ‘сон нæбæл зæрдирохсæй цæуæд,
Нæ цийнити фæндури цагъд нæрæд.
Нæ кувди сæр – Устур Еунæг Хуцау,
Фæнзуйнаг уæд Дигори ‘хсæн не ‘гъдау!

Дæ кадæ дин бæрзонд хæссæд дæ фурт,
Хæлеу кæнæд дзиллæбæл фарни дзурд.
Мæ уарзон гъæу, мæнæн æндæр нæййес,
Де ‘ной цæридæ зæрди сау фæдес.

О Хæзнидон, муггагмæ мин цæрай,
Мæ фурти фуртæн де ‘гъдау амонай!
Ескæд, миййаг, ку ‘рцæуа мæ кæрон,
Дæ реубæл æй гъæуама иссерон.

СФЕЛДЫСТАДОН БЫНТÆ

БОЛАЙЫ фырт

НОВЕЛЛАЕТÆ

КАЛМ ÆМÆ ФЫЙЙАУ

Фыййау йæ фосыдзугтæ хызта сæрвæты, бонрæфты та йын лæгæты ривæд кодтой. Иу хатт лæгæты рæбын къулы хуынкъæй калм рахылди. Фыййау фестад, амарон æй зæгъгæ, фæлæ фæстагмæ йæ фæнд аивта. Къусы æхсыр æркодта æмæ йын æй йæ разы æрæвæрдта. Калм æй анызта, стæй дын йæ хъæлæсæй сыгъзæрин сом куы сæппарид. Фыййау дисæй амарди, цингæнгæ фелвæста æхца. Уæдæй фæстæмæ алы бон дæр калмæн йæ хуынчты был æвæрдта æхсыры къус, æмæ та йын-иу калм дæр йæ къусы сыгъзæрин сом ныууагъта. Иуахæмы фыййау йæхинымæры скарста: «Цæй æмæ, калмы амарон, йæ хуынкъ ын ракъахон, æмæ дзы цыдæриддæр сыгъзæрин ис, уый мæхи уыздæни». Лæдзæг райста æмæ хуынчты был æрлæууыди. Калм куы рабырыд, уæд æй лæдзæгæй ныддаудта. Калмæн йæ къæдзил лæгæты аздад, йæхæдæг йæ хуынчты смидæг. Фыййауæн йæ фæндæй куы ницы рауад, уæд йæхицæн загъта: «Калм мæ йæ маст исдзæни, фæлтау ардыгæй мæхи айсон дзæбæхæй». Æмæ æндæр ранмæ ацыди. Калм ын йæ хæдзар бацагуырда, йæ сывæллоны йын авдæны хуысгæйæ ссарда æмæ йæ ныххурх кодта. Изæрæй фыййау йæ сабийы мардæй куы баййæфта, уæд цавддурау фæци, стыр мæты бахауд, уæдæ дарддæр цы чындæуа, зæгъгæ. Бирæ рахъуыды-бахъуыдыы фæстæ загъта: «Бафидауын хъæуы калмимæ, намæ ма мын исты фыдбылызтæ скæндзæни». Калм цы лæгæты цард, уырдам бацыд, æнхъæлмæ кæсы калммæ. Иу афон уый дæр йæ хуынкъæй рахылд æмæ фæрсы фыййауы:

— Цы дæ хъæуы, цæмæ ма ‘рбацыдтæ?

— Бахатыр мын кæ ме ‘дылы ми. Фæрæдыдтæн. Цæй, æмæ амæй фæстæмæ лымæнæй цæрæм.

Уæд ын калм афтæ зæгъы:

— Æз æмæ дæуæн бафидауæн нал и. Мæ къæдзилæй мæ æнæхай кæй фæкодтай, уый-иу мæ зæрдыл куы ‘рбалæууа, уæд та-иу

мæ маст рафыцдзæни, ме ‘нæуынон-иу фестдзынæ. Дæуæн дæр-иу дæ авдæндзыд саби дæ цæстытыл куы ауайа, уæд-иу бар-æнæбары мæстæй адæнгæл уыдзынæ. Цæвиттон, иудадзыг кæрæдзийæн цæстысындз уыдзыстæм. Фæлтау дæхи айс æндæр исчердæм.

Уыйадыл фыййау уыцы бынатæй фæлыгъди бынтондæр.

ФÆНДАГ

Бæх æмæ хæрæг фæбыцæу сты, уайагдæр сæ чи у, ууыл. Адугъ кодтой, æмæ бæх фæразæй, уæдæ цы уыдаид. Хæрæг хивæнд кæм нæу æмæ цæхгæр ныллæуыди: «Фæндаджы аххос уыди. Уæдæ ма хохаг фæндагыл афæлварæм, кæддæра рындзмæ тагъддæр чи схизид».

Бæх сразы, æмæ адугъ кодтой. Бæх иуцасдæр куы азгъордта, уæд бастад æмæ æрдæгфæндагыл баззади. Хæрæг та цыд æнцад-æнцойæ æмæ иуцасдæр рæстæджы фæстæ хохы цъуппæй рака-сти.

Афтæ хæрæг фæуæлахиз бæхыл.

ХОРЗЫ ЙЫН БАЦЫДИ

Иу лæгæн йæ цæстыл кæрдзæвæг фæзынд æмæ хосгæнæджы бацагуырда. Уый йын æй сдзæбæх кодта, фæлæ йыл-иу уæдæй фæстæмæ кæмдæриддæр куы амбæлд, уæд ын-иу æй йæ зæрдыл æрлæууын кодта:

– Уæддæр дын, æвæдза, цы хорзы бацыдтæн! Æз куынае уыдаин, уæд æнæ цæстæй базадаис, уый зон!

Лæг йæ сæрæн нал уыд æппынæдзух уыцы ныхæстæм хъу-сынае, фырмæстæй йæ цæст акъахта æмæ хосгæнæгæн афтæ:

– Цæйнафæлтау мын алы бон дæ хорзракæнд мæ цæстмæ дарай, фæлтау æнæ цæстæй цæрдзынæн!

Дзæгъæлы нæ загъта фыдæл: хорз куы фæуай, уæд æй тайын бауадз. Иуæй-иуæн йæ хорзракæнд фыдракæндæй фыддæр у.

КУЫРМ ЛÆГ

Иу куырм лæг иудадзыг куывта Хуыцаумæ, куырдта дзы цæстырухс, æмæ йын Хуыцау цæстытæ куы радта, уæд та дзы лæг æрфгуйтæ курын райдыдта.

ФЫРЫДУР

Уыцы дур абон дәр ләууы Ходы Дзуары цур. Фыдәлтәй ахәм таурәгъ баззади. Ходмә-иу знәгтә куы ‘рбацыдысты, уәд-иу дуры бынәй фыр расәррәтт ласта әмә-иу фәдисы разәй ацыд. Иу хатт куы уыд, уәд хәуы фос иу чысыл ләппу хызта әмә дын әваст фәдис куы ныхтхәер кәнид. Фыр та иннә хәттытау дуры бынәй рагәпп ласта әмә фәрсы чысыл фыййауы: «Цы ‘рцыди?»

Ләппу худәгәй бакхәцәл әмә дзуры: «Ницы ‘рцыди, дә фенын мә фәндыд әмә фәдис ныхтхәер кодтон». Фыр рамәсты әмә зәгъы: «Чысыл сабитән хъазәнхәул кәм сдән, уым мә цард ницыуал у». Йә сәр кхәдзәхыл ныцавта әмә цавддур фестад. Уәдәй ардәм Фырыдур ләууы Ходы Дзуары цур. Хус аз куы скәны, уәд ходәгтә дурыл царв аскхәрынц, цәмәй кхәвда рацәуа, уый тыххәй.

ЧЪЫНДЫ ХОХАГ

Бирә фос кәмә уыд, иу ахәм хохаг базармә стурь хуылфы-дзауматә әлхәнынмә ацыди. Дзидзауәйгәнәджы баййардта:

– Асламдәрәй кәм и фыдызгәл?

– Сахары дыууә капеччы асламдәр у, – загъта йын дзидзауәйгәнәг.

Ләг сахары баләууыд. Иу базаргәнәджы фәрсы:

– Фыдызгәл асламдәр кәм у?

– Уартә уыцы хәуы иу капекк асламдәр у.

Хохаг та уыцы хәумә фәраст и, балхәдта дзы стурь хуылф-фыдзауматә. Уәйгәнәг уазәгуарзон разынди, сәхимә йә бахуыдта, хорз әй федта. Ләг әхсәвы уым баззад. Иуафон кәсы әмә фысым йә усимә сә хуыссәнәй сыстадысты, даргъ ләдзджытә райстой әмә фәцәуынц. Адон кәдәм араст сты, уый мын әнә базонгә нәй, зәгъгә, уазәг дәр сә фәдыл рацыд әмә, – диссәгтә! – ләг әмә ус уәлмәрдтәм бахызтысты әмә иу ингәныл сә ләдзджытәй раләууыдысты. «Мәнә дын, мәнә дын!» – хәер кәнынц ләг әмә ус әмә ингән сә тых, сә бонәй хойынц. Куы бастадысты, уәд сә куыст ныууагътой, сәхимә раздәхтысты. Уазәг сә фәрсы: уагәры уын цы кодта

уыцы ингән? Фысымты ләг ын дзуапп радта, уыцы ингәны, дам, ныгәд и ме ‘фсины фыццаг ләг. Ахәм чъынды, дам, уыд әмә-иу уәйән исты куы аргәвста, уәд ын суанг йе стджытә дәр йә бинонтән әвгъау кодта. Куы амард, уәд йә бынтә йә усән баззадысты. Ус дыккаг хатт мой скодта, әмә йә ног ләгимә «а» әмә «о»-йә цәрынц. Фәлә ус йә раздәры ләгәй уыйбәрц мәстытә зоны, әмә алы әхсәв дәр йә сәрыхица-уимә уәлмәрдтәм араст вәййы әмә, йә къухты фәллой йәхицән дәр әвгъау чи кодта, уыцы чъынды ләджы ингәнныл сә пырх акалынц.

УЫРС

Хохаг йә усимә балцы фәцәйцыд йә ефс-бәхыл. Иу суа-доны цур сә фәллад уадзынмә әрләууыдысты. Уалынджы сә цурмә, йә хәрзхаст уырсы тыхтә-фыдтәй уромгәйә, әрбалә-гәрста иу әвзыгъд барәг.

– Ехх, ацы диссаджы уырсәй нә байраг куы фәуайд, – дзу-рынц ләг әмә ус кәрәдзимә.

Хохаг йә фәндон бамбарын кодта барәгән:

– Дәхи дзыхәй цы зәгъай, уымәй дын «нә» нә зәгъдыстәм, әрмәст нын уыцы хорзы бацу...

– Дә ус мын иу хъәбыс акәнәд, әмә уә фәндонныл дыууә нал зәгъдызән, – дзуапп радта барәг.

Бирә рахъуыды-бахъуыды фәкодтой ләг әмә ус: ахәм худи-наг әруадзын әнцон кәцәй уыди? Фәстагмә уәддәр сразы сты: ам фәсвәд ран у, ничи нә фендзәни, усән та ләппуйы ахъәбыс кәнынай мур дәр ницы уыдзәни. Бафидыдтой. Ләппу сын сә фәндон сәххәст кодта, стәй йә бәхыл абадт. Ус әм бацыд, йә къухтә йәм сивәзта хъәбыс кәнынмә. Барәг әм фәләбурдта, саргъмә йә сәппәрста әмә афардәг. Хохаг ма йә йә ефсыл бәргә сырда, фәлә йә кәцәй баййәфтаид! Ләппу йә бәхы сәрсәфәнырдәм сарәзта. Уарийау атаhti сәрсәфәны сәрты, хохаг та иннә фарс аздади. Ләппу ма йәм рахъәр кодта:

– Дә ефсән цы байраг райгуыра, уымә дзәбәх зил, әмә ацы сәрсәфәны сәрты гәпп кәнынхъом куы фәуа, уәд-иу мә бацагур!

Барæг фæаууон, хохаг та сæхимæ æрбаздæхт æмæ æфсон скодта, мæ ус амард æмæ йæ фæндаджы был баныгæдтон, зæгъгæ. Цæмæй йыл баууæндой, стæй йæ худинаг ма рахъæр уа, уый тыххæй ма йын хистыл дæр нæ бацауæрста.

Йæ ефс куы ныззад, уæд лæг байрæгмæ зылынтæ байддыта. Байрагæн йæ дыууæ азы йæхи фесты. Лæг ыл саргъ сæвæрдта, сбадт ыл æмæ сæрсæфæнмæ араст. Уырс-бæх айтæ-уйтæ нал фæкодта, фæлæ сæрсæфæны сарты уарийау атахти. Хохаг йæ усы агурæг араст æмæ йæ иу хъæуы кæрон суадоны цур ссардта. Ус ын афтæ:

– Æз ныр зæронд дæн, мæ дыккаг мойæ мын зæнæг дæр и. Мæнæй дын ницыуал пайда и, фæлæ мæ мойæн йæ фыццаг усæй чызг баззад, абон æй чындзы æрвитæм. Бавдæл æмæ уый дæхицæн усæн аскъæф. Æз дын æй ардæм расайдзынæн.

Ус ацыд æмæ чызджы суадоны цурмæ ракодта. Хохаг æй йæ саргъмæ баппæрста æмæ йæ аскъæфта. Бæстæ фæдис сси. Сурынтæ йæ байддытой, фæлæ йæ баййафын ничи фæрæзта. Æрмæст æй чызджы фыд йæ уырсыл æрбацæйæйæфта. Куы йæм бахæстæг, уæд æм хъæр кæны:

– Дæ бæхæн йæ мæргъгæ фæлыг кæн!

Хохаг мæргъгæ алыг кодта, æмæ бæх цæргæсау асыффытт ласта сæрсæфæны сарты.

Фæдисæттæ фæрсынц чызджы фыды:

– Скъæфæджы баййафынмæ дæ чысыл йеддæмæ куы нал хъуыд, уæд ма йæм цæмæн бадзырдтай, мæргъгæ фæлыг кæн, зæгъгæ?

Лæг сын загъта:

– Уыцы хохагæн йæ бæхы фыд мæнæ мæ уырс у. Гъемæ мæ нæ фæндыди, мæ бæх фæхудинаг уа, уый.

УС

Дзæрæхы хъæды бадтысты абырджытæ æмæ кастысты сæ амæддагмæ. Иу афон куы уыд, уæд тигъæй æрбазынд æвзыгъд барæг æд хотыхтæ. Йæ сагæлвæст бæх йæ быны сиргæ ацыди. Барæг ахæм ракæнонарæзт уыд, ахæм сæрæн каст кодта, æмæ абырджытæ йæ бауromынмæ сæ ныфс нæ бахастой, ауагътой йæ. Дыккаг бон дæр та уыцы барæг раст уыцы фæндагыл фæстæмæ æрбацæйцыд. Æрмæст ацы хатт уыд афтид нымæты

хуызæн – йе зноны къæйных, сæрæн æнгас цыдæр фæци. Абырджытæ йæ уайтæккæ афистæг кодтой, йæ хæцæнгæрзтæ йын байстой.

Уæд сæм бæлццон лæгстæгæнгæйæ дзуры:

– Амарут мæ, æз уæддæр ацы худинагæн нæ бафæраздзынæн.

Абырджытæ йæм нæ байхъуыстой. Æппынфæстаг æй сæ хистæр бафарста:

– Знон дын дæ уæнгты ахаст, дæ къæйных цæстæнгас куы федтам, уæд дæм нæ иу дæр нæ бауæндыд, абон та ахæм æфсырд, ахæм æгуыдзæгхуыз уыдтæ, æмæ дæ ничиуал фæтарсти. Цы хабар у, цы дыл æрцыди?

Лæг сын дзуапп радта:

– Фыдсылы ахæсты бахаудтæн. Рахицæн дзы уаин, фæлæ нын зæнæг ис, æмæ фæразын. Знон нæхицæй куы цыдтæн, уæд цинай мардтæн, мæ усы иу бон уæддæр нæ фендзынæн, зæгъгæ, æмæ ме ‘ппæт тыхтæ дæр мæхимæ æрыздæхтысты, абон та, хъæумæ цæугæйæ, сагъæсы аныгъуылдтæн, уæдæ та мæ мæ фыдусы уынын хъæудзæни, зæгъгæ, æмæ мæ тых асасти. Сымах мæ ме ‘нæбонæй ссардтат. Ныр хъуамæ мæ худинаг мæ тугæй бафидон.

Абырджыты хистæр ын йæ бæх æмæ йæ хотыхтæ радта æмæ загъта:

– Уастырджи – де ‘мбал! Дæ фæндаг дар!

РАЙГУЫРÆН БÆСТÆ

Уæрæсейы паддзах Кавказы хæххон адæмты Туркмæ куы фæсырдта, уæд уыцы æвирхъау бæллæхы бахауди Сафар дæр. Иуцасдæр рæстæджы фæстæ йын бантыст йæ райгуырæн бæстæмæ æрбаздæхын. Æрфысым кодта Къорайы, йæ хæлар Уырысханмæ. Хæдзар уыди хохы рындзыл цæугæдоны сæрмæ. Иуахæмы чысыл сабитæ хъазыдысты уазæгдоны цур æмæ Сафары ауыдтой. Уый бадти сæргуыбырæй. Йæ цæстæнгас сарæзта, гыццылæй-иу йе ‘мгæрттимæ цы къохы хъазыдысты, уырдам. Йæ уадултыл цæссыгтæ гæр-гæр кодтой. Лæппутæ йæ бафиппайдтой, уый куы федта, уæд фестæлфыди, тымбылкъухæй йæ цæссыгтæ асарфта, стæй дзуры сабитæм: «Сывæллон гыццылæй цы фены, цы бавзары, уыдæттæ фæмысы йæ цард-

цæрæнбонты. Турчы ма хъуыддæгтæ æвзæр нæ цæуынц, фæлæ алы æхсæв дæр ма фыны уынын, ме ‘мбæлттимæ уартæ уыцы къохы куыд хъазыдтæн, уый. Райгуырæн бæстæйæн æмбал нæй а дунейыл. Æз æрбацыдтæн ма уарзон къох фенынмæ. Ныр та ма ногæй здæхын бахъæудзæн æцæгæлон бæстæм».

Уыцы ныхæсты фæстæ та лæгæн йæ уадултыл йæ цæссыгтæ æртылдысты. «Мæ чызг мын лæгъстæтæ кодта, – йæ ныхас дарддæр ахæццæ кодта лæг. – Урсдонæй, дам-иу мын дур æрбалас. Æмæ йын аласдзынæн. Дур – нæ райгуырæн хæхты чысыл къæртт – ма чызг ыл куыд цин кæндзæн, уый ма цæстытыл уайы. Æфснайдæй йæ дардзыстæм, цыкурайы фæрдыгау».

*Уырыссаг æвзагæй
Фатаонты Уариганы тæлмац*

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

*Нæ равдысты –
Бæззаты Андрейы куыстытæ.*

*Бæззаты Андрей (Скиф)
райгуырди Хуссар Ирыстоны.
1977 азы каст фæци Цхинвалы
Тугъанты Махарбеджы номыл
нывгæнынады училищæ.
1978 азæй фæстæмæ цары
Санкт-Петербурджы. Ахуыр
кодта Аивадты академийы.
Андрей у Невайаг сфæлдыс-*

тадон цæдис «Ас-Алан»-ы сæрдар, æхсæнад «Скиф»-ы разамонæг.

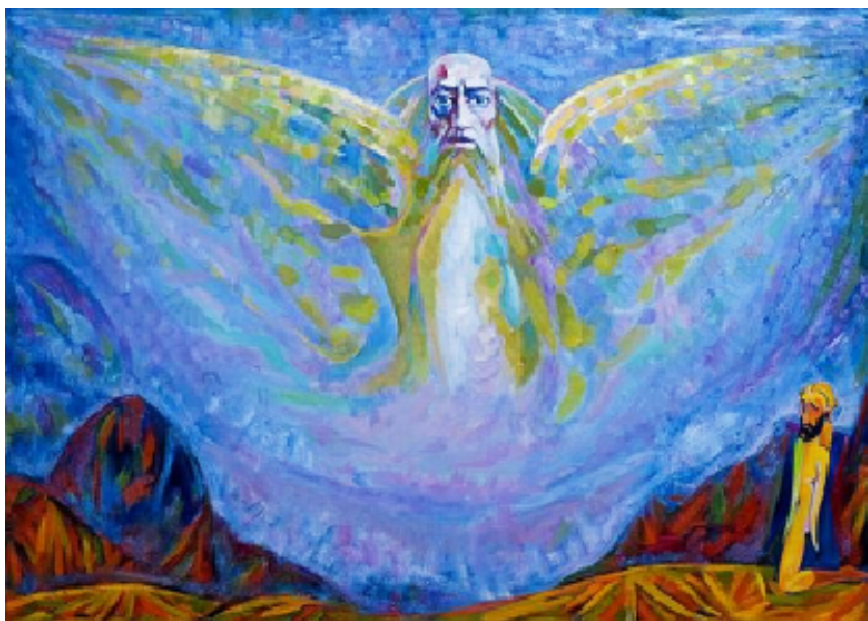
*Нывгæнæг йæ уацмысты тынгдæр архайы, цард-ы форматæ
æвдисыныл нæ, фæлæ царды философийы æгæрон тых банкъарыныл
æмæ йæ аивадуарзджытæм фæхæццæ кæныныл.*

Зæды ныв (Тли).

Быдыр.

Скифтæн сæфæн нæй.

Урс бæх.

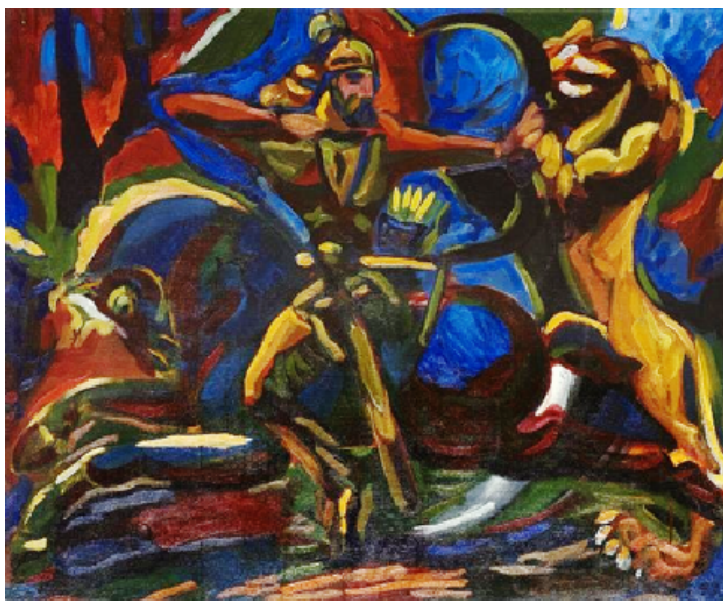
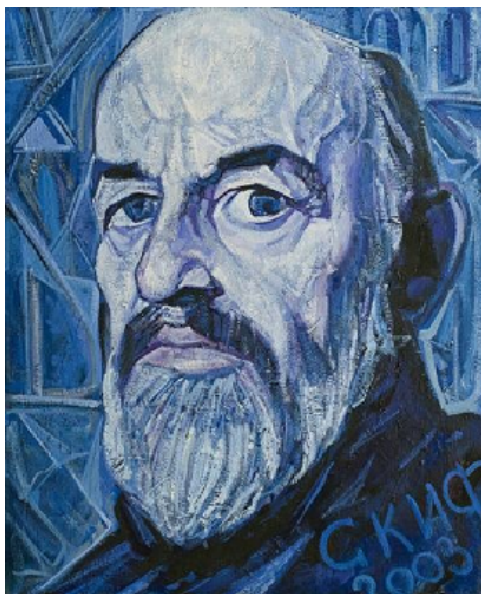

*Мæ цардæмбал
Ульянæйы сурæт.*

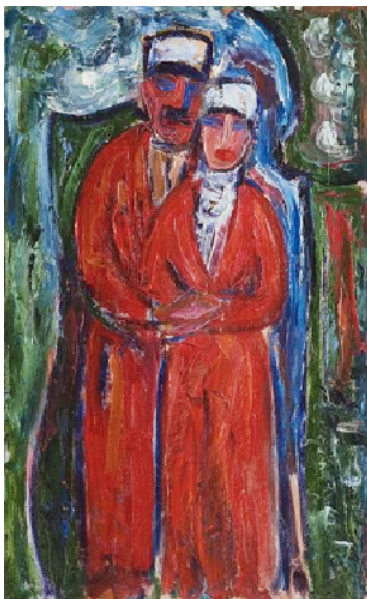
Нарты уадындз.

Гасситы Ахсары сурәт.

Скифты паддзах цуаны.

Иумæ.

Фатæхсæг.

Мæ нана Зассеон.

Фыдæлтæ рухсаг уæнт.

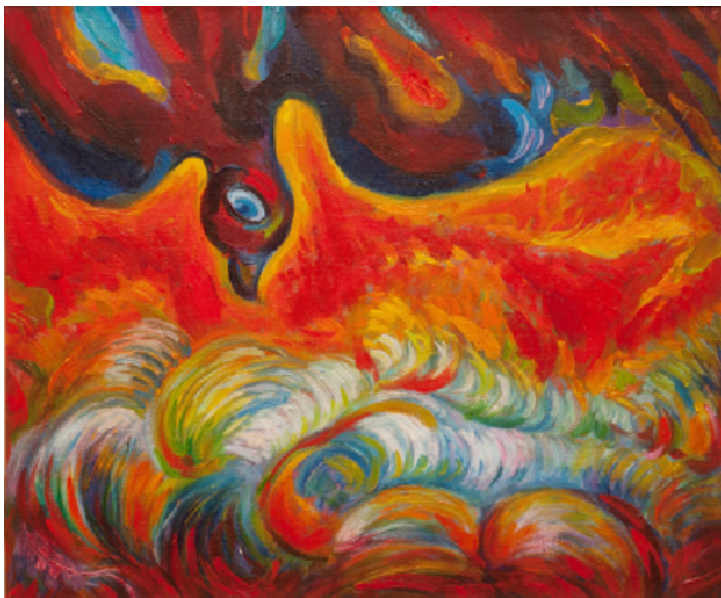
Секъа.

Мады зарæг.

Мыггаг.

Нарты равзæрд.

ЛИТЕРАТУРÆЙЫ ФАРСТАТÆ

МЗОКТЫ Аслæнбег

ИНТЕРВЬЮ КАСАТЫ БАТРАДЗИМÆ

*Канд хъустæ æмæ цæстытæй нæ,
фæлæ ма хъуамæ зæрдæйы тугдадзинтæй
дæр хъуса æмæ уына поэт.*

Нигер

Ирон поэзи абон кæмæй фидауы æмæ ныхасы аккаг кæй поэ-
тикон уацмыстæ сты, уыдонæй у Касаты Батрадз. Батрадзæн ис
йæхи аивадон дуне, æцæг æй хъæуы иртасын, æрмæст уæд
рабæрæг уыдзысты поэты уацмысты сусæгтæ, чиныгкæсæг ын
уæд бамбардзæн йæ хъуыдытæ æмæ æнкъарæнтæ.

Уыдонæн сæ иу – поэты аивадон æвзаг. Поэты аив ныхасы
алы дзырд дæр вæййы ирд æмæ бæлвырд.

Рагæй дæр мæ дисы æфтауы Батрадзы поэзийы сæйраг æу-
уал – йæ хуымæтæгдзинад. Цæвиттонæн æрхæсдзынæн йæ
æмдзæвгæтæй иу, мæ зæрдæмæ дзы тынг чи фæцыдис, ахæм:

*Сыфтæртæ, царды фæстаг бонтау,
Зилгæ, пæрпæргæнтæ донмæ тæхынц,
Сабиты хъазæн гæххæтт-наутау,
Сабыргай хъавгæ ‘мæ узгæ цæуынц...*

*Уад сæ æрбаййафы,
Айхалы сабыр цард,
Æмæ сæ уылæн фæйнæрдæм хæссы,
Донбылты азгъоры дымгæйы хивæнд зард,
Сыфтæрты хъазгæ ныуæрды, бырсы...*

*Иуты дзы андадзы доны былгæрæттыл,
Иннæты баппары арфдæр..
Афтæ фæхъазыд рæстдзинадмæ фæндæгтыл
Ме ‘взонг сыгъдæг удæй цард дæр...*

Лыстæг куы æркæсæм поэтикон текстмæ, уæд банкъар-
дзыстæм æмдзæвгæйы æмхуызон ныхасы мыртæ ([с], [т], [а])
æмæ нæ бон уыдзæн зæгъын, цæмæн пайда кæны поэт уыдоны

æууæлтæй йæ поэтикон уацмысы, уый. Фыццаг æмæ дыккаг цыппаррæнхъонты рифмикон зæлынад хицæн кæны æртыккаг цыппаррæнхъоны рифмæйæ – цæхгæр аскъуыйы. Цæмæн? Цæмæй, æмдзæвгæ чи кæсы, уымæн поэты аив, нывыл арæст ныхас йæ зонд æмæ зæрдæмæ бахъара. Уæдæ цыппаррæнхъонты кæрон цы бирæстæлфыгтæ æвæрд ис, уыдон дæр цæуылдæртыл дзурæг сты, хъуыдыйыл нæ æфтауынц. Уыдонмæ ма куы бафтауæм *аивадон фæрæзтæ*, кæцытæй фæпайда кодта Батрадз, – цалдæр абарсты, метафорæтæ, хъуыдыйады æмхуызон уæнгтæ (мивдисджытæ), удджын кæнын (олицетворение), бирæстæлфыгтæ, – уæд рабæрæг уыдзæн поэты зæрдæйы уаг. Фæззæджы нывтæй – бæлæсты хаугæ сыфтæй, дымгæйы хивæнд зæрдæйæ, донбылгæрæттæй – поэт мах бафтауы йæ зæрдæйы арф хъуыдытыл æмæ сагъæстыл. Æрдзы нывтæй – царды нывмæ, адæймаджы царды фæндагмæ, йæ сыгъдæг удыскондмæ.

Батрадзæн мыхуыры фæзындис æдæппæт цыппар чиныджы: «*Уазайы дæлфæз*» (1976), «*Уалдзæджы хъæр*» (1985), «*Зил-духæнтæ*» (1994) æмæ «*Удцырагъ*» (2008) – рацыдысты Дзæуджыхъæуы, чиныгуадзæн «Ир»-ы. Батрадзы æмдзæвгæтæ хаст сты ног антологи «Ирыстоны поэзи»-мæ (Ростов, «Веста», 2012) æмæ тæлмацæй æмбырдгонд «Поэзия народов России»-мæ (М.: «Мир», 2003).

Æрæджы Батрадзимæ фембæлдыстæм «Рæстдзинад»-ы редакцийы. Дзырдтам нæ мадæлон æвзаг æмæ ирон литературæйы, уæлдайдæр та нæ поэзийы уавæры тыххæй, нæ культурæйы риссæгтыл. Не ‘хсæн цы ныхас рауади, уый, мæнмæ гæсгæ, цымыдисаг уыдзæн журнал «Мах дуджы» кæсджытæн, дæр.

*Кæйдæртау æз уæлбæх цардæй нæ царын,
Мæ хъуыддæгтæ нымæт ехсæй нæ рæзынц,
Мæ фæндæгтыл мын байтауынц хæрагсындз,
Уæддæр мæ уд мысайнагæн æвæрын.*

*Куы сфæлмæцын мæ цард æмæ мæ рардæй,
Ыстыхсын æз, куы нæ мæ ‘мбарынц, уæд.
Ныссуйтæ кæнынц, амарынц мæ фæнд,
Фæлæ та рухс тын раивылы дардæй.*

*Сыгъдоны норст цæхæр æвзаргæ,
Цæуын куыстдзагъд лæгау рYSTæй.
Мæн тоны сайды тых рæстæй,
Уæддæр та алæгæрдын заргæ.*

*Кæйдæртау æз уæлбæх цардæй нæ царын,
Мæ хъуыддæгтæ нымæт ехсæй нæ рæзынц,
Мæ фæндæгтыл мын байтауынц хæрæгсындз,
Уæддæр мæ уд мысайнагæн æварын.*

Ацы æмдзæвгæ æз бакасттæн дæ фæстаг чиныг «Удцырагъ»-ы. Сфæлдыстадон куыст чи равзары йæ царды нысанæн, уымæн йæ цард дæр сæ æнцонтæй нæ вæййы. Цæвиттонæн хæссын ацы æмдзæвгæ. Батрадз, зæгъ ма мын, алцæмæй хъуæгтæ чи у, уыцы дунейы дæ зæрдæ цæуыл лæууы, ныфсы хос дын дзы цы у?

– Мæ ныфсы хос – мæ сыхбæстæ, мæ хъæубæстæ, Ирыстон. Мæ ныфсы хос – мæ зын æмæ мæ цины мæ фарсмæ чи æрбалæууы, уыцы æмгæрттæ, суанг дзы йе ‘цæг дунемæ чи ацыд, уыдон дæр. Стæй, Къостайы «Ирон фæндыр» цы сабитæ фæкæсынц, уыдон. Ноджы цæхæркалгæ сæуæхсид æмæ æртхуыз зæрæхсид. Мæ ныфсы хос – зæххон цард æд сагъæстæ, æд хъыгтæ, æд рухс цинтæ, æд судзгæ уарзт, æд маст.

Поэзиуарзджытæ афтæ бæлвырд нæ зонынц дæ царды хабæрттæ. Табуафси, Батрадз, радзур ма дæхи æмæ дæ фыдæлты тыххæй.

– Мæ фыдæлтæ цардысты Тырсыгомы Суатъисы хъæуы. Уырдам æрбафтыдысты Уæлладжыры комæй, Дагомæй. Ивгъуыд æнусы цыппорæм азты ралыгъдысты хохæй быдырма, хаст махъхъæлы зæхмæ. 1957 азы æрбалыгъдыстæм Уæлгинскæмæ. Ам бацыдтæн скъоламæ. Ацы хъæуимæ баст сты мæ сабидут, мæ цардвæндаджы фыццаг къахдзæфтæ, сыхбæсты, хъæубæсты фæсивæды цардбæллон æнкъарæнтимæ æмæ сыл абон дæр мæ зæрдæ не сивтон.

– Букуылты Алыксы 1980 азы 1 декабры фыста Дзесты Куызæгмæ: «Зæгъæм, ахæм амонд мæ фæцис, æмæ мæ чиныгкæсæг райгуырæд æмæ мын загъта, фыссын зоныс, зæгъгæ, стæй мæ бафарста, чи дын бацамыдта? Уæд æз зæгъин, Арсен æмæ Куызæгтыл сахуыр дæн, кæд исты зонын, уæд...» Батрадз, ды та кæуыл ахуыр кодтай æмдзæвгæтæ фыссын? Чи уыдысты дæ ахуыргæнджытæ ирон поэзийы?

– Мæ фыд Гоги (Георги, иу кълас дæр æм ахуыр нæ уыд) зæрдывардæй зыдта Къостайы «Ирон фæндыр» æмæ йын йе ‘мдзæвгæтæ æдзух кодта заргæ. Арæхдæр зарыд «Додой», «Салдат», «Фесæф» æмæ-иу æм изæрыгæтты хъуыстон. Мæ мад

Берозты Раичкæ зыдта тынг бирæ аргъæуттæ, таурæгътæ æмæ фыдæлты хабæрттæ. Изæрыгон-иу дурын пецы алыварс куы æрбамбырд стæм, уæд-иу тæбын цъындатæ, кæнæ тинтычъи кæлмæрзæн кæнгæйæ, кæнæ къуымбил æлвисгæйæ æнæмæнг исты аргъау кæнæ таурæгъ æнæдзургæ нæ фæуыдаид. Цыппар æф-сымæры æмæ дыууæ хойы уыдыстæм æмæ-иу æм хъуыстам æхсызгонæй, фæлæ йæм уæлдай æхсызгондæрæй хъуыстам мах, бионты кæстæртæ, мæ кæстæр хо Заремæимæ.

Скъоламæ куы бацыдтæн, уæд мæ къам уыд, иттæг хорз чи ахуыр кæны, уыдонимæ, æрмæст цыппæрæм къласы онг, уый фæстæ мæ ном арæхæй-арæхдæр æмбæлыд фыдуаг лæппуты номхыгъды, фæлæ уæддæр скъола каст фæдæн хорз бæрæггæ-нæнтимæ.

Аив литературæ мын тынгдæр бауарзын кодтой ирон литера-турæйы ахуыргæнæг Æрчъегкаты Зарæ æмæ немъцаг æвзаджы ахуыргæнæг Таутиаты Ирина. Ахæм бæрæгбон-иу нæ уыд, æмæ дзы æмдзæвгæ ма радзурон. Уымæ æрмæст иронау нæ, фæлæ немъцагау дæр, бирæтæ ма дзы абон дæр мæ зæрдыл лæууынц. Скъолайы райдыдтон æмдзæвгæтæ фыссыны фæлварæнтæ. Райо-ны газеты дæр дзы Дауыраты Дамиры фæрцы цалдæр мыхуыр-гонд æрцыдысты, фæлæ сæ æз ныффыстон, уый никæй уырныд-та, æмæ æз дæр сæ кой никуыуал кодтон.

Æцæг поэзийы дуæрттæ мын байгом кодта Джыккайты Ша-мил. Уый фæрцы базонгæ дæн Джусойты Нафи, Цæрукъаты Алыксандр, Плиты Грис æмæ Харитон, Бестауты Гиуæрги, Га-фез, Дзуццаты Хадзы-Мурат, Дзаболаты Хазби, Хъодзаты Æхсар, Малиты Георги, Багъæраты Созыр, Малиты Васо, Ходы Камал, Хостыхъоты Зинайы зæрдæмæхъаргæ æмæ арф хъуы-дыджын поэзиимæ. Шамил мын фæндаг байгом кодта æмæ ба-уарзын кодта уырыссаг æмæ фæсарæйнаг литературæйы хуыздæр уацмыстæм. Уыдон та цыдысты æрмæст йæ уæлмонц лекцитæй нæ, фæлæ йæхи фыст чингуытæй «Цæф сæгуыты маст» æмæ «Амыраны зæрдæ»-йæ.

Мæ ахуыргæнæгыл ма нымайын мæ дзæнæты бадинаг æрдхорд Хаджеты Таймуразы дæр. Йæ уацмыстæ æвзæрдысты мæхи раз. Абон дæр арæх раздæхын йæ чингуытæм æмæ сæ мæхицæн хъæрæй фæкæсын, Таймураз йæхæдæг куыд уарзта, афтæ. Хъыс-мæты ахæм фæндагыл чи рацæуа, уый поэзийы тæвагæй куыд хъуамæ фæцух уа?!

– «Надо оторвать себя от ненужных дел, заставить себя замкнуться и сидеть от зари до зари за столом» – ахæм хъуыдытыл хæст уыдис Калоты Хазби поэты царды æмæ сфæлдыстады тыххæй. Батрадз, ды та куыд фæкусыс де ‘мдзæвгæтыл’?

– Аслæнбег, æргом дын æй зæгъын, æз афтæ никуы куыстон, фæлæ уый æнæмæнг хъæуы. Бирæ хатт-иу мæм уæлтæмæн куы фæзынд, уæд-иу æз цалынмæ æмгъуыдтæ кодтон, уæдмæ-иу йæ къæдзил аздыхта æмæ-иу афардæг. Æз ма иу-æй бæргæ хъавыдтæн раздахынмæ, фæлæ уый куы фæтæргай уа, уæд ын æрцахсæн нал вæййы.

– Тыбылты Алыксандр поэзийы сæйрагдæрыл нымадта хуымæтæгдзинад. Уый фыста: «Цас поэतिकон уацмыс хуымæтæгдæр уа, æнцондæр æмбарæн уа, уыйас хуыздæр вæййы, уыйас аивдæр вæййы». Разы дæ Алыксандримæ, дæ къухы куыд бафты хуымæтæгдзинад?

– Уыцы хъуыды Алыксандры размæ дæр бирæтæ загътой, æз разы дæн уыдонимæ дæр, Тыбылты Алыксандримæ дæр. Алы фыссæг дæр хъуамæ тырна уымæ, фæлæ, мæхимæ гæсгæ, уыцы хуымæтæгдзинад мæ къухы нæма бафтыд.

– *Лæджы хъуыддаг
Бæргæ у зылыны растæй хатын,
Цъыфдзасты хуры тын уынын,
Æнæбон сабиты рæвдауын,
Йæ уд кæйдæр сæрыл хæссын
Кæнæ та уыдæттæм тырнын, –*

ахæм стыр хæс æвæрыс ды поэтыл, æмдзæвгæтæ фыссыны бар «Хуыцауæй лæвард» кæмæн ис, ууыл. Нæ абоны царды ма поэзийæн ис бынат, хъæуы ма поэзийы аивад адæмы? Цавæр у дæ поэतिकон CREDO?

– Цалынмæ адæймаг цæра, цалынмæ йæ зæрдæйы бынат уа уарзты æнкъарæнтæн, уæлдай нæу, ныййарæгмæ уа, райгуырдæн бæстæмæ, сылгоймаджы рæсугъддзинадмæ, царды рæстдзинадмæ, уæдмæ адæмы хъæудзæн поэзи. XX æнусы 60-æм азты Советон Цæдисы поэттæ æмбырд кодтой æнæхъæн стадионтæ, фæлæ уый ууыл дзурæг нæ уыд, æмæ се ‘ппæт поэзийы аивадæй сыгъдысты. Уый уыдис паддзахады политикæ æмæ дзы модæ сарæзтой. Мæ нысан у зæрдæмæхъаргæ ныхас ссарын.

– Уырыссаг æмæ фæсарæйнаг поэттæй кæй сфæлдыстад ай-

стай дæ зæрдæмæ хæстæгдæр, кæй аивадон ныхас дын дзы у хион æмæ цæмæн?

– Уыдон тынг бирæ сты, се ‘ппæт нымад нæ фæуыдзынæн. Пушкин æмæ Лермонтов, Сергей Есенин, Александр Блок, Роберт Бернс, Вильям Шекспир æмæ Гарсия Лорка, Андрей Вознесенский, Анна Ахматова æмæ Евгений Евтушенкойы хицæн æмдзæвгæтæ, Олжас Сулейменов, Владимир Высоцкий, Владимир Солоухин, Николай Рубцов, Кайсын Кулиев, Расул Гамзатов, ирландиаг поэзи æмæ алы адæмты сфæлдыстад агайы мæ зæрдæ.

– *Нæ нырыккон поэзийы сæ тыхтæ фæлварынц æрыгон курдиатджын поэттæ. Дæумæ гæсгæ, уыдонæй кæимæ ис бабæттæн ирон поэзийы фидæн?*

– Курдиаты цæхæрæй хайджын чи у, уыдонæй зæрдæдарæн ис Баситы Зæлинæ, Аслæмырзаты Дзерассæ æмæ Дудайты Черменыл. Фæстаг дыууæ фылдæр фыссынц уырыссагау, фæлæ сæ мадæлон æвзагмæ куы рахизиккой, уый мæ тынг фæнды. Къоста дæр фыссын уырыссагау райдыдта, фæлæ нын абоны Къоста ссис йæ «Ирон фæндыр»-æй.

– Дæ æмдзæвгæтæй иуы ды ныффыстай, дисгæнгæйæ:

Цы цард æрцыд!

Кæуыл, цæуыл æууæнда лæг?

Йæ цæстытыл?..

Йæ хъустыл?!

Æви ныр бирæ азты рох

Цы Хицау æмæ Стыр Хуыцауæй фестæм,

Ууыл?!

Цæуыл æууæнда лæг?!

Ацы рæнхъытыл рацыд ссæдз азы. Зæгъ ма йæ, уæдæ кæуыл æмæ цæуыл æууæнды æмæ дары йæ зæрдæ абон поэт æмæ ирон лæг Касаты Батрадз?

– Æмдзæвгæйы фарст æвæрд ваййы риторикон хуызы. Адæймаг, фыццаджыдæр, хъуамæ æууæнда йæхиуыл, кува Хуыцауæмæ æмæ архайа, йæ бон цы хъуыддагыл цæуы, уый фæхуыздæр кæныныл. Алы адæймаг дæр хъуамæ æнæмæнг æууæнда йæ сомбон, йæ фидæныл.

– Дæ чиныг «Удцырагъ» куы бакастæн, уæд бамбæрстон, ды канд лирик æмæ граждайнаг темæтыл хæст поэт нæ дæ, фæлæ

ма философ дәр. Уымән әвдисән сты ахәм рәнхътә әм-
дзәвгә «Мәхинымәр мәхицән»-әй:

*Дәхи-иу бафәдзәхс Хуыцауыл,
Æгайтма а зәххыл цæрыс
Æмә дын исчи барвæссыд дә уагыл.
Дә хъаруйә æххуысхъом кæд вәййыс, –
Уый амонд у, ыстыр амонд бæгуыдәр,
Æмә йыл макæд, макуы ‘ркæн фæсмон.*

Цавәр адæймаджы царды философыйы ахсджиаг фарстатæ агайынц поэты зæрдæ?

– Адæмы царды цы ахсджиаг фарстатæ ис, уыдонмæ се ‘ппæтмæ дәр поэт хъуамæ уа къæрцхъус, хъуамæ дзы иуән дәр ма ацæуа йæ фæрсты.

– Батрадз, дә æмдзæвгæты ды сагъæс кæныс нæ «бæрзон-
дылбадæджы лæвары» уавæрыл – нæ мадæлон æвзаджы хъыс-
мæтыл. Ды сидыс:

*Æрыхъал ут, адæм,
Æвзаг банкъарут адæн,
Уый нæ, уæд нæ фидæн
Нæ дыууæйы сæфтыл кæудзæн...*

Цард цавәр хæс æвæры ирон поэтыл, цæмæй адæмæн бамба-
рын кæна сæ мадæлон æвзаджы уæззау уавæр?

– Поэт иудадзыгдәр, гæнæн кæм уа, уым хъуамæ æвдиса
царды æцæгдзинад, адæмы фидæн кæдæм цæуы æмæ сомбон цы
хуызæн уыдзæн, уый. Фæлæ уыцы хъуыддаг мæ къухы не ‘фты.
Мæ бон цы уыд, уый загътон. Куыд бахъардзæн чиныгкæсæгмæ,
уый мæ тынг æндавы, фæлæ загъд æрцыд æмæ йын ныр тæр-
хонгæнæг чиныгкæсæг у.

– «Мах дуг» 2013 азы йæ цыппæрæм чиныджы ныммыхуыр
кодта дә æмдзæвгæтæй цалдәр. Уыдоны ‘хсән цымыдисæй ба-
кастæн дә тæлмацтæ уырыссаг поэт Риммæ Казаковайæ. Мæ
зæрдæмæ фæцыдысты. Куыд у, æнцон у тæлмац кæнын? Кæй
æмдзæвгæтæ ма раивтай ирон æвзагмæ?

– Тæлмац кæнын тынг зын хъуыддаг у. Æндæр æвзагæй хи
æвзагыл афтæ радзурын хъæуы уацмыс, цæмæй йыл чиныгкæсæг
ма фæгуырысхо уа, тæлмацгонд кæй у, ууыл. Тæлмацтæ бирæ нæ
фæкæнын. Уырыссаг æвзагæй ратæлмац кодтон къорд туркаг
поэты, Николай Рубцовы цалдәр æмдзæвгæйы.

– Ёмдзæвгæтæ фыссыны æдде ма кусыс газет «Рæстдзинад»-ы æмæ нæ республикайы Парламенты консультантæй. Мæ хъуыдымæ гæсгæ, ацы куыст дæуæн æххуыс у дæ поэтикон сфæлдыстады. Ёви æз раст нæ дæн?

– Цæмæй фыссæгæн бирæ бантыса, уый тыххæй, Калоты Хазбийы загъдау, хъуамæ адæймаг сæрибар уа къæбæр амалы куыстæй. Редакцийы æмæ уый размæ Парламенты консультанты куыст та сты бæрнон хъуыддæгтæ æмæ сыл хардз кæнын хъæуы бирæ рæстæг. Иу хъуыддагæн сты æххуыс, адæймаг царды гуылфы кæй ис, йе ‘ппæт хъуыддæгтæ йæм ирддæрæй кæй зынынц, уымæн. Фæлæ фенын, банкъарын иу хъуыддаг у, уый фæстæ дзы уацмыс саразынæн та фылдæр рæстæг, чи зоны, æмæ фылдæр курдиат хъæуы, æмæ – нæй.

– Сфæлдыстадон куыст чи кæны, уый йæ размæ æдзухдæр февæры, йæ дарддæры царды цæмæ тырна, ахæм нысан. Батрадз, цы ма дæ фæнды саразын? Цæмæ ма тырнынц дæ зæрдæ æмæ дæ зонд?

– Къостайы загъдау «Бирæ цыдæртæ мæгуыры фæфæнды иуай-иу хатт». Бæллицтæ æмæ фæндтæ бирæ. Сæ сæйрагдæр – æмдзæвгæты иу хорз чиныг рауадзын.

– Батрадз, мæ зæрдæ дын зæгъы, цæмæй, дæ размæ цы арфæйаг фæндтæ æмæ хæстæ сæвæрдтай, уыдон Хуыцауы фæрцы дæ къухы дзæбæхæй бафтой. Дæ поэзи дын чи уарзы, уыдон та æнхæлмæ кæсдзысты уыцы «хорз чиныгмæ».

ÆВЫД-ДЫВЫДОНЫ ДУГ

СОЦИАЛИСТИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ХАРАКТЕР ЛИТЕРАТУРНО- ГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ*

Одним из принципов метода Социалистического реализма в литературе является положение о единстве социалистического содержания и национального характера произведения. Без правильного понимания этого положения художник слова не может правдиво и исторически конкретно отображать действительность и выполнять ответственную задачу идейного воспитания трудящихся в духе коммунизма.

К сожалению, это положение неверно понимается некоторыми осетинскими писателями. Отдельные наши писатели, стремясь придать своим произведениям национальный колорит, национальный характер, рассматривают национальный характер, как навсегда данное, застывшее.

Когда речь идет о советском обществе, о советском человеке, нельзя прибегать к реакционным рациональным особенностям.

Товарищ Сталин еще в 1913 году в работе «Марксизм и национальный вопрос» указывал: «Нечего и говорить, что «национальный характер» не представляет нечто раз навсегда данное, а изменяется вместе с условиями жизни, но, поскольку он существует в каждый данный момент, — он накладывает на физиономию нации свою печать»... «Но что такое национальный характер, как не отражение условий жизни, как не сгусток впечатлений, полученных от окружающей среды?».

Товарищ Сталин, борясь против попытки бундовцев, грузинских и прочих националистов, которые стремились увековечить реакционные элементы в быту и культуре народов, тогда же писал: «Подумайте только: «сохранить» такие «национальные особенности» закавказских татар, как самобичевание в празд-

---

* Уацы стиль æмæ растфыссынадмæ æвнæлд не 'рцыд.

ник «Шахсей-Вахсей»! «Развить» такие «национальные особенности» грузин, как «право мести»!..

Эти указания товарища Сталина являются краеугольным камнем метода социалистического реализма.

Исходя из этих указаний, писатель должен различать национальную специфику в каждый данный период, поддерживать все, что прогрессивно, что растет и развивается, что имеет будущее.

Но определяют ли такие национальные особенности осетин в прошлом, как кровная месть, похищение женщин, калым, поминки, плач и причитания, песни религиозного характера и прочее социалистическое содержание? Безусловно, они не только ничего общего не имеют с социалистическим содержанием, но и в корне противоречат ему.

Буржуазные националисты поддерживали и использовали в своих реакционных целях такие «национальные особенности» осетин, как «кровная месть», похищение невест и др. Этим они наносили большой ущерб росту социалистической культуры, препятствовали внедрению социалистической идеологии в трудящиеся массы.

Идеализация, воспевание таких «национальных особенностей» во имя создания национального колорита в художественных произведениях всегда ведет к пропаганде националистических взглядов.

Примером в этом отношении являются отрывки из романа «Жизнь кипит» («В водовороте жизни») Т. Епхиева, опубликованные в журнале «Мах дуг» (№ 5, № 6 за 1949 год).

По замыслу автора в этих отрывках должны были быть показаны будни осетинской колхозной деревни в послевоенный период.

Но, вопреки жизненной правде, автор рисует советских юношей и девушек эгоистами, кровниками, сплетниками.

Вот содержание одного отрывка. Ислам, возвратившись из Советской Армии, не застаёт дома свою супругу Нади. Отец его, отсталый, темный человек, находящийся во власти феодально-родовых пережитков, доверившись сплетням, изгнал супругу Ислама из дому. Ислам не находит ничего лучшего, как порвать с Нади.

В таком же положении очутились работник райзо Камболат и его жена Вера. Камболату приписывают интимную связь с

Нади. Вера ревнует мужа к Нади, на этой почве возникают семейные неурядицы.

Вместо того, чтобы совместно с общественностью разобраться в этих слухах и наладить свою жизнь, эти типы, изображенные Епхиевым, как советские люди, действуют скорее всего, как персонажи низкопробной буржуазной трагедии. Вера, поругавшись с Нади на танцах, убегает и кончает жизнь самоубийством.

В этот же вечер на танцах юноша Симон стреляет в своего соперника Таймураза. Завязывается драка между членами двух фамилий.

Как видим, — Епхиев перенес мрачные сцены из жизни осетинского народа в далеком прошлом в советскую действительность и, тем самым, стал на путь ее опошления.

Ошибка Епхиева заключается в том, что он не увидел те величайшие преобразования в характере наших людей, которые в корне отличают советского человека от людей эксплуататорского строя. Писатель, желая отразить в своем произведении национальные особенности осетин, пошел по ложному пути, рассматривая их как нечто навсегда данное, застывшее.

Не только тогда, когда речь идет о советской действительности, но и при отображении дореволюционной действительности нельзя культивировать подобные «национальные особенности», ибо они в основе своей реакционны.

Увлечение описанием отживших обычаев и образов, мы находим в поэтических произведениях Гриш Плиева, в особенности в легенде «Сказание об Одиноком».

У осетин, как и у других народов при родовом строе, возникли такие суеверные обряды, как, например, поминки. Отправление этих обрядов объяснялось верой в загробную жизнь. Эти поминки воспел в «Сказании об Одиноком» Г. Плиев.

У Одинокого год тому назад скончался отец. По бедности своей он не мог справить годовую тризну по отцу. Мысль о невыполненном «долге» преследует его. Одинокий, чтобы устроить тризну, идет в лес и убивает оленя. Но разбойники отняли у него добычу, а его самого убили. Сельчане устроили поминки по Одинокому. Но никто не знает его убийц. Один из стариков произносит молитву, в которой просит, чтобы бог обнаружил и наказал убийц. И «чудо» свершается: убийцами оказываются поминальщики, которых тут же наказывают.

В некоторых стихах, посвященных Великой Отечественной войне, Г. Плиев, стремясь отразить национальный колорит, также пошел по неверному пути и показал советских воинов религиозными фанатиками.

В прошлом, по представлению суеверных людей, карканье ворон предвещало несчастье. Таким суеверным, темным человеком показан Г. Плиевым советский солдат (стихотворение «Поединок»). Услыхав карканье ворона, боец пугается, его охватывает предчувствие смерти.

В другом стихотворении («Солдат») воины перед отправкой на фронт заручаются покровительством «святого Георгия».

Если верить Г. Плиеву, эти типы должны... отстоять социалистический строй, рожденный Октябрьской революцией.

Подобные «национальные особенности» не характеризуют осетин, ни представителей других наций нашей социалистической Родины.

Ясно, что отдельные писатели еще превратно понимают формулу о социалистическом содержании и национальной особенности.

С возникновением социалистического строя изменились люди, их взгляды на труд, общественную собственность, утвердились новые моральные отношения между людьми.

На основе социалистической экономики и идеологии появляется много общего в характерах и психологии людей разных национальностей. По этому поводу очень интересны высказывания А. А. Фадеева на торжествах, посвященных 80-летию со дня рождения Коста Хетагурова в 1939 году: «Мы, товарищи, строя социализм и коммунизм, создали предпосылки тому, что в людях – и в русских, и в украинцах, и в белорусах, и в осетинах – появляются многие общие черты. Эти черты дает сам социализм, его новая социалистическая техника, его новые формы жизни. У колхозников, у русских и осетин, и украинцев, особенно у трактористов и комбайнеров, очень много общего в их характере и психологии».

Поэтому писатель должен замечать в жизни все прогрессивное, что сближает народы. Писатель правильно будет отражать в своих произведениях общее в характере и психологии людей социалистических наций, если он глубже будет изучать жизнь.

Но это, однако, не означает, что если у людей разных национальностей на основе совместной борьбы за коммунизм есть

много общего, то они не имеют своих специфических национальных особенностей.

«Советские люди — учит товарищ Сталин, — считают, что каждая нация, — все равно — большая или малая, имеет свои качественные особенности, свою специфику, которая принадлежит только ей и которой нет у других наций. Эти особенности являются тем вкладом, который вносит каждая нация в общую сокровищницу мировой культуры и дополняет ее, обогащает ее».

Таким образом, единство социалистического содержания и национальных особенностей достигается только тогда, когда национальные особенности освещаются социалистическим содержанием. А это значит, что национальные особенности надо рассматривать в движении и различать в них прогрессивные черты, соответствующие социалистическому содержанию.

Только при этом условии писатель правдиво будет отображать жизнь и создавать высокоидейные, достойные великой сталинской эпохи, произведения.

Х. Джиев
«Молодой большевик»
1952, 10 августа.

ИРОН
ПРОЗѦЙЫ
АНТОЛОГИ

БУЛКЪАТЫ МИХАЛ

(1928–1993)

Булкъаты Габойы (Гаврилы) фырт Михал райгуырд 1928 азы 14 ноябры Черекаулы хъæуы Къахеты. 1948 азы каст фæцис астæуккаг скъола Дуиссчы æмæ бацыд Калачы æфсæнфæндагон транспорты инженерты институтмæ. 1953 азы райста уæлдæр ахуырады диплом æмæ кусын райдыдта Донецкы æфсæн фæндагыл. 3 азы фæстæ сыздæхт йæ райгуыраг бæстæмæ æмæ 25 азы дæргъы фæллой кодта æфсæнвæндаджы Самтренийы хайады.

Гуырдызыйы хицаудзинад расистон зондахастыл хæст адæмы къухтæм куы 'рхауд, уæд Михалы йæ сæр Цæгат Ирыстоны æфснайын бахъуыд, æрцард æнæбары цардæй йæ хæстæджытæм. Йæ адзал дæр æй ам 1993 азы 23 декабры æрæйæфта.

Михалы уацмыстæ фыццаг хатт мыхуыры фæзындысты 1961 азы. Номгæнæг ын басгуыхтысты йæ историон романти «Теркæй Туркмæ» - дыууæ чиныгæй (1970 æмæ 1979 азтæ) æмæ «Дæ фыдæлтæ рухсаг» (1982 аз). Адæмон сфæлдыстады цалхвæдыл фыст у йæ роман «Нарты Сосланы æвдæм балц».

Йæ чингуытæ фæстагдæр хатт рацыдысты 2011 азы.

БУЛКЪАТЫ Михал

ТРАКТОР ÆМÆ ГУТОНЫ ЗАРÆГ

Радзырд

Мæ гутон, мæ галтæ

Мæнæн дæр – цæттæ.

Къоста

Тракторист гутонвæдмæ йæ цæстытæ ныццавта, афтæмæй скъæрдта йæ 'фсæн бæх.

Тракторы размæ къодахы сæр бызычыйау сзынд, фæлæ йæ тракторист ницæмæ 'рдардта. Комкоммæ йыл баскъæрдта йæ уайыг æмæ, фых картофау, ныммур и къодах.

«Къодахы фæфиппайдта, фæлæ ауæдз азул кæнынæй йæхи бахызта», – ахъуыды кодтон æз.

Æвиппайды трактор йæ мидбынаты фæлæууыд. Æвæццæгæн, зæронд уидæгтыл ныххæцыдис гутон. Йæ гыбар-гыбур фæтыхджындæр: æфсæйнаг къухдарæнау, фæздæджы тымбыл къæмтæ паракатæй спырх кодта уæлдæфы. Йæхи размæ ахъаззаг ариуыгъта, фæлæ змæлгæ дæр нæ фæкодтой, зæххы бын чи нысуйтæ, уыцы зæронд уидæгтæ. Трактор пыррыччытæ кодта фæллад саулох бæхау, фæлæ уæддæр ницы фæрæзта. Скъæрæг гутонвæдæй йæ цæст нæ исы, афтæмæй размæ-фæстæмæ кæны. Бавнæлдта тагъдады мæцъисмæ æмæ йыл æрбахæцыдис. Трактор уæд размæ уæгъдидон тæлтæг бæхау агæпп кодта.

«Уæддæр нæ фехæлдта ауæдз», – æхцон улæфт скодтон æз.

Тракторист фæстæмæ фæкаст æмæ, уæлахиздзауы мидбылты худгæ, йæ рихитæ адаудта. Æз æм æввахсдæр бацыдтæн. Йæ цæсгоммæ йын фæкомкоммæ дæн æмæ джихæй аздадтæн:

«Ай, Уасо куы у, мæхи Уасо, нæ зæронд гутондар».

– Уасо, о, Уасо! – мæ тых-мæ бонæй фæхъæр кодтон, цæмæй тракторы гыбар-гыбуры ма фæбынæй уа мæ хъæлæс.

Уасо трактор фæурæдта, стæй мæм фæкастис. Йæ цæсгоммыл ма ныр дæр фæфиппайдтон æрдæбоны мидбылхудты фæд. Чысыл раздæр зæронд къодахы уидæгтыл куы фæхæцын кодта гутон, уæддæр мæ зæрдæ ныссæххæтт ласта, фæлæ ма Уасойы цахъхъæн лæджы зæхфæлдахгæ федтаин, уый æнхъæл кæм уыдтæн! Раджы дæр-иу афтæ кодта, æз æмæ морæ галимæ куы хуым кодта, уæд. Æнæхъæн бон бахъуыдаид къодæхтæ æмæ дуртæ къахын, уæддæр сын сæ иувæрсты нæ ауагътаид гутон, нæ фæзылын-мылын кодтаид ауæдз.

Ныр йæ къух йæ ныхыл авæрдта, афтæмæй мæм нымдзаст ис...

Базыдта мæ...

– Хо, хо, хо, Генджо, уый ды дæ? Æгас цæуай, цы хур, цы къæвда дæ ‘рхаста?

Буцдæрæн мæ Генджо хуыдта Уасо, фæлæ мыл уыцы ном цæмæн савæрдта, уымæн ницыма зонын.

– Кæцæй фæдæ, Генджо, цы дæ ‘рхаста?.. Кæдæй нырмæ дæ нал федтон? – худгæйæ мæ фæрсы Уасо æмæ мын фырцинæй йæ уæззау къухтæй мæ фæсонтæ хоста.

– Æрбаздæхтæн мæ рагон хæтæнтæ уынынмæ... – цыбыр дзуапп ын радтон æз.

– Рагон хәтәнтә, рагон, – конд хуыммә кәсы, афтәмәй йә былтә гәзәмә змәлын кодта Уасо, – зәронд адәмы ма чи хыуыды кәны?..

Әцәг циндзинад бавзарын кодта зәронд гутондарән мә фенд. Фырхүдәгәй йә даргъ рихиты кәрәттә, зад әфсиртау, зәу-зәу кодтой.

– Уәдә дә рагон бынәттә уынынмә ‘рцыдтә, и? – ауәдзыл әрбадти Уасо әмә мәнән дәр цәстәй ацамыдта, ды дәр мә фарсмә ‘рбад, зәгъгә. – Ох-х, цас мәстад уыдис уыцы зәронд рәстәджы, фәлә йә уәддәр хаттән цәйдәр тыххәй әхцонәй әрбаймысәм. Кәд нын, мыййаг, уым цы ‘взонгдуг баззадис, уымә йәхи ласы адәймаджы зәрдә?.. – Уасо әрхәндәг уынар-гъыд ныккодта.

Мәнән мә зәгъинагтән сә сәрбос мә къухәй аирвәзт, әрмәст ма уый сфәрәзтон:

– Тракторист дә, Уасо? – әмә йын йә халасдзәф, даргъ рихитыл мә цәст ахастон. О, куыд бирә уарзын уыцы даргъ рихитә!.. Кавказы бәрзонд, әлхынцәрфыг хәхтау, халас кәуыл сбадтис, уыцы зачъетә. Гутоны сиукъыл-иу куы ныххә-цыди, уәд-иу цъәх арвмә йә цәстытә ныццавта, афтәмәй-иу гутоны зарәг систа сындәггай-сындәггай, цыма йә къухы әхсырәй дзаг къус уыдис әмә куы атындза, уәд уый куыд акәла, афтә әнәвгъау ныппырх уаиккой уыцы зарәджы хәрзи-уәджы зәлтә.

– Ох-х, цы гәнән дзы ис, мә хур? Әппәт дәр мын мәнә уый фәразын кәны, – әрәджиау та загъта Уасо, әмә, гутон зәххәй цы фахс афәлдәхта, уый йә къахәй бакъуырда.

Хур арвы астәумә схәццә. Конд хуымән йә тәф хәрдмә цыдис. Уасо йә армыгъәпән йә цәстытәм фәаууон кодта, афтәмәй уәләмә скасти:

– Уәууа, әмбисбон сси! Марадз, Генджо, суадонмә тәхгә әмә узал дон әрбаскәф!

Зәронд гутондары цәсты нырмә дәр галгәсәй, цумайы ләппуйә кәй баззәдтән, уый мын мә зәрдә батавта.

Уәддәр уыцы зарәг... Мәнән фыццаг ләгдзинад чи бавзарын кодта, уыцы гутоны зарәг...

Дурынмә фәләбурдтон, мә дәларм әй акодтон әмә конд хуымы суадонырдам фәцәуәг дән. Цыма мыл базыртә базадис, уыйау ауәдзәй ауәдзмә сәррәтт кодтон. Цавәрдәр тых мә размә

схуыста, цыма, авд хохы фале цы æвзонгад баззадис, уый зæронд гутондар суадоны цур ныббаста æмæ йыл ныр уым сæмбæлдаин, уыйау фырцинæй мæ зæрдæ мæ риуы кьултæ хоста.

Чидæр залмы сыфæй дон банызта æмæ, æвæццæгæн, уазал донæй куы бафсæстис, уæд йæ донгарз суадоны цур аппæрста. Æнæрæнцой уддзæф залмы сыф фелвæста æмæ йæ суадоныл ныддæлгоммæ кодта, ауондарæнау, цыма суадоны, чызгусы цæссыгау, рæсуг донæн сызмæнтынаы тарстис. Залмы сыфыл иуырдам ахæцыдтæн чъызгæ, дурын донæй айдзаг кодтон æмæ уайтагъд Уасойы цур фæвзæрдтæн.

– Генджо, куыд тагъд æрбаздæхтæ? Ох-х, дæуæн цы у, мæ хур! Дæ уæрджытæ дæ рогæн хæссынц нырма, дæ уæрджытæ! – хъынцъымы тæн та ныззæлланг кодта Уасойы хъæлæсы.

– Нырма ды дæр нæ дæ зæрæдты номхыгъды, – ныфсæварæгау ын загътон æмæ йæм комкоммæ бакастæн.

– Куыннæ дæн, куыннæ, дæ рынтæ ахæрон? Ныр мыл тагъд æртиссæдз азы куы сæххæст уыдзæн.

Йæ кармæ гæсгæ йын цы не ‘мбæлд, ахæм куыст цæмæн кодта, уымæй бафæрсынмæ хъавыдтæн Уасойы, фæлæ мæхи фæурæдтон. Æрдæбон зæххы фæзгъæр йæ къахæй куы бакъуырда, уый æрбалæууыдис мæ зæрдыл æмæ мæм афтæ фæкастис, цыма уыцы архайдæй мæ фарстæн дзуапп радта зæронд гутондар. Зæхх уарзта, зæхх, æмæ йыл, сывæллонау, узæлыдис, ногконд хуымы тæф уарзта æмæ цыма уымæй фæхицæны йæ мæлæт фæфиппайдта, зæххы фырт Антейау, афтæ йæм каст.

«Хуым кæнын уарзын, Генджо, хуым кæнын. Гутоны сиукъыл куы ныххæцын æмæ йæ зæрæстон зæххы куы ныссадзын, уæд афтæ æнхъæлын, цыма зæххы цъарыл мæнæй амондджындæр адæймаг нæй», – йæ ныхас-иу афтæ фæци Уасойæн.

Гутоны базырмæ-иу нымдзаст и, стæй-иу конд зæххыл афæлгæсыд æмæ-иу йæ цæсгом æхцонæй райхæлдис, чиныджы сыфтау кæрæдзийыл æнгом æвæрд хуымгонды фæзгъæртæм кæсгæйæ.

Йæ хидлæппæг хæдон раласта Уасо æмæ зæххæй цы тулдзы уидаг зындис, ууыл æй æрæппæрста, фароны хурсыгъд буарæн нырма нæма ссыдис йæ бур хуыз.

– Марадз-ма, Генджо, мæ чылдымыл мын уазал дон рауадз, æмæ мæ уæнгты фæллад чысыл ссæуа, – йæ мидбылты худгæйæ та мын загъта Уасо.

Дурын æрдæлгом кодтон Уасойы чъылдымыл. Йæ цъиудзык хъуырæй, бухъхъ-бухъгæнгæ, ракалдис, æнæрæнцой уддзæф залмы сыфæй кæй бамбæрзта, уыцы суадоны рæсуг дон.

Æвзонг лæппуйау худтис зæронд гутондар.

– Æй, Хуыцау дæ дзæбæхæй уадза, Генджо, райсомæй нырмæ мыл куыстæй цы уæз æрцыдис, уый ацы дон æрæхсадта, – йæ астæу сраст кодта, афтæмæй мын дзырдта Уасо.

Налхъуытау сæрттывтæ хуры тын Уасойы хурсыгъд буарыл фæрдгуытау лæдæрсæг æртæхты мидæг. Уасо йæ хæдон систа, йæ уæлæ йæ скодта, хæдон цы уидагыл уыдис, ууыл йæхæдæг æрбадти æмæ «уæу, нана», зæгъгæ, арф ныууæфыд.

Хингондау кастæн мæ зæронд гутондармæ æмæ ныхасæн йæ сæрбос нал ардтон. Мæнмæ афтæ зынд, цыма Уасойы тых басæттынæн рæстæджы бон ницы бауыдаид, фæлæ дзы æрдæбон «уæу, нана», зæгъгæ, кæй сирвæзт, уый æцæг зæронды уынæргъын уыдис, æмæ мын мæ зæрдæйыл уазал мигъы фæлм авæрдта.

– Уасо, о, Уасо, кæд ма хъуамæ баулæфай? Трактор кæстæртæм радтын афон нæма у? – фæрсын æй æз.

Цымыдис каст мæм æрбакодта зæронд зæхкусæг.

– Улæфгæ зæгъыс? Мæнæн мæ фæллад, – Уасо сыджыты къуыбар систа æмæ йæ йæ къухы аууæрста, – амæй хуыздæр чи суадздзæн, мæ уд йæ фæхъхъау фæуа.

Иудзæвгар хъусæй фæлæууыдыстæм нæ дыууæ дæр, стæй та уый сдзырдта:

– Генджо!..

– Цы?

– Хъуыды ма кæныс Морæйы?

– Рох та мын æй цы фæкæндзæн?

Æрдæбон Уасойы гутон зæронд уидæгты ‘хсæн куы ныссагъд, уæд уайтагъд Морæ гал æрбалæууыдыс мæ зæрдыл. Цы лæгъстæйæ дзаг цæстытæй-иу ракасти гутондармæ, æфсæн-иу истæуыл куы фæхæцыдис, уæд!..

– Хъуыды йæ кæнын, Уасо, хъуыды... Дæ гутоны зарæгмæ хуыздæр хъусджытæ æз æмæ Морæ куы уыдыстæм...

– Искуы дын Морæ йæхи уисæй æрцæвын бауагъта? – афарста та мæ Уасо.

– Нæ, – дзуапп ын радтон æз æмæ ма мæ цыдæр зæгъын фæндыдис, фæлæ Уасо мæ разæй фæцис.

– Мæ къухты стал ис Морæ, фыццаг ыл æфсондз дæр æз

сæвæрдтон, мæлæт дæр æй мæ къухы æрбырста. Йæхиуыл иу цæф дæр никуы æруагъта.

– Ды дæр никуы æруагътай дæхиуыл цæф, – зæгъын мæ фæндыдис, фæлæ мын цыма мæ дзураентыл гуыдыр сæвæрдæуыд, уыйау мæ дзых бамыр ис.

– О, æмæ фæстагмæ кæй сæдых ис, уый фæфиппайдтон æмæ йæ иу бон, хуымкæнгæйæ, гутонæй суæгъд кодтон. Фæлæ мæ кæм ныууагъта? Хизынмæ нæ фæцис, фæлæ ауæдзы мæ фæдыл, байрагау рацу-бацу кодта: æгуыст уа, уый йæм æгад кастис...

Ауæдзыл æрбадтис Уасо, йæ цæстытæ цъæх арвмæ систа, афтæмæй дзырдта:

– О, æмæ мын фæстагмæ уæддæр йæхи сифтындзын кодта. Ахæм рæстæджы æвзаг цæмæн хъæуы, йæ цæстæнгасæй йæ базыдтон, бузныг мæ кæй фæцис, уый. Йæ мæлæт дæр æй ауæдзы æрæййæфта. Йæ домбай бæрзæй йын æрсаста, æрбырста йæ.

Цыма дзурынæй бафæллæдис, уыйау иу минут хъусæй алæуыдис Уасо, стæй та сдзырдта:

– Ой, цы гал уыдис Морæ! Уый хуызæн зондджын гал никуыуал фæдтон. Мæлæтдзаг цæф сахъ лæгау ныззоныгыл кодта ауæдзы, стæй йæ фæстаг къæхтæ дæр нал бафæрæзтой йæ уæнгты уæз æмæ, калд бæласау, йæ тъæпп зæххыл фæцыдис... Иу уынаргъыд циу, уый дæр дзы не сирвæзти. Йæ цæгатбос ын райхæлдтон, йæ бæрзæйæ йын æфсондз систон æмæ, куы ссæрибар ис, уæд мæм уыцы ‘мбаргæ каст æрбакодта. Йе стыр цæстытæ доны зылдысты, мæгуыр, æмæ мæм афтæ фæзынд, цыма мæ исты куры... Мæхæдæг дæр æй нæ зонын, цæмæн, фæлæ Морæйы сæры цур æрзоныгыл кодтон æмæ гутонæй зарæг райдыдтон. Ёниу мæ цы зарын кодта, уый дæр нæ зыдтон, фæлæ мæм йæ дондзæстытæ куы ‘рбазылдта, уæд мæм мæ зæрдæ афтæ сдзырдта, цыма мæ удисæг гал уый домдта. Мæлæты тæваг æм бандæвта, æви зарæджы зæлтæ, уымæн ницы рахатыдтон, æрмæст йе стыр ирд цæстытæй цæссыгтæ, тæрккъæвдайы æртæхтау, згъæлдысты.

О, уыцы зарæджы зæлтæ... Мæн дæр ныр ардæм уыдон æрбакодтой.

Трактор æмæ гутонæй зарæг...

Науæд кæд фæцух уыдаиккой мæ хъуыдытæй уыцы бæллиццаг минуттæ? Бирæ хаттыты фæсагъæс кæнын Уасойыл æмæ

йын йæ фæлгонц æндæр хуызы фенын ма бон нæу. Гутоны армыл фидар хæцгæйæ, цъæх арвмæ йæ цæстытæ ныццавта, йæ былтæ гæзæмæ гом, афтæмæй гутоны зарæг кæны.

Ацæргæ уыдис Уасо, фæлæ æвзонг лæппуйау зæллангхъæлæс. Хуымы кæрон-иу æрзылдыстæм, гутон-иу зæххы арф ныссагътам. Ме ‘рдæм рафæлгæсид, хохы цъуппыл бадæг цæргæсау. Иудзæвгар-иу æмырæй фæцыдид, стæй-иу гутоны хъыс-хъыс-сима йæ зарæг суагъта.

Ныййарæг мады а-ло-лайау æхцон уыдис уыцы зарæг. Денджызы уылæнтау узгæ цыдысты зарæджы зæлтæ. Гутоны хъыс-хъыс-иу сæмбæлдид зарæджы базырджын уылæнтыл, цыма йын йæ ‘хцон симфони фехалынмæ хъавыдид, фæлæ гутондары зæлланг хъæлæс тыхстид гутоны хъыс-хъысы æнакæрон раст таджы алыварс æмæ йæ йæхи зондыл кодта.

Ахæм рæстæджы-иу ма æппæт дæр айрох. Морæ дæр-иу æрлæмæгъ, йæ бæрзæй-иу æркъул кодта зæрдæмæхъарæг зæлты раз æмæ-иу хæрзиуæгæй дзаг цæстæй акастид фæстæмæ йæ гутондармæ.

Уасо дæр-иу фæфиппайдта, йæ зарæджы уацары кæй бахаудтам æз æмæ Морæ, æмæ-иу, къæмдзæстыг сывæллонау, йæ сæр æркъул кодта, гутоны базырмæ-иу нымдзаст и...

– Гъе, лæппутæ, бацагайут, бацагайут! Гъей, Морæ, цы ‘рлæмæгъ дæ удæст æрчъиагау æмæ, сынæрцæгъдгæ, цы дзедзылæйттæ кæныс? – схъæртæ-иу ныл кодта фосæй, галтæрагæй.

Тыгъд быдыры уддзæф атезгъо кодта, уыгæрдæнты хъæдабæхуыз бецыччытæ афаста йæ дæрзæг æвзагæй, æрмахуыр, иузæрдыг куыдзау, азæлыдид нæуæгæвзæрд мæнæуы хуымыл.

Уасо йæ дæндæгты ‘хсæн иу хиталæг ралас-балас кодта, афтæмæй иуцасдæр æнæдзургæйæ фæци, æрæджиау та, æрдæбон цы ныхас аскъуыдта, уый сæрбос йæ къухмæ æрбайста, арф ныуулафыдид æмæ загъта:

– Æмæ, мыййаг, куыст бадомдта Морæйы? Нæ, æз афтæ ‘нхъæл дæн, æмæ гутоны ифтыгъд куынæ уыдаид, уæд ын тагъддæр бахостаид мæлæт йæ дуæрттæ. Мæнæ уымæй ахицæн кæнын йæ бон нæ бацис бæдæйнагæн, мæнæ уымæй, – ауæдз йæ къахæй æрхоста гутондар. – Фыццаг трактор куы балхæдта нæ колхоз, уæд мæхимидæг ахъуыды кодтон: – Ох-х, зæгъын, Уасо, дæ бонтæ арвыстай, уæрдæхтæ æмæ галты дуг дæр аивгъуыдта, æмæ ма дæу хуызæн гутондартæй чи цы аразы, зæронд, их-

сыд æфсæнæй хъауджыдæр куы нæ дæ, уæд? Бахатыр мын кæн, фæлæ уæд бабæллыдтæн Морæйы хъысмæтмæ.

Уымæл сыджытæй къуыбæрттæ кодта Уасо æмæ сæ фæрдгуйтау хъазыдис, куы та-иу мæнмæ æрбакасти.

– Зæронд æфсæны бынаты бахаудтæн, фæлæ мæхиуыл згæ хæцын нæ бауагътон, æмæ уыдон æппæт дæр мæнæ уый хæрзиуджытæ сты, мæ уд йæ фæхъхъау фæуа, – йæ армытæппæны сыджыты къуыбар схъазын кодта зæронд гутондар. – Уый уарзондзинад мын æрцагурын кодта тракторы рохтæ, æндæра ма æз цафон стракторист уыдаин...

Цæуылдæр йæ мидбылты бахудтис Уасо. Нæ цæстытæ кæрæдзийыл сæмбæлдысты, æмæ зæронд гутондары зæрдæйыл цавæрдæр сæрыстырдзинады æнкъарæн сæрдæнау кæй андзæвыдис, уый фæфиппайдтон.

– Мæнæ хорз трактористтæй нæ дæн, фæлæ пълан уæддæр æххæст кæнын, ай хуызæн æфсæнуæйыгæн фæстиат кæныны фадат нæ дæттын, – загъта Уасо æмæ тракторырдаæм йæ амонæн æнгуылдз адардта. – Ох-х, цал хатты бауайдзæф кодтон æрды кондæн, уаих фæуа! Уалдзæг æмæ фæззæджы бæсты æгас афæдзы дæргъы куы уайд хуым кæнын æмæ тауыны фадат, уæд, æвæццæгæн, мæнæй амондджындæр зæххы цъарыл лæг нæ разынид...

Æрæджиау хурмæ скасти Уасо æмæ фæхъæр кодта:

– Уæууа! Ныхæстыл фестæм, Генджо, уæлæ хур акъул ис. Гутон ифтындызын афон сси.

Цырд лæппуйау фестад йæ бынатæй, трактормæ схызтис æмæ йæ бынаты бабадтис. Галтæрæджы сæр нал хъуыдис зæронд гутондары, фæлæ æз дæр йæ фарсмæ слæууыдтæн. Гутоны армы бæсты рулыл ныххæцыдис æмæ йæ цæстытæ гутонвæдмæ сарæзта, æз æй мæ хъуыдыты куыд сныв кодтон, раст афтæ.

Æнæнхъæлæджы Уасойы цæсгоммæ фæкомкоммæ дæн. Æнхъæл дæн, гутоны зарæг та кодта зæронд гутондар, æз æмæ Морæ афтæ бирæ кæй уарзтам æмæ æз ардаæм кæй тыххæй æрбацыдтæн, уыцы зарæг.

Фæлæ тракторы гыбар-гыбурæй нæ хъуыстис Уасойы хъæлæс, аниу мæ зæрдæмæ уæддæр хæццæ кодтой гутоны зарæджы æхцон зæлтæ.

– Цæр, мæ зæронд гутондар, цæр, дæ гутоны зарæджы æмбæрц...

АРВИСТОН

АЛЫ АДÆМТЫ ÆМБИСÆНДТÆ

Тыхгæнæгæн æххуыс

Сылгоймаг пъæлицæмæ йæ хъаст бахаста, иу лæг мын тыхми бакодта, зæгъгæ.

- Цы хуызæн уыди уыцы лæг? – фæрсы йæ слестгæнæг.
- Фæлдурæджджыны митæ мын кодта.
- Дæумæ гæсгæ тыхгæнæг фæлдурæджджын уыди, нæ? Цæмæн дæм афтæ кæсы, мадам?

– Уæдæ ма фæлдурæджджыныл сыкъатæ ваййы? Æппындæр ницæмæ арæхст, æмæ йын мæхæдæг баххуыс кодтон!

Исчи дæ куы бафхæра, уæд-иу фыццаджы-фыццаг ахъуыды кæн, де ‘фхæрæгæн дæхæдæг цæмæй баххуыс кодтай!

Зонджын философ

Иу философæн уыди чызг. Уыцы иу рæстæг фыдмæ хатыдысты дыууæ усгур: мæгуыр æмæ хъæздыг. Философ йæ чызджы радта мæгуырæн.

– Цæмæн афтæ бакодтай, хъæздыгмæ фылдæр æхца куы ис, йæ авналæнтæ дæр парахатдæр куы сты? – дисгæнгæ йæ бафарстой йæ хæлæрттæ.

– Хъæздыг усгур æдылыдзæф у, æмæ тæрсын, рæхджы йæ бынтæ куы бахæра, уымæй. Мæгуыр та зонджын у, æмæ мæ зæрдæ дарын, кæй схъæздыг уыдзæн, ууыл, – дзуапп радта философ.

Зылын айдæн

Грекъаг æмбисонд

Иуахæмы дын иу сылгоймаг Сократаен афтæ:

- Ох-хай, Сократ, куыд гуылмызтæ у дæ цæсгом!
- Дæ ныхæстæ мын хъыг уыдаиккой, сыгъдæг айдæнау раст

куы ‘вдисис, уæд. Фæлæ зылын айдæн алцы дæр зыгъуыммæ ‘вдисы, – дзуапп ын радта Сократ.

Президенты уынаффæ

Америчы Иугонд Штатты президент Вильям Говард Тафт иу изæр хуынды уыд. Уым йæ кæстæр фырт æнаккаг ныхæстæ загъта йæ фыды тыххæй.

Адæм сæццæйæ аздадысты: гыццыл лæппу ахæм æнæуаг уыдзæн, уый æнхъæл сæ ничи уыд.

– Цы йын бакæндзынæ? – афарста Тафты йæ ус.

– Кæд лæппу йæ ныхæстæ мæн тыххæй загъта, уæд æфхæрд æрцаудзæни. Фæлæ кæд Америчы Иугонд Штатты ныхмæ дзырдта, уæд æндæр хъуыддаг у – уæд ын ис конституцион бар.

Зондджын ныййарджытæ

Ныййарджытæ:

– Джонни дæуæй кæстæр у, фæлæ скъолайы æдзухдæр хуыздæр бæрæггæнæнтæ райсы. Цæмæн афтæ у?

Авдаздзыд фырт:

– Уымæн æмæ Джонийы мад æмæ фыд зондджындæр сты.

Дохтыр æй хуыздæр зоны

Дохтыр æрдæгмард рынчын лæгмæ æргуыбыр и. Стæй æмраст слæууыд æмæ загъта:

– Хъыг кæнын, фæлæ дæ лæг амард.

Уалынджы дын «мард» лæмæгъ хъæлæсæй куы сдзурид:

– Нæ! Нырма æгас дæн!

– Дæ дзыхыл фæхæц! – йæ ныхас ын фескъуыдта ус. – Дохтыр æй дæуæй хуыздæр зоны!

Сæфт фыс

Иу зæхкусæгæн йæ фыс фесæфти. Йæ хицау æнæхъæн хъæумæ фæдисмæ фæсидти, стæй ма бынæттон моладзандоны хицауæй дæр ракуырдат, дæ ахуыргæнинагты мын рарвит фыс агурæг, зæгъгæ.

– Ёмæ дæ утæппæт адæм цæмæн хъæуы дæ иунæг фысы бацагурыны тыххæй? – фæрсы йæ моладзандоны хицау.

– Фæндагыл бирæ сажилтæ ис, – дзуапп радта лæг.

Ахуыргæнинæгтæ куы ‘рбаздæхтысты, уæд сæ ахуыргæнæг фæрсы:

– Цæй куыд у, ссардтат фысы?

– Не ссардтам, фесæфти!

– Ау, куыд фесæфти?

– Фæндаг бынтон сажилтæ разынди. Ноджы ма алы сажилæн дæр бирæ сажилтæ уыди. Ёмæ йæ хæйрæг базонæд, фыс кæуылты ацыд, уый.

– Гъеныр кæсут, – загъта ахуыргæнæг, – кæд фыс уыцы æнæхайыры сажилты аххосæй фесæфт, уæд адæм дæр афтæ сты: цард бирæ къабазджын кæй у, уымæ гæсгæ ныздзæгъæлтæ вæййынц æмæ стыр фыдæбæттæ бавзарынц.

Маймулиты зонджын паддзах

Суны паддзахады царди маймулиты паддзах. Афтæ йæ уымæн хуыдтой, æмæ маймулиты бирæ уарзта, æрвылбон сын хæринаг лæвардта. Цæвиттон, кæрæдзи тынг æмбæрстой. Фæлæ иухатт фыдаз скодта, æмæ маймулитæн сæ холы æнæ фæкъаддæргæнгæ нал уыд. Цæрæгойтæн уый хъыг кæй уыдзæн, уый æмбæрста лæг, коммæ куы нал кæсой, уымæй дæр тæссаг уыди. Гъемæ сæм иу бон рацыд æмæ сæ фæрсы:

– Нырæй фæстæмæ уын райсомæй фæйнæ æртæ бананы дæтдзынæн, изæрæй та – фæйнæ цыппары? Куыд уæм кæсы ацы хабар?

Маймулитæ дын уый айхъуыстой, цы – уайсахат фырмастæй бæстæ сæ сæрыл систой.

Уæд сæм лæг дзуры:

– Хорз. Уæд та афтæ: райсомæй уын дæтдзынæн фæйнæ цыппар бананы, изæрæй та – æртыгæйттæ.

Маймулитæ уайсахат æрсабыр сты, зæххыл æрхуыссыдысты æнцæд-æнцойæ.

Чъынды æмæ бындз

Чъынды лæг бадти фынджы уæлхъус æмæ хордта хъæрмхуыпп. Раст æм уыцы сахат æрбацыд йæ хæлар.

Чъындыйæн йæ фынджы кæрон абадти бындз. Лæг æм дзуры:
– Айс дæхи иуварс. Хæргæ-хæрын мæ фынджы уæлхъус исчи
бада, уымæй мæ удхæссæг уынын.

ФРАНЧЕСКО ГВИЧЧАРДИНИЙ ЗОНДЫ НЫХÆСТÆЙ

♦ Кæсут-ма, адæм сæхи куыд сайынц, уымæ: искæй тæригъæдтæ нымайынц æвирхъау фыдракæндтыл, сæхиуæттæ та – чысыл аиппытыл. Ахæм барæнæй арæх барынц фыд æмæ хорз, цы чъизи ми кæнынц, ууыл хъуыды дæр нæ акæнынц, афтæмæй.

♦ Паддзæхтæ æппæтæй тынгдæр сæхи хъахъхъæнынц, зыд чи у, йе ‘рдзы скондæй бафсис кæмæн нæй, уыцы адæймагтæй, уымæн æмæ зыдыкатæн ахæм хæрзты бацæуын никуы бафæраздзынæ, цæмæй дын тæссаг мауал уой.

♦ Адæймагæн йæхицæй стырдæр знаг нæй, уымæн æмæ æппæт бæллæхтæ, фыдбылызтæ æмæ тæссаг уавæртæ æндæр искæцæйты не ‘рбацæуынц, фæлæ адæймагæн йæхи цыбæлтæ, мондæгтæ, зыд æмæ кæрæфæй.

♦ Паддзахады сæргъы æдылыдзæфтæ кæнæ æнæфæндтæ куы ‘рлæууынц, уæд хъуамæ дис ма кæнай, лæджыхъæд æмæ хæлардзинадæн аргъ кæй нал чындæуы, ууыл: æдылыдзæфтæн уыдæттæ сæ уæнгæл сты, æнæфæндтæ та сæ æмбаргæ дæр нæ фæкæнынц.

♦ Алы адæймагмæ дæр ис аиппытæ – иумæ фылдæр, иннæмæ – къаддæр, уымæ гæстæ иу иннæмæн кæм нæ бара, нæ хатыр кæна, уым хæлардзинад, æмгуыст бирæ нæ ахæсдзæни. Хъуамæ иу иннæйы зона æмæ дзы рох ма уа: адæмы раив-баив куы кæнай, уæд аиппытæ нал уыдзæни, зæгъгæ дæ уыцы зæрдæ ма фæсайæд, чи зоны, аиппытæ къаддæр нæ, фæлæ фылдæр фæуой. Уæдæ цæттæ у быхсынмæ. Ёрмæст аиппытæ, кæмæн фæразай, ахæмтæ уæнт.

♦ «Адæм», зæгъгæ, чи фæзæгъы, уый æнæгуырысхойæ фæзæгъы «æрра», «гъæла», уымæн æмæ адæм у æвирхъау цæрагой, йæ зонд – тутт, галиу, йæ хус ныхæстæ та æцæгдзина-

дæй афтæ дард сты, Испани Индийæ куыд дард у (*Птолемеймæ гæсгæ*), уымæй дæр дарддæр.

♦ Куыд хорз загъта философ: De futurug contindertibus non est determinata Veritas! (Фидæны цы ‘рцæудзæн, уый бæстон базонæн нæй. – Латинаг æвзагæй тæлмац).

Цасфæнды рахъуыды-бахъуыды кæн – растдæр нæ зæгъдзынæ.

БУДДÆ НÆМ АНХЪÆЛМÆ КÆСЫ

Буддæ, дам, æрлæууыди дзæнæты дуармæ.

Уыцы хъуыддаг цæмæй йæ къухы бафта, уый тыххæй уый куыста йæ цард-цæрæнбонты. Дуар байгом. Хъуысти музыкæйы хъæр. Уыди бæрæгбонхуыз, уымæн æмæ-иу адæймаг ахæм бæрзæндтæм стæм хатт схызти...

Дуаргæстæ кулдуар байгом кодтой, рацыдысты æддæмæ æмæ Буддæйы хонынц мидæмæ:

– Схæццæ дæ! Рахиз мидæмæ! Алыбон æгас нæм цу! Æхсызгон нын у дæ уынд!

Фæлæ дуаргæстæ дисы бацыдысты: Буддæ уыд æнкъард. Уый ныртæккæ йæ удæнцойыл нæ хъуыды кодта. Уый хъуыды кодта, чи фæдзæгъæл, уыцы милуангай хъизæмаргæнджытыл, цы ми кæной, уый чи нæ зоны, уыдоныл. Буддæ загъта дуаргæстæн:

– Уæ хорзæхæй, сæхгæнут дуар! Мæнæн мæ бон нæу мидæмæ бацæуын. Æз æнхъæлмæ кæсдзынæн, цалынмæ адæм иууылдæр ацы дуарыл бахизой, уæдмæ. Чи зоны, рацæуа бирæ æнустæ, фæлæ уый ницы диссаг у. Æз уынын милуангай æрхæндæг цæсгæмттæ, йæ зæрдæ цæссыгты кæмæн æвдылы, ахæмтæ, йæ царды бонты цины мур дæр чи никуы фæдта, ахæмты. Сæхгæнут кулдуар. Æз бацæудзынæн æппæты фæстæ.

Буддæ раздæрау лæууы Дзæнæтмæ бахизæны дуармæ, рухс кæны, чъизи митæй йæхи чи хизы, уыдоны фæндаг.

Лæууы Буддæ æмæ лæудзæни бирæ мин азты.

* * *

Фарон 14 октябры Китайы Адæмон Республикæйы дунейы стырдæр фæзтæй иуы æвдисын райдыдтой фантастикон киноныв мафийы тыххæй (йæ режиссер Сарик Андреасян). Сæйраг рольтæй иуы хъазы зынгæ уæрæсейаг актер, Цæгат Ирыстон-Аланийы адæмон артист Цæллаты Вадим.

Къамыг Уæрæсейы спортивон хъæбысхæсты президент Михаил Мамиашвили (рахизырдыгæй), Цæллаты Вадим æмæ Уæрæсейы спортивон хъæбысхæсты президенты хæдивæг Фадзайты Арсен (галиуырдыгæй).

ХЪУЫДЫТÆ

* * *

Айдæнмæ маймули куы бакæса, уæд æм дзы апостол нæ разындзæни.

Георг Криатоф Лихтенберг

* * *

Кæд дæ фæнды, знæгтæ дын ма уа, уый, уæд иннæтæй хуыздæр дæ, уый ма ‘вдис.

Артур Шопенгауэр

* * *

Æппæт зонджын сывæллæттæ дæр аипджын сты.

Владимир Набоков

НÆ ИУЗÆРДИОН ХÆЛÆРТТÆ

1. Джаст Ньюсанс

Уый уыди даниаг дог. Официалон хуызы йæ банымадтой Британийы къаролы хæстон-флоты æфсæддоныл. Джаст Ньюсанс царди Хуссар Африкаейы Кейптауны хæстон-денджызон базæйы æмæ-иу арæх хæстонтимæ цыди поезды. Æфсæнвæндаджы разамонджытæ йæ куы базыдтой, уæд смæсты сты, загъд кæнын райдыдтой. Уæд æфсæддон базæйы командæ 1939 азы августы куыдзы банымадтой флоты кусæгыл, уымæн æмæ денджызонтæн поезды сæрибарæй цæуыны бар уыди.

2. Джет

Мæргътæ хæдтæхджытыл сæхи арæх скъуырынц æмæ бирæ хаттыты æрцæуы стыр бæллæхтæ. Америкы Иугонд Штатты ахæм цаутæ æрвылаз вайы дыууæ мины æмæ æрдæджы бæрц. Мæргътæ фæмард вайыинц, фæлæ хæдтæхджытæ дæр æвдæй нæ баззайынц. Зæгъæм, маргъ реактивон мотормæ куы бахауы, уæд бæллæхæн æнæрцæугæ нæй.

Уымæ гæсгæ аэропорты архайынц, цæмæй халæттæ, хъазтæ æмæ æндæр цæрагойтæ хæстæг ма цæуой хæдтæхджыты æрбадæн æмæ стæхæн фæндæгтæм.

Фæстагмæ, 1999 азы Флоридаейы Хуссар-Ныгуылæн порты спайда кодтой куыйтæй. Хæдтæхджыты хъахъхъæнæг ссис бордер-колли – йæ ном Джет. Куы йæ сахуыр кодтой, уæд æй барвыстой хæдтæхджыты æрбадæн-стæхæн бынатмæ. Куыдз-иу бахъуызыди, мæргътæ æхсæвиуат кæм кодтой, уырдаæм, æмæ-иу сæ асырдта. Мæргътæн зиан ницы хаста, æрмæст-иу сæ фæтæрсын кодта.

1998 азы аэропорты хæдтæхджытæ æхсæрдæс хатты скъуырдытой мæргъты. Джет кусын цы аз райдыдта, уыцы аз та æрмæст цыппар хатты рауад ахæм хабæрттæ. Куыдфæстæмæ та æрмæст искуы-иу хатт æрцæуы фыдбылызтæ. Джет пенсийы куы рацыд, уæд ын йæ бынат бацахста бордер-колли Радар. Ныр ахæм мадзалæй пайда кæнынц бирæ аэропорты.

3. Чипс

Чипс у Дыккаг дунеон хæсты æппæты стугхтæдæр куыдз. Куыйтæ тох кодтой Дыккаг дунеон хæсты фронты дæр. Фæлæ дзы Чипсæн æмбал нæ разынди. Уыцы хæларзæрдæ куыдз хæсты æхсызгон кæй хъуыд, уымæ гæсгæ йæ рауæлдай кодта Эдвард Дж. Рен – Нью-Йорчы штаты сахар Презантвилы цæрæг. Чипсы сахуыр кодтой, хæсты уæззау уавæрты куыд архайын хъæуы, уыдæттыл æмæ йæ барвыстой фистæгæфсæддон дивизимæ. Хæсты рæстæг фæци Цæгат Африкæйы, Сицилийы, Италийы, Францы, Германы.

Чипс.

1943 азы дæсæм июны Чипс равдысты стыр стугхтæдзинад. Æфсæддон хай Сицилимæ куы бахауд, уæд ыл немцы пулеметæй ралæууыдысты. Æхстой æнæрæнцойæ. Куыдз афтæ смæсты, æмæ

Чипсы зонгæ кæнынц номдзыд хæстон разамонæг Дуайт Д. Эйзенхауеримæ.

знæгты бункермæ балæбурдта, æмæ кæд цалдæр цæфы фæцис, уæддæр-иу немыцаг хæстонтыл йæхи ныццавта. Чипс ахæм æнауæрдон тохы бацыди знаджы хæстонтимæ, æмæ уыдонæн сæхи уацары раттын йеддæмæ хос нал уыди.

Хъæбатыр Чипсмæ фæсидти, Европæйы цæдисон æмбæлттæн командæ чи кодта, уыцы номдзыд хæстон разамонæг Дуайт Д. Эйзенхауер.

Куыдзæн саккаг кодтой Æвзист Стъалы æмæ Сæнтсырх зæрдæ. Уый фæстæ йын уыцы хæрзиуджытæ фæстæмæ райстой, уымæн æмæ æфсады командиртæ тарстысты, иннæ хæстонтæн хъыг куы уа, куыдзы кæй схорзæхджын кодтой, уый.

4. Манкс

Манксæн æгас дунейыл йæ кой айхъуысти, Турчы зæххæнкъуыст куы уыд, уæд æртæаздыд сывæллоны хæдзæртты хæлдзæгты бын кæй ссардта, уымæй. Сывæллон уыцы хæлдзæгты бын фæцис 28 сахаты.

5. Ла Дъябл

Францаг куыдз. Хаста дыууæ цармы. Се ‘хсæн æмбæхст уыд контрабандæ, Францы революцийы рæстæг дзы пайда кодтой революционертæ.

ХАЙАМЫ МОТИВТÆ

1

Ыстонг дæн æз: сæнт-сырх сәнæй æркæн,
дæ уды рухсæй сбуц кæ, мæ хур, мæн.
Ысхъиуæццагæй а дунемæ ‘рхаудтам.
Хъæхъхъаг у цард, нæй цардæй карздæр сән.

2

Йæ уæцъæф та нæ хæрагæн – дæнгæл.
Сæр – барабанау тутт æмæ ысхъæл.
У номы цагъар. Ном ыскæн дæхицæн,
æмæ дæ быны сау хъæндилау хилдзæн.

3

Фыд æмæ хорз кæрæдзи тонынц: бæстæ
цъæх арты судзы. Арв та цы? Нымбæхсти!
Нæ рухс гимнтæ, нæ фыдæлгъыст нæ хъусы,
кæсы æнцад æвæлмасæй нæ хæстмæ.

4

Мæ бар мæхи куы уыдаид, бæргæ,
нæ кодтаин уæд иу уысм дæр цæргæ
нæ дунейы, æнæхай дзы уыдаин,
мæлын дæр мæ нæ хъуыдаид, бæргæ.

5

Нæ дуне баци стигъджыты, къæрныхты.
Ам зондамонæг – зондæйцух къуымыхтæ.
Æвæры фаутæ раст лæгыл фæлитой.
Фыдæх ныссадзы амонды йæ ныхтæ.

2016

Цъары фæрстыл:

2. Зæды нывы цур.

3. Тугъанты Махарбеджы сурæт.

2. Кадæггæнæг.

* * *

Гл. редактор
Зам. гл. редактора, проза
Ред. отдела поэзии и драматургии
Шеф-редактор
Корректор
Дизайн
Компьютерный набор

А. М. КОДЗАТИ
Б. М. ГУСАЛОВ
К. Г. МАМУКАЕВ
И. А. КОДЗАТИ
З. З. КАРАЦЕВА
З. Р. ГУРИЕВА
М. К. КИРГУЕВА

* * *

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы
по надзору в сфере связи, информационных технологий
и массовых коммуникаций по РСО-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00107 от 10 декабря 2014 г.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

*Журналмæ цы къухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

Учредитель и издатель:
Министерство культуры РСО-Алания.
362040. г. Владикавказ, ул. Джанаева, 20.

Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; [http:// www.mahdug.ru](http://www.mahdug.ru).
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; зам. гл. редактора, отдел прозы – 25-20-52;
отдел поэзии, корректор – 25-09-74; бухгалтерия – 25-22-47.

Подписано к печати 28.02.17. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта Muzl. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 85. Цена свободная.
Выход из печати 28 февраля 2017 г.

Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.

